

T. C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SSCB DÖNEMİ VE SONRASI KIRGIZ CUMHURİYETİ
PARLAMENTOSUNUN DÜZENİ**

MARLİS OROZONOV

2501050732

DANIŞMAN: YRD. DOÇ. DR. MURAT ÖZLER

İSTANBUL 2009

SSCB DÖNEMİ VE SONRASI KIRGIZ CUMHURİYETİ PARLAMENTOSUNUN DÜZENİ MARLİS OROZONOV

ÖZ

Parlamente hükümet sistemi devletin şekline bağlı değildir. Monarşilerde de, cumhuriyetlerde de yaşayabilir. Fakat, otoriter ve totaliter rejimlerle bağdaşmaz. Parlamente hükümet sistemi, İngiltere’de doğmuştur. Tıpkı kuvvetler ayrılığı prensibi gibi parlamentarizm de insan kafasından doğmuş mücerret bir sistem olmayıp, tarihi bir gelişmenin muayyen bir devresindeki prensip ve unsurları ihtiva etmektedir. Yani önce uygulama görmüş, sonra kitaplarda formüle edilmiştir.

Parlamente rejimde kuvvetler ayrılığı yumuşak, organların birbirleriyle münasebetleri ve faaliyet ortaklığı gayet sıklıdır. Parlamente rejimde hiçbir büyük devlet işi yoktur ki, parlamento ile hükümetin el ele verip ortak çalışması sonucu olmasın. Her iki organın da birbirlerinin faaliyet sahalarında karşılıklı olarak hak ve yetkileri vardır. Mesela kanunların yapılmasında, teklifinde, müzakeresinde hükümetle parlamento ortak çalışırlar.

Parlamente hükümet sisteminde kuvvetler arasında eşitlik ve denge olduğu için, parlamento gerektiğinde hükümeti düşürebilmekte, hükümet de şartların gerçekleşmesi halinde parlamentoyu feshederek seçimlere gidebilmekte, halkın oyuna başvurmaktadır. Her iki kuvvet arasındaki eşitlik ve denge prensibi sonucu bir kuvvetin diğerini ezmesinin önüne geçilmek istenmiştir.

Böylelikle kuvvetler ayrılığının sadece yazılı olarak var olduğu, ancak uygulamada tek parti otoritesi altında yönetilen totaliter bir sistemden çıkmış Kırgızistan’ın batı demokrasilerindeki temsili demokrasinin özünü oluşturan parlamentarizme geçmesi kolay olmayan seçeneklerden birisiydi. Çünkü SSCB döneminde sözde ülkenin parlamentosu olan Yüksek Şura olmasına rağmen kararlar Komünist Parti’sinin direktifleri ve kararları doğrultusunda çıkıyordu. Anayasal olarak kuvvetler ayrılığı vardı, ama bütün yönetim küçük parti nomenklatür kesimin

elindeydi. Dolayısıyla bundan yola çıkarak SSCB'nin genelinde olduğu gibi Kırgızistan'da da gerçek bir bağımsız parlamentodan söz edilemezdi.

Bağımsızlıkla beraber günümüze kadar parlamentonun oluşma süreci anayasal ve siyasal anlamda ilerleme kaydetmiştir. Bazı dönemlerde ortaya çıkan antidemokratik uygulamalara rağmen parlamento kendi işlevini sürdürmektedir. Bu devletin kendi fonksiyonunu sürdürmesi yanında toplumsal uzlaşma, siyasi istikrar ve en önemlisi demokratik süreç bakımından önemlidir.

Parlamentonun günümüzdeki en önemli görevlerinden birisi milleti devlet nezdinde temsil etmek, milletin arzu ve isteklerini gerçekleştirmek ile katılımcı demokrasiyi sağlamaktır. Bu çalışmada Kırgız Parlamentosunun SSCB döneminin başlangıcından itibaren geçirdiği süreç ile bağımsızlıktan sonraki dönemde geçirdiği kurumsallaşma evresini ele almaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Parlamento, Parlamentarizm, Kuvvetler Ayrılığı, Katılımcı Demokrasi.

ABSTRACT

Parliamentary government system does not depend on the form of state. It can exist in monarchies or republics. But it doesn't suit authoritarian and totalitarian regimes. Parliamentary government system was born in England. As in the principle of division of powers, parliamentarism also isn't an absolute system born in the head of a man; it contains the principles and elements in a certain phase of a historical development. In other words, it was first applied, and then formulated in books.

Division of powers is soft, and the interactions of the organs with each other, and the activity association are quite tight. There is no great government affair in the parliamentary regime that isn't a result of a cooperation of the parliament and the government. Both bodies have rights and authorizations in their activity areas. For instance, the parliament and the government work together in offering, negotiating and issuing regulations.

As there is equality and balance between the powers in the parliamentary government systems, the parliament can overthrow the government when necessary, and the government can revoke the parliament and call an election, appeal to the public. They are meant not to have more power over the other as a result of the equality and balance principle between the two powers.

Therefore, separation of powers only existed in writing, but it was hard for Kyrgyzstan to cross over to parliamentarism, which is the core of the representative democracy of the western democracies, of Kyrgyzstan that has left a totalitarian system under the authority of one party. Because, although the Supreme Council was the parliament of the country in the USSR period, the decisions were taken by the directives and decisions of the Communist Party. Constitutionally, there was division of powers, but the whole administration belonged to the small party nomenclature section. Therefore, there wasn't actually an independent parliament in Kyrgyzstan as in the USSR.

Together with the independence, the time of the emergence of the parliament advanced constitutionally and politically. Despite the antidemocratic practices that emerged in some periods, the parliament continues its function. This is important for the government to continue its function as well as for public accommodation, political stability and most importantly, the democratic period.

One of the most important duties of the parliament is to represent the public before the government, and to enable the participatory democracy by realizing the requests and wishes of the public. We will try to approach the period the Kyrgyz Parliament experienced since the USSR period, and the institutionalization period after independence.

Keywords: Parliament, Parliamentarism, Separation of Powers, Participatory Democracy.

ÖNSÖZ

Günümüzde genel ve eşit oy sistemine dayalı "katılım" ve "temsil" çağdaş demokrasilerin temel özelliklerinden birisidir. Buna temsili demokrasi adı verilmektedir. İkinci olarak, çağdaş demokrasilerde "çoğulculuk" ilkesi geçerlidir. Çoğulcu demokrasi (plüralizm) siyasi partilerin sayıca çok olması ve iktidar için rekabet etmeleri anlamına gelmektedir. Üçüncü olarak, çağdaş demokrasiler, esas itibariyle çoğunlukçu demokrasi özelliğine sahiptir. Çoğunlukçuluk, seçim ve oylama mekanizmasında oy çokluğu ilkesinin geçerli olması demektir. Son olarak, çağdaş demokrasilerin bir diğer önemli kurumu da parlamentonun üstünlüğü ilkesidir. Bu son ilke de, parlamenter demokrasi olarak adlandırılmaktadır.

Çalışmamızın konusu itibariyle ele alacağımız konu parlamentodur. Tarihsel süreçte parlamentonun ortaya çıkışı itibariyle zaman içinde ve uygulandığı ülkelerde değişime tabi olmuştur. Ancak parlamentonun asıl görevi milleti temsil eden vekillerin o çatı altında aldıkları kararların müzakere edilerek alınması özelliğini kaybetmemesidir ve bu özelliği çağdaş anlamda da parlamentonun var olma amacını taşımaktadır. Dolayısıyla, demokrasiyle yönetilen devletlerdeki yönetim sistemi ne olursa olsun parlamentonun önemi kaybolmamıştır ve her zaman güncel bir konu olarak kalmaktadır. Başka ülkelerde olduğu gibi Kırgızistan'da da toplumu ilgilendiren kararlar parlamentoda yasal temelde alındığı zaman meşruluğunu korumaktadır. Bu devletin demokratikliği ve uzlaşmacı bir toplum açısından hayati önemdedir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında her konuda bana yardımcı olan, teori ve pratik alanda eksiklerimi kapatarak beni yönlendiren değerli danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Murat Özler Hocama bana karşı göstermiş olduğu ilgiden dolayı çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİH AKIŞINDA KIRGIZLAR

1.1. Kırgızların Tarihi Konumu ve Gelişimi.....	4
1.2. Tarihteki İlk Kırgız Devleti.....	6
1.3. Kokan Hanlığı Döneminde Kırgızlar.....	8
1.4. Rus Çarlığı Döneminde Kırgızlar.....	10
1.5. 1916 Halk Ayaklanması.....	11
1.6. 1917 Ekim Devrimi.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

2. KIRGIZ MECLİSİNİN OLUŞUM VE GELİŞİM SÜRECİ.

2.1.Kırgız Meclisinin Oluşumundaki Hukuki Temeller..	14
2.1.1. Parlamento Kavramı.....	14
2.1.2. Sovyet Dönemi Kırgız Meclisinin Oluşumu.....	15
2.1.3. Meclisin Kurumsallaşma Süreci.....	17
2.1.4. Bağımsızlığa Geçiş Dönemindeki Meclis.....	22
2.1.5. Bağımsızlıktan Sonra Meclis ve Anayasal Reformu.....	32

2.2. Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'inin Faaliyetlerinin Organize Edilmesindeki ve Oluşturulmasındaki Anayasal-Hukuki Esaslar.....	40
2.2.1. Bağımsızlıktan Sonra İlk Meclis Seçimleri.....	40
2.2.2. Cogorku Keneş'e Seçilen Milletvekillerin Nitelikleri.....	44
2.2.3. Halk Temsilciler Meclisi Tarafından Kabul Edilen Kanunlar ve Kararnameler.....	45
2.2.4. Yasama Meclis Tarafından Kabul Edilen Kanunlar ve Yasama Faaliyeti.....	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KIRGIZ CUMHURİYETİ COGORKU KENEŞ'İN TOPLUMUN SİYASİ SİSTEMİNDEKİ YERİ VE ROLÜ.

3.1. Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i ve Çağdaş Siyasi Süreçteki Onun Önemi.....	55
3.1.1. Cogorku Keneş'in İkinci Dönem Seçimi.....	55
3.1.2. Halk Temsilcileri Meclisinin Komiteleri ve Geçici Komisyonları.....	66
3.1.3. Cogorku Keneş'in Başkanı ve Görevleri.....	67
3.1.4. Cogorku Keneş'in Yasama Meclisi Milletvekili Grupları ve Birlikleri.....	68
3.1.5. Cogorku Keneş'in Yasama Meclisinin Komiteleri ve Geçici Komisyonları.....	73
3.1.6. Cogorku Keneş'in Düzeni ve Yetkileri.....	80

3.2.Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşin’in Diğer İktidarlari ile olan İlişkileri.....	85
3.2.1. Cumhurbaşkanı Ve Cogorku Keneş.....	85
3.2.2. Cogorku Keneş ve Hükümet.....	89
3.2.3. Cogorku Keneş ve Mahkeme Organları.....	92
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA.....	100

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
bkz.	: Bakınız
KDBP MK	: Komünist Devrim Bolşevik Partisinin Merkez Komitesi
TRMİK	: Tüm Rusya Merkez İcra Komitesi
RSFSC	: Rusya Sovyet Federasyonu Sosyalist Cumhuriyeti
KKÖB	: Kara Kırğız Özerk Bölgesi
ÖSSC	: Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
KÖSSC MİK	: Kırğız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Merkez İcra Komitesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Md.	: Madde
WTO	: Dünya Ticaret Merkezi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
HTM	: Halk Temsilciler Meclisi
YM	: Yasama Meclisi
GGT	: Gelişmenin Genel Temelleri

GİRİŞ

1985 yılının Nisan ayında başlatılan “açıklık”, “yeniden yapılandırma” politikası Moskova boyunduruğu altındaki cumhuriyetleri canlandırmış, egemenlikle ilgili taleplerini açıkça ortaya koymaya başlamışlardı. Sovyetlerden ayrılma meselesini ilk olarak üç Batlık Cumhuriyetleri olan Letonya, Litvanya ile Estonya açmışlardı. Adı geçen cumhuriyetlerde muhalif örgütler kurularak Komünist rejime karşı çıkmaya başlamışlardı. İleri görüşlü bazı Komünistler, ilim adamları, SSCB milletvekilleri ülkede oluşmaya başlayan bu tür hareketleri gizli ya da açıkça destekliyorlardı.

SSCB’nin genelinde ortaya çıkan esasen ekonomik koşulların kötüleşmesi ile iktidarda bulunan Komünist Partisi kan kaybederken, Sovyetlerdeki diğer cumhuriyetlerde de küçük toplumsal-siyasi ve sivil toplum örgütleri güç kazanmaya başlamışlardı. Bağımsızlık öncesi Kırgızistan’da kurulan bu sivil toplum örgütlerinden de biri Kırgızistan Demokratik Hareketi (KDK) olmuştur. Bu hareketin çatısı altında ülkede faaliyet gösteren birçok sivil toplum örgütü kurulmuştur. Bu hareketin programında Kırgızistan’ın egemenliğinin tanınması ve sağlamlaştırılması, çok partili demokratik bir düzene geçilmesi gibi talep ve amaçları vardı.

19-21 Ağustos 1991’de gerçekleşen askeri darbe teşebbüsü sırasında dönemin devlet başkanı demokrasiden ödün vermeyerek kesin tavrını yönetimden yana koyması ülkenin ileriki demokratik gelişimi için önemli adımlarından birisi olmuştur. Böylece Kırgızistan bağımsızlık ve demokrasi yolunda ilerlemeye niyetli olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymuştur. Fakat, Kırgızistan’ın bağımsızlığa sahip olmasından sonra önünde birçok zorluklar onu beklemekteydi. İktidara gelen yeni demokrat yöneticiler ülkenin eski yapısını onarmaya ve yenilemeye girişmişlerdi. Bağımsız devletin demokratik gelişimini sağlaması için henüz yasama, yürütme ve yargı kuvveti yoktu. Yeni devletin işlevlerini düzenleyen ve geleceğe yol gösteren yasaları da yoktu. Bu ihtiyaçlardan dolayı ve oluşan yeni dünya konjoktüründen yola çıkılarak ülkenin yeniden yapılandırılması ve düzenlenmesinde önemli rol oynayan ve asıl konumda bulunan devletin sahip olacağı siyasi sistem yeniden yapılandırılmıştır. Buna göre 5 Mayıs 1993’te Bağımsız Kırgız Cumhuriyeti’nin

Anayasa'sı kabul edilmiş ve ülkenin otoritelikten demokratik rejime geçişinin hukuksal işlemi yapılmıştır.

Anayasada kuvvetlerin yasama, yürütme ve yargı olarak ayrılması, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, yerinden yönetim ilkesinin benimsenmesi gibi hususlar temel ilkeler olarak yer almıştır. Kuvvetlerin birbirinden ayrılması prensibinin temelinde yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerin “kendi başlarına hareket etmeleri ve birbirleriyle etkileşimi” görüşü yatmaktaydı. Anayasa, Fransız Anayasası'na benzer maddeler içermektedir, yani yarı başkanlık (başkan-başbakan) ve güçlü parlamento şekline uygun cumhuriyet yapısı sergiliyordu. Bu noktada katımcı demokratik düzenin işlemesi bakımından parlamentonun demokratik esaslara göre işlemesi, devletin demokratik ilerleyişi bakımından önem taşıyordu. Çünkü aşırı merkeziyetçi ve tek partili totaliter geçmişe sahip bir devletin çağdaş anlamda demokratik değerlere sahip çıkarak çeşitli siyasi yelpazeye sahip parlamenter rejime geçişi sağlaması çok zorlu süreci gerektiriyordu.

Kırgızistan'ın bağımsızlığı kazanmasından bugüne kadar aradan 18 yıl geçmiştir ve devletleşmeyle beraber devlet kurumlarının kurumsallaşması bakımından epey yol kat etmiştir. Bu geçen zaman diliminde Kırgız Parlamentosunun her şeye rağmen zor işler başardığına hemfikiriz. Çünkü, Kırgızistan Parlamentosu bağımsızlığın kazanılması sürecinde hep devletin egemenliği ve siyasi istikrarı yönünde tavır takınmıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında ekonomik istikrarsızlıkların da siyasi – sosyal ve toplumsal alanda açılan derin yaraların kapatılmasında önemli görevler üstlendiği de diğer bir gerçek. Çünkü, 1990'lı yıllarda Kırgızistan daha yeni kurulan genç bir devletti ve serbest piyasa kurallarının yürürlüğe girmesi ile ülkenin yasal mevzuatını buna göre uyumlu hale getirilmesi, devlet kurumlarının yeni sisteme göre yeniden düzenlenmesinin temelinde anayasal reformların yapılması geliyordu ve bunu da yapacak ve yapan kurum da parlamentoydu.

Kırgızistan'da 1993 Anayasası parlamento'ya geniş yetkiler tanımıştır ve bu bir bakımdan ülkenin zor dönemi geçmesinde etkili olmuştur diyebiliriz. Yani, 1993 Anayasası yasama ile yürütme organı arasında bir 'eşitlik ve denge' kurmak

istemiştir. Gerçi cumhurbaşkanına normal parlamenter rejimdeki statüsünden daha fazla yetki verilmiştir. Fakat günümüzdeki parlamenter rejimlerde yürütme organının yasama organına nazaran biraz fazla yetkilere sahip olduğu görülmektedir. Bu yetki artışı parlamenter rejimin esasını bozmamaktadır. Bizdeki parlamenter rejim Fransa'daki yarı başkanlık sistemine benzemektedir. Artık dünyanın hemen hiçbir yerinde eski parlamenter rejim görülmemektedir. Şimdiki parlamenter rejimde yürütme organı daha yetkilidir. Bu durumda parlamenter rejimin temel prensibi olan güçler arasındaki 'eşitlik ve denge' prensibi yürütme organı lehine bozulmuştur. Fakat önemli olan ülkedeki siyasetçilerin bunu nasıl yorumlayacağıdır ve demokrasinin olmazsa olmaz unsurlarından olan siyasi partilerin faaliyette bulunduğu parlamentonun varlığı katılımcı demokrasi açısından önemlidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİHİN AKIŞINDA KIRGIZLAR

1.1. Kırgızların Tarihi Konumu ve Gelişimi

Kırgızlar dünyanın en eski milletlerinden biridir. Kırgızların bir millet olduğunun ilk kanıtlarına M.Ö. 2000 tarihli Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. Kırgızlar Kuzey Sibiry ve Orta Asya’da yerleşmiş çeşitli gruplardan oluşmuşlardır.

Kırgızlar yüzyıllar boyu sadece bu adı nasıl elde ettiklerini değil, aynı zamanda ülkeden ülkeye değişen ve kendi milletlerini diğerlerinden farklı kılan tüm unsurları muhafaza etmişlerdir. Örneğin; dillerini, kültürlerini, geleneklerini ve atalarının başardığı şanlı işleri de korumuşlardır. Hatta tarihlerinin çok zor dönemlerinde bile hayatta kalmayı ve bağımsızlıklarını sürdürmeyi gerçekleştirmişlerdir.¹

Kırgız adı, eskiden yalnız bugünkü Kara Kırgızların atalarına verilen addır. Türk tarihinin bilinen en eski kavimlerinden biri de Kırgızlardır. Kırgızlar ilk devletlerini M. Ö III. asırda kurduğu ve bunların sonradan Hunların idaresine girdiği tahmin edilmektedir. Kırgızlar hakkında M. Ö. II. Yüzyıl Çin kaynaklarında ve Orhon’daki Türk yazıtlarında bahsedilmektedir²

Kırgızların bu kurdukları ilk devletinin adı <Ki-ku, Kie-kü> idi. Kırgızların bu ilk devleti kurdukları ilk yıllarda bugünkü Kırgızistan topraklarından doğuya ve kuzeydoğuya doğru uzanan bölgede yaşadıkları anlaşılmaktadır.³

M. Ö. III yüzyıldan sonraki yazılmış belgelere göre Kırgızların vatanlarıyla ilgili birçok tespitler yapılmıştır. Bazıları Kırgızların esas vatanı olarak Ene-say

¹ TİKA, **Kırgızistan Ülke Raporu**, Ankara Ekim 1996, s. 8.

² Mustafa Erdem, **Kırgız Türkileri**, ASAM Yayınları, Ankara, 2000, s. 62.

³ Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyeti Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 198.

(Ana-Nehir) yerini, bazıları ise Moğolistan'daki Hırgıs-Nur (Kırgız-Göl) adlı gölün çevresini göstermektedirler⁴

Kırgızların ortaya çıkışı ve yerleşim meselelerini tarihçi, etnografyacı, arkeolog ve dilcilerin dikkatlerini çekmiştir. Bilim adamları tarihi kaynaklarda «Kırgız» adında iki halkın yaşam sürdüğünü kabul ediyorlar. Mesela;

- 1) Çin kaynaklarında Kırgızlar ilk defa M. Ö. 201 yılında anılıyor ve yaşadıkları yerler olarak Ene-Sayda (Yenisey) gösteriliyor.
- 2) 9-10. asırlarda Kırgızların mekânı Moğolistan, Sayan-Altay, Tanırı dağları gösteriliyor. İşte bu sebeple Kırgız halkının oluşma zamanı ve yılları hakkında 200 yıldır tartışmalar devam etmektedir⁵.

Genel olarak alırsak, Kırgızlar kat ettikleri uzun tarihi süreçte başka Türk boylarıyla kaynaşmış ve Merkezi Asya ile Orta Asya'daki Türk olmayan bazı halklarını asimileştirmiştir. Bu süreçte M. S. V. yüzyıla kadar devam etmiştir⁶.

Kırgızların ilk kurdukları devlet tarihinden 17 Ekim 1917' de gerçekleşen Sovyet İhtilali'ne kadar Çin, Kokan Hanlığı ve ağırlıklı Rusya olmak üzere üç önemli devletin hakimiyeti altında yaşamışlardır. Kırgızların bağımsızlığını ortadan kaldırmasa da Kırgızların tarihinde Çin korkusu ve düşmanlığın yerleşmesine neden olmuştur. Kokon Hanlığı ile yapılan savaşlar ve baskıcı yönetim de Kırgızları Türkistan düşüncesine yabancılaştırmıştır.⁷

Yukarıdaki sözü edilen noktalardan yola çıkarak Kırgızların Sovyet ihtilali öncesi tarihsel gelişimini üç aşamaya ayırabiliriz. Bunlar:

- Kırgız Kağanatı (Devleti)

⁴ T.K., Çorotein , K.S Moldokasimov, **Kırgızların ve Kırgızistanın Tarihi**, Mektep Yayınları, Bişkek, 2000, s. 12.

⁵ Tamara Kabılbekova , “**Kırgız Halkının Ortaya Çıkışı**” ,Bilig, Bilim ve Kültür Dergisi, (Kış 1997), S:4, s. 32.

⁶ Çorotegin, Moldokasimov, a.g.e., s. 17.

⁷ Büşra Erşanlı Bahar, **Bağımsızlığın İlk Yılları**, T.C Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1991, s. 55.

- Kokan Hanlığı dönemi
- Çarlık Rusya Dönemi

1.2. Tarihteki İlk Kırgız Devleti

Bağımsız Kırgız Devleti VI. yüzyıl ortalarında Güney Sibirya'da kurulmuştur.

O dönem Kırgızların uğraş alanları metalürji, zanaat, hayvancılık ve dağcılıktı. VI.-VIII. yüzyılda Kırgızlar bağımsız varlıklarını sürdürme ve milli devletçilik uğrunda komşu halklarıyla amansız savaşlar yapmışlardır. Neticede Kırgızların bağımsızlık uğrunda verdikleri bütün uğraşlar boşa gitmemiştir. VI. yüzyıl sonrası VII. yüzyıl başlarında Kırgızlar I. Türk Kağanlığı'na karşı bağımsız olmayı başarmışlar fakat 628-629 yıllarında Senato'ya bağlanmışlardır. 630 senesinde Doğu Türk Kağanlığı, Tan İmparatorluğu tarafından tamamen yok edilince Kırgız devletiyle diplomatik ilişki süreci start almıştır.⁸

Yüksek eğitimden dolayı Kırgızların askeri-siyasi etkisi Orta-Asya'nın büyük kısmında hissedebiliyordu. Devlet idare sistemini Çin'den almış olup, 6 dereceliydi (Tan İmparatorluğu'ndaki 6 bakanlık sistemi: Adalet, finans, kadro askeri....).E.İ Kıçanov'a göre o zamanların devlet idare sisteminin modern devlet sistemlerinden hiç de geri kalan yanı yoktu.⁹

Orhan'da kendisini Elteris Kağan olarak ilan eden Kutulug-Çor Yönetimindeki (682)Doğu Türklerin yeni tarihi başlarken Ene-Say'da Kırgız Kağanatı bağımsız olarak varlığını sürdürmüştür. VII. yüzyılın sonu ile VIII. yüzyılın başında Kırgız Kağanatını Bars-beg yönetmiştir. Onun zamanında Kırgız elçileri bir çok doğu ülkelerine (Çin, Tibet vb.) gönderilmişlerdir.¹⁰

⁸ Murat Kocobekov, **Kırgızlar Yenisey Kıyılarında**, Da Dergisi Kırgızistan Özel Eki, İstanbul, 2004, s. 12.

⁹ Kocobekov, a.g.e., s. 12-13.

¹⁰ Çorotegin, a.g.e., s. 21.

Kırgız Kağanının en güçlü idarelerinden biri askerler olmuş ve her bir soyun silahlı kuvvetleri kurulmuştur. Askerler, Töre San (asker başçısı) başta olmak üzere Tömönbaşı, Binbaşı, Binbaşı ve Onbaşı tarafından yönetilmiştir. Yerel Yönetimden ise Biy*’ler ile Bek*’ler sorumlu olmuşlar. Onlar genellikle ekonomi ile ilgili faaliyetleri gerçekleştirmişler ve devleti vergisini toplamakla görevlendirilmişlerdir.¹¹

744 yılından itibaren Merkezi Asya’da yeni ve güçlü Uygur Kağanatı dönemi başlamıştır. İlk olarak 750’de Kırgızlarla barış içerisinde yaşayan ve komşuları olan Çiklerin (Tuva) topraklarını işgal etmişlerdir. Uygur Kağan çikler için özel bir yönetici tayin ediyordu. Kırgız Kağanatı da Uygur Kağanat’ına siyasi olarak bağımlıydı. Kırgız Kağanı ise sözde Uygur Kağanı’na boyun eğiyordu.¹²

820’de Kırgız Kağanı kendisinin bağımsızlığını ilan ederek Merkezi Asya için çok uzun zaman sayılabilecek yirmi yıllık Kırgız-Uygur mücadelesini başlatmıştır¹³.

Kırgızlar ile Uygurlar arasındaki bu sürtüşme çok geçmeden silahlı mücadeleye dönüşmüş ve yapılan savaşı Kırgızlar kazanarak Uygur Devleti’nin kuzey kısmını işgal edip hâkimiyetleri altına almışlardır.

Kırgızların uzun bir aradan sonra yeniden müstakil hale gelmeleri ve bir devlete sahip olmaları muhakkak ki, kendilerini oldukça sevindirmiştir. 840 yılından başlayıp aşağı-yukarı bir asır deven eden bu ikinci Kırgız Devleti, Kırgızların sevindikleri bir dönem olmuştur.¹⁴

Kırgızların yazgıları Moğol İstilasası ile değişmiştir. 1207’de Tokmok Ovası’nda Timuçin, Moğol rakibi Güçlük’ü hezimete uğrattıktan sonra Cengiz Han adını almıştır. Kırgızlar önceleri Moğollara karşı direnmiş, fakat çok ağır kayıplar vererek yenilgiye uğramıştır. Bazı boylar batıya doğru ilerleyen Cengiz Han’a

*) Biy; Halkın saygı duyduğu ve yaş itibariyle büyük olan kimse.

*) Bek; Soylu ailelerden olup genellikle sayıca az olan soyları yöneten kimse.

¹¹ Coldoşbay Malabayev, İstoria Gosudarstvennosti Kırgızistana, Nan Yayınları, Bişkek, 1997, s. 4.

¹² Çorotegin, a.g.e., s. 23.

¹³ Çorotegin, a.g.e., s. 24.

¹⁴ Saray, a.g.e., s. 199.

katılmıştır. Bu süre içinde Kırgızları Mamuk oğlu Taybuka, ondan sonra oğlu Hoca Han yönetmiştir. Bu Hanlık yaklaşık 343 yıl devam etmiştir.¹⁵

Bu arada Moğol ve Jungarların devamlı saldırısı sonrası Kırgızlar 1700 senesinde kurulan Kokon Devleti'nin hâkimiyetini kabul ederek kendilerine bir nevi sığınacak yer buldular. Buhara ve Hibe devletlerinin mücadelelerinden bıkan bir grup Orta-Asya halkı, 1700 senesinde Fergana vadisinde Kokan Devleti'ni kurmuşlardı. Rus ve Moğol işgalinden korkan Kırgızlar kapı komşusu durumundaki bu yeni devletin hâkimiyetini kabul ettiler. Çok geçmeden gördüler ki, Kokan Devleti'nin halkının çoğunluğunu kendileri teşkil etmekteydi. Kısa bir süre sonra Kokan idaresi Kırgızların eline geçti. Bu ise Kırgızlara yeni ve şerefli bir mücadele sahası açıyordu.¹⁶

1.3. Kokan Hanlığı Döneminde Kırgızlar

Yeni kurulan Kokan Devletinde nüfusun çoğunluğu Özbeklerden ve diğer gruplardan oluşuyordu. Fakat, kırgızların bir müddet sonra Kokan Devleti'ne katılmaları ile nüfus oranı değişmiş ve Kırgızlar en kalabalık grubu oluşturmaya başlamışlardır. Ayrıca, Kırgızların, Kokan ordusunun nüvesini teşkil etmeleri onların devlet idaresinde birinci derecede söz sahibi olmalarını sağlamıştır. Kısaca, Kırgız nüfusu ağırlıklı Kokan Devleti hem askeri hem de idare yönden bir nevi Kırgız Devleti durumuna gelmiştir.¹⁷

XIX. yüzyılın ilk yarısında Kokan Devleti Ortaya-Asya'daki en büyük hanlıklardan birisi olmuştur. Onun siyasi yönden gelişmesi ve toprağının büyümesi Alim Han (1800-1809), Omo Han (1809-1822) ve Modali Hanın (1822-1842) zamanlarında olmuştur.¹⁸

¹⁵ Erdem, a.g.e., s. 65.

¹⁶ Saray, a.g.e., s. 201.

¹⁷ Saray, a.g.e., s. 202.

¹⁸ Çorotegin, a.g.e., s. 81.

XIII. yüzyılın sonlarında Kokan Devleti tarafından yönetilen Orta Asya'da küçük ve hanlıklar, yönetimde egemen unsurlardı. Yönetimde mutlak monarşi belirtileri görülüp, hiç bir yasa ile sınırlandırılmamıştır. Devlet bölgelere ayrılmış ve vergi ödenecek serkerliklere ayrılmıştır. Küçük kentler Bekler, köyler Aksakallar*(yaşlılar), büyük soylar Manaplar*, kabileler ise Beyler tarafından yönetmiştir. Kırgızları Hanlık tarafından görevlendirilen Han* yönetmiştir. Soyları yöneten Manaplar ve kabileleri yöneten Beyler, Han tarafından göreve getirilmiştir. İdare, tamamen halkı ezmek ve onlardan sadece vergi toplamak için kurulmuştur.¹⁹

XIX. yüzyılın 60'lı yıllarından itibaren Kokan Hanlığının birçok toprağını Rusya işgal etmiştir. 1865'te Taşkenti işgal eden Rus Çarlığı Türkistan vilayetini oluşturmuş ve bu vilayetin yönetimine çarın yakın arkadaşı Fon Kaufman genel vali olarak tayin edilmiştir. Rusların sık sık düzenlediği askeri seferler Kokan Hanlığını iyice zayıflatmıştır.

1860'lı yılların sonlarına doğru Kırgızlar hanlığın yönetiminden uzaklaştırılmaya başlanmış ve bu da Kırgızların kırınglıklarına yol açmıştır. Bunun gibi sebepler hanlıktaki diğer halkların da hanlığa karşı isyan ve mücadelelerine zemin hazırlamıştır.²⁰

XIX. yüzyılın başlarından itibaren hanlık yönetiminden kurtulmak için Kırgızlar ve diğer halklar sık sık ayaklanmaya başlamıştır. Hanlık içindeki bu ayaklanmalar ve siyasi rekabet en çok Rusların işine yaramıştır.1876'da Kokan Hanlığı tamamen Rusların eline geçmiştir. Kırgızların kuzey boylarının 1855'te Rusya'ya dahil olmasından sonra Kırgızları güney boylarının teşkil ettiği Kokan Hanlığı'nın Rusların eline geçmesiyle Kırgızlar da Çarlık Rusya'ya dahil edilmiş ve Çarlık Rusya ile kolonyalık ilişkiler başlamıştır.

*) Aksakallar; Halkın arsındaki en yaşlı kimse.

*) Manaplar; Ağa veya Bey (Kırgız feodal tabakasının mümessili).

*) Han ; Devleti yöneten kimse.

¹⁹ R.Dorunbaeva, V. Morkinin, **Kırgız jana Kırgızstan Tarihı**(Sovet Dooruna Çeyin), Kırgız-Rusya Slavyan Üniversitesi, KSXI Yayını, Bişkek 1993, s. 58.

²⁰ Çorotegin. a.g.e., s. 95.

1.4. Rus arlığı Döneminde Kırgızlar

Kokan Hanlığı ile Doğu Türkistan'ın ticari ve siyasi yönden birleşme ihtimali Rusya'yı endişelendiriyordu. Aynı zamanda Fergana Vadisi'nin zengin hammaddeye sahip olması dolayısıyla ve Hindistan'a yakın sınırlarını genişletmek amacıyla 1875'ten itibaren sık sık askeri seferler düzenlemeye başlamıştır.

Sonunda Kokan Hanlığı'nın varlığına 19 şubat 1876'da son verilmiştir. Halk tarafından 19 şubatta kokan Hanlığının son hanı olarak seçilen Polat Han, Ruslar tarafından esir düşürülerek Mart ayında asılmıştır. Fakat Kırgızların Ruslara karşı mücadelesi 1876'nın sonlarına kadar Kırgızların kraliçesi olan Kurmanjan Datka'yla devam etmiřtir²¹.

Kokan Hanlığı Fergana vilayetine dönüştürülerek Türkistan Genel Valiliği'ne bağlanmıştır. Vilayetin Gubernatorluğuna (Valilik) Rus Albay Skobolev atanmıştır. İlk önce topraklar tespit edilmiş ve halkı boyunduruk altına almak için çeşitli geçici yasalar çıkartılmıştır.

Buna göre, yasalar yerli halkın bütün halklarını sınırlandırıyor. 1886'da çıkarılan yasanın 270. maddesinde Kırgızistan'da yaşayan göçmen halkların sahip olduğu yerler devlet toprağı sayılıyordu. Aslında bu eskiden beri burada yaşayan Kırgız halkının yerlerini gasp ederek topraksız bırakmak amacıyla çıkarılmış yasalardı. Bu yasalar gereği yerel halkın toprağının büyük parçaları alınıp, Kırgızistan'a yerleşen göçmen Slav halklarına verilecekti²².

Nitekim 1916 tarihine kadar, 40 yıllık kolonyalık döneminde Türkistan bölgesinde 914 Rus köyü ve kent tipi köyler oluşturulmuştur. Onlara 1.900 hektar toprak devredilmiştir. Ortalama her bir Rus ailesine 3.17 hektar toprak denk gelmiştir. Aynı zamanda ağır ve katı vergi politikası çok katı bir şekilde uygulamaya koyulmuřtur²³.

²¹ Çorotegin. e.g.e., s. 95.

²² Çorotegin. a.g.e., s. 97-95

²³ C.Abdırahmanov, 1916 Cıldadı Kırgızstandın ktrlş, Frunze, 1992. S. 15

Çar, Kırgızistan'a yerleştirdiği Rus ve Don Kazaklarını vergi ve askerlikten muaf tutmuştur. Her göçmene verimli tahıl arazileri ve tarlalar vermiş, 15 yıllık sübvansiyon uygulamıştır. Rusların buralara yerleşmesi, bölgede yaşayan Kırgızlarına mağduriyetine ve Ruslardan nefret etmelerine sebep olmuştur²⁴.

1.5. 1916 Halk Ayaklanması

Rus Hükümeti, Orta Asya'yı zapt ettiği yıllar esnasında, Müslümanları askere çağırmayacağını ilan etmişti. 1914 ve 1915'te Rus birliklerinin ağır kayıplara uğranması üzerine, ihtiyaç olan geri hizmetler için Transkafkasya, Kazakistan ve Orta Asya'daki Müslüman halkın askere çağırılması gerekti. 25 Haziran 1916 tarihinde bu konuda emirname imzalanarak açıklandı.²⁵

İşte bu tarihten itibaren Kırgız halkından cepheye gönderilmek üzere yün çadırlar, giyecek ve gıdalar zorla toplanmaya başlandı. Bunun ağır yükü yoksul-çiftçi kesime yüklenmişti. Bu yüke dayanamayan halk karşı geldiyse de bunları ağa ve beyler bastırıyor ve cezalandırıyorlardı. Bu uygulama halk ayaklanması olana kadar devam etti. Bu olaylar devam ederken, 1916'nın temmuzunda Rusya'dan cepheye yeni askerleri gönderilmesine ilişkin emir gelmiştir²⁶

Halkın bu emre karşı gelerek 1916 Ağustos ayında başlattığı ayaklanma Kırgızlar arasında çok büyük bir infial meydana getirmiştir. İsyan eden Kırgızlar, Rus yerleşim merkezlerine saldırmış fakat korkunç bir misilleme ile karşı karşıya kalmışlardır.²⁷

4 Temmuz 1916'da başlayan bu halk ayaklanması bütün Kırgız topraklarına yayılmıştır. Ayaklanmayı bastırmak ve cezalandırmak amacıyla buralarda yaşayan Ruslar ile Rusya'dan 2 atlı alay, 35 bölük ile çok sayıda top ve makineli tüfek getirilmiştir. Cezalandırılıcı askeri birlikler yetersiz mühimmat ve silaha sahip olmayan halkı acımadan öldürmüş, köyleri ise yakmışlardır. Halkın çoğunluğu bu

²⁴ Erdem, a.g.e., s. 70.

²⁵ Erol Mütercimler, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli, Anahtar Yayınları, İstanbul, 1993, s. 65-66.

²⁶ Soltonoev, a.g. e., s. 91.

²⁷ Erdem, a.g.e., s 71.

zulümden kurtulmak için Çin'e doğru kaçmıştır. Bu ayaklanmada sadece Bişkek ve Karakol illeri tarafında 150.000* insan öldüğü ileri sürülmüştür. Ayaklanma bastırıldıktan sonra 15 Ekimde toplantı yapılmış ve bu toplantıda Karakol, Bişkek yerlerindeki Kırgızları dağlara göçe zorlayarak, onların yerlerine Rusların yerleştirilmesi planı yapılmış ve buna genel vali Kuropatkin onay vermiştir. Bu adil olmayan netice sonucunda asırlardır oraları vatan edinmiş Kırgız Halkı kendi topraklarında yaşamalarından mahrum bırakılmıştır. Bu sonuç Rus Çarlığı'nın uzun yıllardır beklediği amaçlarının gerçekleşmesi idi²⁸.

1916-1917 yılları Kırgızlar için tarihlerinin en kötü dönemi olmuştur. Bu yıllarda onlar, nüfuslarının % 25'ini yitirmişlerdir. Rusların gösterdiği vahşete büyük bir kin besleyen Kırgızlar, bunu açığa vurmamışlardır, ancak bu kin ve acı hiçbir zaman azalmamıştır²⁹.

1.6. 1917 Ekim Devrimi

Şubat 1917'deki Rus İhtilali Çarı tahtından indirmişse de yeni bir toplum düzeni getirmemiştir. Rusya İmparatorluğu'nun Türkistan'daki sömürge politikaları değişmeden devam ediyordu. Kırgız, Kazak, Özbek halkları gerçek bir milli bağımsızlıklarına kavuşmamıştı. Bir çok yerdeki yönetici makamlarına hala sömürge siyasetinin uygulayıcısı Çarın yakın adamları işgal ediyordu. Kırgızistan'da Mart 1917'de kurulan İşçi Vekiller Birliği'nin başkanları temsilcileri Rus Halkından olup, yerli halk bundan uzak kalmıştır.

25 Ekim 1917'de Rusya'nın Petrograd şehrinde Bolşevik partisinin gerçekleştirdiği ihtilal Proletariya diktatörlüğünün kurulmasına yol açmıştır. Aynı gün toplanan Sovyetlerin II. Rusya Kurultayı Halk Komiserleri Birliği'ni seçerek idarenin bu birliğe geçtiğini ilan etmiştir. Kurultayda "Toprak" ve "Barış" hakkında kararname çıkarmakla beraber "Rusya'da yaşayan halkların kendi kaderlerini özgürce tayin edebilme haklarının korunacağına dair" boş vaatlerde bulunmuştur³⁰.

²⁸ Çorotegin, a.g.e., s. 103.

*) Not: Gerçek rakam bazılarına göre 500 000'üzerinde

²⁹ Erdem, a.g.e., s. 107

³⁰ Çorotegin, a.g.e., s.107.

Kırgızlar 1917 Devrimi'nden sonra Kızıl ve Beyaz ordular arasındaki savaşın yakın yörüngesinin dışında kalmıştır. Rus kökenli nüfusun kalabalık oluşu ve Kırgız göçmenlerin dağınık manzarası, Rusların kısa sürede kendi milletlerini korumak için güçlü bir askeri varlık oluşturmalarını ve Kırgızistan Komünist Partisi'ni (KKP) kurmalarını kolaylaştırmıştır. Partide de işgalci Ruslar çoğunluk sağlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan Basmacılar hareketine Kırgızlar da katılmış, 1919 yılında Basmacılara af çıkması dolayısıyla, Kırgızların da bulunduğu 6000 kadar isyancı Kızıl Ordu'ya teslim olmuştur³¹.

³¹ Erdem, a.g.e., s. 71-72.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KIRGIZ MECLİSİNİN OLUŞUM VE GELİŞİM SÜRECİ

2.1. Kırgız Meclisinin Oluşumundaki Hukuki Temeller

2.1.1. Parlamento Kavramı

Parlamento insanlığın toplumsal ilişkilerinin gelişme evrimi sürecinde devlet iktidarı yapısındaki önemli unsur olarak ortaya çıkmıştır. Özel mülkiyet temeline dayanan kapitalist sistemden dolayı sosyal ekonomik alandaki gelişmeyle beraber yeni siyasi kurumların oluşturulması zaruri hale gelmiştir. Bunların oluşması kapitalist ilişkilerin gelişmesi ve pekişmesi ile beraber toplumu demokratikleştirme süreci ile birlikte devlet yapısı şekline göre ve milli mantaliteye göre bu ilişkilerin çok sayıda şekil ve türlerini meydana getirmiştir.³²

Zamanla değişen parlamento anayasal ve demokratik sürece bağlı olarak haklarını elde etmiş bazen de kaybetmiştir. Çağdaş dönemde meclis yasama yetkileri bakımından danışma, kısıtlanmamış ve kısıtlanmış yetkileri ile üç tipte olmaktadır. Bunlar nitelikleri bakımından yasama yetkilerinin ağır basması ile devletin siyasi yapısına bağlı olarak değişmektedir.

Yukarıda belirtilen eğilimlere rağmen parlamentolar bugün de önemli konumlarını korumaktadırlar. Yukarıda belirtilen yetkilerini gerçekleştirmenin yanında parlamentolar toplumun yapısını ve kamuoyunu yansıtır, toplumdaki farklı görüşlerin uzlaşma alanı olarak ve siyasi partilerin kendi programlarının propagandası ile iktidar için demokratik mücadelesine sahne olur. Parlamentolar ideoloji alanında önemli rol oynamaktadırlar ve bunlar kısmi olarak milli gelenekleri yansıtırlar. Kuvvetler ayrılığında parlamentolar devlet iktidarının bağımsız ve olmazsa olmazlarından, kaldırılması öngörülemez sonuçlara yol açardı. Bundan dolayı parlamentonun önemini hala koruduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber dünyadaki gelişmelere bağlı olarak parlamentolar değişken şartlara ve taleplere uyum sağlamaktadırlar.

³² **Parlamentü Mira.** Uçevnik, Vışşaya Şkola 2002, s. 80.

Bağımsızlığı kazanana kadar Kırgızlar parlamento kurumunu onun çağdaş anlamını bilmiyorlardı. “Kırgız Kağanlığı” döneminde herhangi bir temsili kurumlar oluşmamış, Kırgız kağanatın ve başka ortaçağ Türk kaganatlarının yıkılmasından ve dağılmasından sonra Kırgızlar oluşan sebeplerden dolayı kendi devletini yeniden toparlayamamışlardır. Bu nedenle Rusya’nın bünyesine katılana kadar Kırgızlarda geleneksel demokrasinin şekli olan ve klan büyüklerinin katıldığı halk toplantıları yapılıyordu.

Rus tarihçisi S. Abramzon’un Kırgızların en eski destanı sayılan Manas’ta yazılan bölüme atıfta bulunarak “Manas’ın babası Cakıp’tan itibaren Manas ve ondan sonra gelen halk önderleri toplumsal hayattaki önemli sorunları, özellikle savaş seferlerine çıkmadan önce halkın büyükleri olan aksakallar ile savaşçıları bir araya getirerek görüşürlerdi. Seçme ilkesi o zamanlarda da kendi önemini yitirmemiş, Manas’ın kendisi de aksakallar tarafından önderliğe seçilmiştir.”³³

Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi’nin bugünkü bağımsız Kırgızistan’ın siyasi ve sosyal-ekonomik hayatına belirgin katkıda bulunduğu bakacak olursak meclisin tarihi gelişimi bizi çok uzak köklere kadar götürür.

2.1.2. Sovyet Dönemi Kırgız Meclisinin Oluşumu

12 Haziran 1924 tarihinde Komünist Devrimci Bolşevik Partisinin Merkez Komitesi (KDBP MK) Orta Asya’nın Milli Devletlere bölünmesi hakkında tarihi bir karar almıştır. Aynı yılın 14 Ekim’inde Tüm Rusya Merkez İcra Komitesinin II oturumunda, aynı yılın 27-Ekim’inde SSCB Merkezi İcra Komitesi’nin oturumunda bu karar onaylanmıştır. Bu karara uygun olarak Kara Kırgız Özerk Bölgesi (25 Mayıs 1925) oluşturulmuş ve TRMİK kararı ile Rusya Sovet Federasyonu Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) Kırgız Özerk Bölgesi olarak RSFSC’ya dahil edilmiştir.

Kara Kırgız Özerk Bölgesi, Cetisuu ilinin Karakol, Naryn, Pışpek kazaları, Fergana Bölgesinin beş kazası, Namangan eyaletinin dokuz kazası, Andican Bölgesinin on kazası ve Oş kazası, Sırdarya Bölgesinin Oluya-Ata kazasının on dört nahiyesi ile Kokan kazasının iki nahiyesi Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist

³³ S. Abramzon. *İstoriya Kırgızov*, Şam Yayını, Bişkek, 2004, s.179.

Cumhuriyet'e dahil edildiler. Böylece o güne kadar bölünmüş Kırgız halkı birleştirilmiş, özerk olsa bile bir bütün milli devlet şeklinde olarak ortaya çıkmışlardır. Kırgızistan halkı için Kırgı Özerk Bölgesi ilk devlet biçimi olmuştur.

21 Ekim 1924 tarihli TRMİK RSFSC'nin Prezidyumun'un (başkanlık divanı) kararı ile Kırgızistan topraklarında geçici yüksek devlet yönetimi ve İmanalı Aydarbekov'un yönetimi altında on yedi kişiden oluşan Kırgız Özerk Bölgesi'nin Devrim Komitesi olan devlet organı oluşturulmuştur. Devrim komitesine Özerk Bölge topraklarında devlet yönetimini gerçekleştirmek, Sovyet kongrelerinin organizasyonlarını yapmak ve düzenlemek görevi verilmiştir.

27-30 Mart 1925'de gerçekleşen emekçi, köylü ve asker milletvekillerinin 1. Sovyet Kongresi'nde Bölgenin devlet yönetimi teşkilatına TRMİK RSFSC'ye Kırgız Özerk Bölgesinin Kırgız Özerk Cumhuriyetine dönüştürülmesini içeren talebin koyulması kararı alınmıştır. On bir kişiden oluşmuş yeniden kurulan Sovyet A. Orozbekov'u Bölgenin İcra Komitesinin Prezidyumuna Başkan olarak seçmiştir. Bu organ Kırgız Devletinin oluşmasında belirgin role sahiptir. Devlet statüsüne kavuşması ile sınır problemleri netleştirilmiş ve iktisadi, kültürel gelişme için ön şartlar sağlanmıştır.

Kırgız Özerk Bölgesi'nin hukuki statüsü RSFSC Anayasası'nda belirtilmiştir. Senede bir defaya mahsus olarak burada Özerk Bölgenin topraklarında yüksek devlet kurumu olan Sovyetler kongresinin toplanacağı, kongre aralığındaki sürede ise bu kurumun onu seçmiş olan Bölge İcra Komitesine bağlı ve onun sorumluluğu altında olacağı kararlaştırılmıştır.

1 Şubat 1926'da TRMİK RSFSC, Kırgız Özerk Bölgesi'nin sınırları içinde Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin oluşturulması ve Rusya Sovyet Federasyon Sosyalist Cumhuriyetine federasyon üyesi olarak yer almasına yönelik karar almıştır. Bu karar 8-18 Kasım 1926'da Tüm Rusya Merkez İcra Komitesi Prezidyumun'un III. Oturumunda görüşülmüş, burada "Kırgız Özerk Bölgesi'nin Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştürülmesi hakkında" karar alınmıştır. Cumhuriyet anayasası onaylanıncaya kadar "Kırgız ÖSSC'nin oluşturulması hakkında" tüzüğün hazırlanması gerekirdi. Bu karar 1 Mart 1927

tarahinde RSFSC Tüm Rusya Merkez İcra Komitesi ve Halk Komiserler Sovyet'i tarafından onaylandı.³⁴

2.1.3. Meclisin Kurumsallaşma Süreci

7-12 Mart 1927'de Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin I.Sovyet Kongresi'nde Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğu resmi olarak ilan edilmiştir. Kabul edilen Beyannamede (Deklarasyon) Kırgız halkının kendi kaderini tayin etme ve belirleme hakkına sahip olduğu, Kırgızistan'da yaşayan halkların birlikte yaşama ilkeleri belirlenmiştir. Kongre'de genel eğitim getirilmiş ve Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş kabul edilmiştir. Sovyetler Kongresi'nde ara dönemlerde 122 üyeli ve 27 adaylı yüksek devlet kurumu olan - Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Merkez İcra Komitesi oluşturulmuştur. (KSSC MİK).

KSSC MİK 1.dönemin ilk oturumunda (12.03.1927) 17 ye ve 6 adaydan oluşan Kırgız Özerk SSC MİK Prezidyumu (N.UZUKOV, C. SAADAEV, A. OROZBEKOV, K.TINISTANOV, İ.AYDARBEBKOV, K.YULDAşEV, T.AYTMATOV ve başkaları) Prezidyum Başkanı olarak A. OROZBEKOV'u seğmişlerdir. Bu oturumda Başkanı C.Abdrahmanov'un olduğu ilk Hükümet olan - Halk Komiserler Sovyet'i oluşturulmuştur. Halk Komiserler Sovyet'ine toprak, maliye, istihdam, emekçi-köylü denetmeni, sosyal destek ve ticaret komiserleri girmiştir.

Rusya Sovyet Federasyon Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası'na uygun olarak Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Sovyetler Kongresi'ne Kırgızistan adına yasama fonksiyonunu geręekleřtirmek ve Kırgız SSC anayasasını hazırlamak ve kabul etmek hakkı tanınmıştır. Seğilmiş Merkez İcra Komitesi organı üç ayda bir defa oturuma çağırılıyor ve kendi çalışmalarını yürütüyordu. TRMİK Prezidyumu

³⁴ A.A Arabaev. **Cogorku Kenes Kırgızskoy Respubliki: Problemy Stabovleniya**, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlık Bünyesindeki Yönetim Akademi Dergisi, 2007, S: 2, s. 51.

kanun ve kararları yayınlıyor ve Halk Komiserler Sovyet'inin yönünü belirliyor, halk işletmelerinin gelişme planlarını hazırlıyordu.³⁵

İcra Organı olarak Kırgızistan Halk Komiserler Sovyet'i yüksek devlet ve yerel iktidar organlarının çalışmalarını düzenlemekteydi. Yerel çapta iktidar fonksiyonunu kanton, bölge, nahiye, komite sovyetleri, köy ve şehir sovyetleri gerçekleştirirdi.

30 Nisan 1929'da Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sovyet'inin II. Kongresinde cumhuriyetin ilk anayasası onaylanmıştır. Bu anayasa göre iktidarın en yüksek organı olarak Sovyetler Kongresi kabul ediliyordu. Kongre, cumhuriyet anayasasında değişiklik ve eklemeler getiriyor, ülke bütçesini onaylıyor ve denetimini gerçekleştiriyordu. Kırgız ÖSSC iktidar merkez organlarının konumlarını onaylıyor ve başka işlevleri gerçekleştirmekteydi. Kongre, en yüksek yasama ve denetim organı olarak Kırgız ÖSSC'nin Merkez İcra Komitesi sayılırdı.

20 Mart 1937 tarihinde halkın görüşü ile Kırgız ÖSSC'nin V.Kongresi'nde Cumhuriyetin temel kanunu – Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası kabul edilmiştir. Kongre'de Kırgız SSC'nin milli devlet sembolleri ve devlet arması onaylanmıştır. Anayasanın oluşturulması tarihi bir dönüm teşkil etmiştir, çünkü Kırgız SSC'nin Anayasasında Ekim Devriminden sonraki yirmi yıllık sürede halk işletmeciliğinin, cumhuriyetin toplumsal - siyasi ve kültür hayatında ulaştığı başarılar yansıtılmıştır.³⁶

24 Haziran 1938 tarihinde Kırgız SSC'nin Yüksek Şurası'nın (Yüksek Meclis) seçimi yapılmış, sonuç itibariyle seçimde 284 milletvekili seçilmiştir. Kırgız SSC'nin 1.Dönem Yüksek Şurası'nın 1.oturumu 18 Temmuz 1938 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu oturumda kabul edilen yeni anayasaya uygun olarak devlet yönetimi ve bu yönetimin biçimi oluşturulmuş, hukuki olarak pekiştirilmiştir. Oturumda Kırgız SSC'nin Yüksek Şura'nın Başkanlık Divanı seçilmiş ve Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti oluşturulmuştur. A. TOLUBAEV Başkanlık Divanının

³⁵ Cem Eroğul, **Anatüze Giriş 'Anayasa Hukukuna Giriş'**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 135.

³⁶ A.A.Arabaev. **Konstitusionnoe Razvitie Kırgızstana**, Uçkun Yayınevi, Bişkek, 2007, s. 105.

Başkanı olarak seçilmiş ve Kırgız SSC'nin Hükümeti onaylanmıştır. (Kırgız SSC Halk Komiserleri Sovyet'i Başkanı T. KULATOV.)

Böylece, ilk Kırgız parlamentosunun kuruluş tarihi olarak 24 Mart 1925 tarihini sayabiliriz. Emekçi, asker ve köylü milletvekilleri Sovyet'inin I.Kongresi'nde 11 kişiden oluşan Bölgenin İcra Komitesi Prezidyumun başına A. OROZBEKOV seçilmiştir. İlk defa Kırgız halkının talebi üzerine (XX. Yüzyılın 20'li yılları) Kırgızistan'da yönetim ve devlet iktidar organları oluşturulmuş, bu organlar devletin toplumsal-siyasi hayatını düzenlemekle beraber özerk bölge biçiminde de olsa Kırgız toplumunun siyasi sisteminin başlangıcı olan devletleşmeye önayak olmuştur.

Ancak, Kırgızlarda soy-aşiret ve askeri demokrasi kalıntılarının XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiğini söyleyebiliriz.

Kırgız topraklarının Rusya İmparatorluğuna katılmasıyla beraber zaman içinde milli devletin her türlü öğeleri ve şekilleri kaybolmuştur.

Sadece 1917 yılında Ekim Devriminden sonra Bolşevik iktidarının yerleşmesi ile Kırgızların milli devleti geri kazandırılmıştır. Kırgızistan'da Sovyet iktidarının yerleşmesi ile Kırgızistan'da sovyetler şeklinde iktidarın temsili organları oluşmaya başlanmıştır.

Böylece kırgız meclisinin yapılanması ve gelişmesini kısaca özetleyecek olursak üç büyük aşamadan: Sovyet öncesi, Sovyet dönemi ve Sovyet sonrası diye ayırabiliriz. Bunlar Kırgız Cumhuriyetinin XX. yüzyıldaki yasama iktidarının gelişmesi ve onun tarihi ile yakından bağlıdır. Bunun üzerine Kırgızistan'ın yasama iktidarının XX. yüzyıldaki gelişimini aşağıda belirtilen aşamaları sayabiliriz.³⁷

Kırgız devleti yasama iktidarının ataerkil-feodal düzenden kapitalist düzeni atlayarak sosyalist düzene geçişi.

³⁷ S.S. Soodanbekov, M.K. Ukuşev, **Konstitusiyonnoe Pravo Kırgızskoy Respubliki**, Sfetofof Yainevi, Bişkek, 1999, s. 77.

Olağanüstü zor şartlara rağmen yasama iktidarı belirgin ve olumlu sonuçlara ulaşmıştır.

1929 Anayasası'nın 82.maddesine göre bu anayasanın en belirgin özelliği yasama faaliyetinin Tüm Kırgız Sovyet Kongresi, Merkezi İcra Komitesi, Merkez İcra Komitesi Başkanlık Divanı ve ÖSSC Halk Komiserler Sovyet'i tarafından icra ediliyor olmasıydı.

Kırgız ÖSSC yasaları aşağıda belirtilen şekilde kabul edilirdi:

- a) Rusya SFSC yetkisine girmeyen cumhuriyetin iç hayatını ilgilendiren konularda bağımsız olarak kendi kanunlarını kabul etmek,
- b) Rusya SFSC'nin federasyon kanunlarını federasyonun üst organlarının da onayını alarak kanunlarda değişiklik ve ilaveleri yaparak cumhuriyetin iç şartlarına uydurmak,
- c) Federasyon kanunlarının temelinde ve uygulanması için kanunlar çıkarmak.

Bütün kararnameler aynı zamanda Rusça ve Kırgızca dillerinde yayınlanırdı.

Anayasa'da Kırgız ÖSSC'nin cumhuriyet ve yerel bütçelerin hazırlanması, onaylanması ve uygulama yetkilerini belirten özel bir bölüm mevcuttu. (Madde 62-66).

Kırgızistan Merkez İcra Komitesi ve Başkanlık Divanı Tüm Rusya MİK'ne girme ve Milletler Sovyeti'nin üzerinden birliğin Merkez İcra Komitesine merkezi organların kabul ettiği kanunlar ve kararların cumhuriyet hayatındaki belirgin şartlarından dolayı kabul edilemez veya amacına uygun görülmediği zaman bunun iptalini ya da gerekli değişikliklerin yapılmasını talep etme hakkına sahiptiler.

Şu halde, Kırgız ÖSSC'nin yasama iktidarı cumhuriyetin gelişmesini sağlamak için gerekli haklara ve yetkilere sahipti.³⁸

³⁸ Z. Kurmanov, G. Cakupova, **Parlamentarizm v Kırgızstane: Perviy Opıt.** Y. Uçkun Yayınevi, Bişkek, 2004, s. 79.

Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin 1937 tarihli Anayasası ile yasama işlevine birkaç devlet organının sahip olması ortadan kaldırılmıştır. Bu organlar Sovyet kongreleri, Sovyetlerin Merkezi İcra Komiteleri, MİK Başkanlık Divanı ve Halk Komiserler Sovyetleri idi. Yasama hakkı ve yetkisi ancak Yüksek Şura'ya tanınmış ve Kırgız SSC Yüksek Şurası yasama alanında tek yasama organı olarak belirtilmiştir.

Kırgız Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti SSCB'ye bağlı iken kendi devlet egemenliğini korumuştur. Anayasaya göre devlet egemenliğinin koruyucusu cumhuriyetin Yüksek Şurasıydı.

Yüksek Şura eşit, açık, genel ve gizli oyla dört senelik bir süre için seçilen devlet iktidarının en yüksek organıydı ve yasama ile yüksek denetimi gerçekleştirirdi.

Kırgız SSC Yüksek Şurası'nın yetkileri:

- a) Kırgız SSC'nin anayasasını onaylamak ve uyulmasını denetlemek;
- b) Halk işletmeciliğinin planını, devlet bütçesi ile bütçenin uygulandığına dair raporları onaylamak.

Anayasanın 31. Maddesine göre Cumhuriyet Yüksek Şura Başkanlık Divanı çok geniş yetkilere sahipti.

Kırgız SSC'nin 1978 yılında kabul edilen Anayasası devlet iktidarı organlarından olarak sadece Yüksek Şura, İl, ilçe, şehir, şehir ilçeleri, köy ve kasaba sovyetlerinin oluşturduğu Halk Milletvekilleri Sovyet'i sistemini sayıyordu. İktidarın paylaşılması ilkesi kabul edilemezdi ve yasama, yürütme, yargı erklerinin tek elde toplandığı kuvvetler birliğinin olduğu "Sovyetlerin egemenliği" ilkesi kabul görmüştür.³⁹

Anayasa, Halk Milletvekilleri Sovyetlerinin yasamada rollerinin artırılması ihtiyacından dolayı hazırlanmıştır. Anayasanın 2.Maddesi formalite icabı bile olsa

³⁹G. A. Mukambetova, **Gosudarstvo i Pravo Kırgızstana**, Uçkun Yayınevi, Bişkek, 2006, s. 23.

Sovyetlerin halk iktidarının gerçekleşmesindeki rolü ve diğer devlet organlarının onun denetimi ve kontrolü altında olduğu formüle edilerek saptanmıştır.

Böylece, meclis – açık tartışmalara ve görüşmelere sahne olan temsili kuruluşlardır. Onun toplumdaki ve siyasi sistemdeki gerçek rolü, kendisinin sahip olduğu resmi yetkilerinin yanında iç ve dış siyasetin ve diğer hayati önem taşıyan konuların görüşüldüğü forum niteliğinde olma durumu ile belirlenir. Meclisin bu yönü ciddi siyasi ve sosyal kriz şartlarında ülkenin toplumsal-siyasi hayatının merkezi haline döndüğü anlarda çok net bir şekilde ortaya çıkar.

2.1.4. Bağımsızlığa Geçiş Dönemindeki Meclis

1990'ların başında demokratikleşme ve açıklık şartlarında Kırgız SSC Yüksek Şurası 12.Dönem milletvekili seçimleri gerçekleşmiştir. Bu seçimlerin yapılması için 15 kişilik gruptan oluşan Merkez Seçim Komisyonu ve bölgesel seçim komisyonları oluşturulmuştur. Cumhuriyet çapında hepsi 350 tek sandalyeli seçim bölgesi oluşturulmuştur. Demokrasinin ilerletilmesi talebi bu seçim kampanyasına özellik kazandırıyor. Cumhuriyet çapında 1040 aday çıkartılmış ve bunlardan 878 aday milletvekili adayları olarak kabul edilmiştir.⁴⁰ Halkın seçimlere katılım oranı çok yüksekti. 25 Şubat 1990 da seçmenlerin %91,9 u seçimlere katılmıştı.

12.dönemdeki milletvekillerinin sayısı ve kadrosu niteliği bakımından 11.dönem milletvekillerinden çok farklıydı. tek sandalyeli ve aday sayısının çokluğundan özellikle emekçi, köylü sınıf temsilcilerinin rekabete dayalı mücadeleye dayanmalarının zor olduğunu gösteriyordu. Oluşan şartlardan dolayı önceden parti komiteleri tarafından yapılan çalışan halkın temsilcileri için seçime katılma oranına sayı limiti koymayı uygulayamamışlardır.

Genelde yeni dönemdeki milletvekillerin kalitesi meclis çalışmalarında siyasi ve uzmanlık derecesine ve eğitim seviyesine göre daha güçlüydü. 12.dönemdeki milletvekilleri, milletvekili sandalyesi için gerek mücadeleden geçmişlerdi, bu onlar

⁴⁰ M. Ş. Şerimkulov, **Parlament Nezavisimogo Kırgızstana**, Şam Yayınevi, Bişkek, 2005, s. 243-244.

için cumhuriyet meclisindeki ileriki çalışmalarında ciddi bir siyasi okul haline gelmiştir.

Burada belirtilecek şey 12.dönem Yüksek Şurası'nın ülkeye esas hizmeti onun ülkede yeni demokratik değişimlerinin başlangıcına ve sovyet dönemindeki meclis tipinden farklı olarak bağımsız devletin meclisini oluşturmak için önayak olmuştur. Meclis yasal olarak egemen devletin bir toplumsal-iktisadi şeklinden pazar ekonomisine geçmesini sağlamıştır.⁴¹

Kırgızistan'ın bağımsızlığının ve egemenliğinin beyan edilmesi yeni anayasal kuruluş aşamasına geçmesine yol açmıştır. Kuvvetler birliğinden vazgeçme hedefi açıkça belirtilmeye başlanmıştır. Yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin birbirinden ayrı olduğu sisteme sahip demokratik devlete geçiş ve bu kuvvetlerin birbiriyle uyumlu ve karşılıklı anlayış içinde çalışma ilkeleri doğrultusunda çalışmalar başlamıştır.

Totaliter devleti kaldırma ve demokratik devleti kurma süreci akıl almaz kısa bir sürede gerçekleşti. 12.dönem Yüksek Meclisi tarafından kabul edilen ilk belge Egemenlik Beyanı olmuştur. Beyanatta egemenliğin temel garantileri belirlenmiştir; Kırgızistan Cumhuriyetinin topraklarında Anayasanın üstünlüğü, Bağımsız Devletler Topluluğu Kanunlarının onaylanması, özel bankacılık, fiyat, maliye ve vergi sistemi ile devlet bütçesinin oluşturulması; gerek olduğu zaman kendi para biriminin kabul edilmesi.

O dönemde yürürlükte olan 1978 Anayasasından farklı olarak bu Beyanat devleti hukuki yönden sağlamlaştırmış – devlet iktidarının yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerine ayrılmasını, toplumsal-siyasi hayatın da çoğulculuk ilkesi üzerine kurulmasını benimsemiştir.⁴²

Böylece bu yeni Birlik anlaşmasının hazırlanması ve kabul edilmesi yolunu açmaktaydı. Fakat buna karşı olan güçler yukarıda belirtilen yeni Birlik anlaşmasının imzalanmasını engellemek için Ağustos 1991 de hükümet darbesi girişiminde

⁴¹ **İstoriya Kırgızov i Kırgızstana**, Şam Yayınevi, Bişkek, 2002, s. 197.

⁴² İbrahim. Ö. Kaboğlu, **Anayasa Yargısı**, İmge Kitapevi, 2.Baskı, s. 22.

bulundular. Bu darbe girişimi cumhuriyetlerin birlikten çıkarak kendi bağımsızlıklarını beyan ederek Bağımsız Devlet Topluluğunu kurmalarına sebep olmuştur.

Bu belge Kırgızistan'da 31 Ağustos 1991 tarihinde 12.dönem Yüksek Şurası'nın 6.olağanüstü oturumunda kabul edilmiştir.

Devlet iktidarının en yüksek organı olan Yüksek Şuranın 1990-1994 yılları arası çalışmalarını incelemenin sonucunda bunun yasama, yürütme ve denetleme organı olarak devletin yetkisine giren herhangi konu üzerine inceleme yapmaya ve karar almaya yetkili olduğu görülmektedir. Onun bu sınırsız yetkileri 1978 Anayasası ve o dönemdeki Yüksek Şura İç Tüzüğü'nden gelmekteydi. Onun yetkileri yürütme erki üzerindeki geniş etkileme gücüne sahip olmasından kaynaklanıyordu. Kırgızistan Yüksek Şurası ayrıcalıklı yetkilerine sahipti; anayasada değişiklik ve eklemeler yapma, kanunları çıkarmak, bu kanunlara uyulmasını denetlemek, kendisinin kabul ettiği kararları yorumlamak, iç ve dış siyasetin ana yönlerini belirlemek, devlet bütçesi ile bütçenin uygulanmasının raporunu onaylamak, para sistemini belirlemek ve devletin sınırlarının değişimini belirlemek.⁴³

Cumhurbaşkanı'nın seçimi sadece Yüksek Şura tarafından belirleniyor, referandum ve seçimlerin yapılması için Merkez Seçim Komisyonu oluşturuluyordu. Cumhurbaşkanı'nın önerisi ile Anayasa Mahkeme Başkanı ve onun yardımcıları, Yüksek Mahkeme ile Yüksek Uyuşmazlık Mahkeme Hakimlerini atıyordu. Cumhurbaşkanı hükümet kadrosunu onaylamak, Başbakan, Cumhuriyet Savcısı, Merkez Bankası Başkanı atamalarını onaylıyordu. Hükümet üyelerini onaylıyor ve hükümet yetkilerinin görev süresinden önce sona erdirilmesi, ülkenin büyükelçilerini yabancı ülkelerde ve yabancı kuruluşlarda görevlendirilmesi, uluslararası anlaşmaların onaylanması veya feshi, barış ve savaşın ilan edilmesine karar vermek. Onun yetki kapsamına askeri rütbeleri ve onur unvanlarını belirlemek, diplomatik dereceleri, devlet ödülleri saptamak. Meclisin yetki alanları içinde olağanüstü ve savaş durumunda savaş halini ilan etmek, ülkenin silahlı kuvvetlerinin yurt dışında

⁴³ K. Nurbekov, *İstotiya Gosudarstvo i Prava Kirgiskoy SSR*, Uçkun Yayınevi, Bişkek, 1999, s. 100.

kullanılması hakkında karar almak vardı. Gerekli görüldüğü zaman Yüksek Şura milletvekillerinin 2/3 oyuyla gizli oylama ile hükümet ya da onun ayrı bir üyesine karşı güvenoyu sorununu çözmüyordu. Meclis son derece önemli sorunları referanduma götürme hakkına sahipti. Anayasa Mahkemesinin onayıyla ülkeye ihanet veya diğer suçları dolayısıyla meclisin üçte iki oyuyla Cumhurbaşkanı görevinden uzaklaştırma yetkisine sahipti.⁴⁴

Kırgız SSC'nin Yüksek Şurasının örgütlenme – hukuki çalışma şekli oturumlardan ileri geliyordu. 12.dönemde on dört oturum gerçekleştirilmiştir ve bunlardan beş oturum olağanüstü şekilde geçmiştir(2, 5.6.7. ve 10.oturumlar). 10-14 Nisan 1991'deki 1.Oturumda 10 kanun, 48 tüzük Yüksek Şura komisyonları tarafından siyasi sistemi geliştirmek için sunulmuştur. Oturumun ilk ve başlıca önemli kararlardan birisi oturumları yönetmekle beraber bu yasama organının işlevini yönetecek olan Yüksek Şura Başkanı seçilmesi idi. Böylece, Yüksek Şura Başkanı aynı zamanda görevi gereği devlet Başkanı oluyordu.

Devletin kuruluşuyla ilgili konularda aşağıdaki kanunlar kabul edilmiştir; Kırgız SSC'nin Anayasasına değişiklik ve eklemelerin yapılması hakkında, milletvekillerinin statüsü hakkında, anayasal gözetim hakkında, yargı reformlarındaki sorunlar hakkında, Kırgız SSC'nin Tarım ve Sanayi Komitesinin Devlet Tarım Ekonomisi ve Gıda Komitesi olarak yeniden yapılandırılması hakkında. Toprak, özel mülkiyet, kira ve kiralık alanlarla ilgili ekonomik ilişkiler kanunlarla bir düzene sokulmuştur.

2.olağanüstü oturumda, 22-30 Ekim 1990'da Kırgız SSC Yüksek Şurası'na aşağıdaki kanunlar kabul edilmiştir; vatandaşlık hakkında, Kırgız SSC dış ekonomik ilişkiler devlet komitesinin oluşturulması hakkında, “Kırgız Cumhuriyeti (SSC) Bakanlar Kurulu hakkındaki” kanunun 26.maddesinde değişiklikler yapmak.⁴⁵

3.oturumda (10-15 Aralık 1990, 5, 22-23, 28-31 Ocak, 1-2 ve 5-6 Şubat 1991) aşağıdaki kanunlar kabul edilmiştir; Kırgız SSC'nin Anayasası'nda değişiklik

⁴⁴ S. U. Attokurov, **Kırgızskoy Nasionalny Gosudarstvennosti**, Şam Yayınevi, Bişkek, 2001, s. 28.

⁴⁵ **K Voprosu Gosudarstvennogo Stroitelstvo Sovetskogo Kırgızstana**, Svornik Dokumentov, Frunze, 1974, s. 77.

ve eklemelerin yapılması ve devlet iktidar ve yönetim organlarının sistemini yeniden yapılandırılması hakkında, “Yerel Sovyetlere halk temsilcilerinin seçilmesi ve yerel öz yönetim hakkında”. İdari bölgelerin geliştirilmesi ve yeni illerin kurulması hakkında, Kırgız Cumhuriyeti Günü hakkında. Aynı zamanda 78 karar kabul edilmiştir ve bunların arasında hükümet yapısının yeniden yapılandırılması hakkında karar yer almaktadır.

Bu oturumda 5 Ocak 1991 tarihinde Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı A. Akaev “Yerel öz yönetimin ve devlet yönetiminin il ve ülkenin diğer idari toprak birimlerinde geliştirilmesi” konusunda görüşünü belirtmiş, bu zamana kadar aşırı merkezileşmiş sistemin sebeplerinden olarak parti direktifleri doğrultusunda bölgesel ve yerel düzeyde kadronun belirlenmesi idi. 1990 yılından sonra bu durum kesin şekilde değişmiştir, devlet yönetiminin aşırı merkeziyetçilikten arındırma, yerel ve öz yönetim organlarının haklarının, yetkilerinin ve sorumluklarının genişlemiş, bu da onların görevlerini belirgin şekilde genişletmekle beraber zorlaştırmıştır. Fakat, bununla birlikte eskiden parti ve gençlik örgütlerinin bulunduğu sosyal yönetimdeki oluşan boşluğu doldurma gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Bu oturumda egemenlik beyanatının projesi görüşülmüştür. Görüşmedeki temel tartışma konularından cumhuriyetin adı ve mülkiyeti, resmi dili ve rus dili statüsü idi. Milletvekillerinden V.V.GLUŞİÇ, N.M. KENCİEV ve birçok başka milletvekilleri “Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” adının aynen kalmasından yana tutum takınmışlardır. Tartışmalarda temel sorunlar üzerine Cumhurbaşkanı A. Akaev’in konuşması önemli rol oynamıştır.⁴⁶ Genel olarak oturumun çalışma süresine bakılmazsa oturumdaki beyanat projesinin görüşülmesi beş günü kapsamıştır, tartışma konuların hepsi çözülmüştür. Beyanat metni madde madde sıra ile oylamadan geçirildi ve onaylanmasından sonra oturumda “Cumhuriyet Günü hakkında” kanun kabul edildi, bu kanuna göre 15 Aralık günü bayram günü olarak kabul edilmiştir.⁴⁷

⁴⁶ Stenograma Tretey Sessii Verhovnogo Soveta Kirgizskoy SSR Dvenadsatogo Soziva.

⁴⁷ Vedomosti Verhovnogo Soveta Kirgizskoy SSR, Frunze, 1990, s. 1208.

“Kırgızistan Cumhuriyeti Devlet Egemenlik Beyanatı” on beş maddeden oluşmaktaydı. Beyanatın giriş bölümünde devlet iktidarının bütün ülke topraklarının sınırları içinde geçerliliği ve dış ilişkilere bağlı olduğu belirtilir. Cumhuriyetteki devlet iktidarının yasama, yürütme ve yargı erklerinden oluşmakta olduğu belirtilmiştir. Beyanat yeni Anayasa ve başka temel yasaların hazırlanması ve kabul edilmesinin temeli oldu ve bunlar Kırgızistan’ın iç ve dış siyasetini belirlemekteydi.

Ekonomi alanlarını ilgilendiren sorunlarla ilgili olarak üçüncü oturumda sıralanan kanunlar kabul edilmiştir; bütçe hakkında, cumhuriyet ekonomisini dengelemek için bütçe dışı fonun oluşturulması hakkında, köy ekonomisini kalkındırma hakkında, şirket, kuruluş ve birliklerin vergilendirilmesi hakkında, şirketler hakkında; bunların dışında cumhuriyet ekonomisini dengeleyici acil çareler hakkında kararlar alındı.

Bu oturumdaki Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı A.Akaev’in konuşmasında “Cumhuriyetteki siyasi durum ve ekonomisinin yönleri hakkında” raporunu sundu.⁴⁸ Onun fikrine göre mevcut süreçte bizim devlette derin sosyal – ekonomik ve siyasi değişimler yer almaktaydı; fiyatların serbest bırakılması, özelleştirme, serbest piyasaının oluşturulması, özel girişim faaliyetlerinin gelişmesi, devlet yönetiminin merkezleşmeden uzaklaşması ve bundan sonra “Kırgız Cumhuriyetinin 1991 yılı için ekonomik ve sosyal gelişmesindeki ana hatlar hakkında” karar kabul edildi. Üçüncü oturumda sosyal alanlarında aşağıdaki kararlar kabul edildi; halkın istihdamı hakkında Kırgız cumhuriyet kanunu, SSSC Yüksek Şurasının 10 Nisan 1990 tarihli kararının (No:420-1) gerçekleştirilmesi hakkında, kadınlar durumunu iyileştirme hakkında, analı ve çocukluk enstitülerinin korunması hakkında; ailenin güçlendirilmesi hakkında.

Dördüncü oturumda (15-20 Nisan 1991) toplumsal – siyasi alanlarında aşağıdaki kanunlar kabul edildi: Kırgız Cumhuriyeti idari – hukuki ihlaller hakkındaki kanuna değişiklik ve ilavelerin yapılması hakkında, Kırgız Cumhuriyeti Anayasasına değişiklik ve ilavelerin yapılması hakkında, Yerel öz yönetim hakkında,

⁴⁸ **Отчет о Деятельности Цогорку Кенеша**, s. 62.

Aynı oturumda ekonomik konularda sıralanan kanunlar kabul edildi. Kırgız Cumhuriyetinin devlet borcu hakkında, Kırgız Cumhuriyeti köy ekonomisi hakkındaki kanuna değişiklik ve ilavelerin yapılması hakkında, şirket, kuruluş ve birliklerin ve vatandaşların vergilendirilmesi ve istihdamı hakkında.

Olağanüstü toplanan beşinci oturumda (26-28 Nisan 1991) siyasi ve iktisadi kanunlar görüşüldü. Siyasi konular Devlet bankası hakkında ve Kırgız Cumhuriyetinde referandum hakkında kanunlarda yansıtıldı. Aynı zamanda “Kırgız Cumhuriyetinde milletvekillerinin statüsü hakkında” karar kabul edildi.

Ekonomik konularında oturumda sıralanan kanunlar kabul edildi: Hisse senet kuruluşları hakkında, yabancı yatırımlar hakkında, Kırgız Cumhuriyetinde bankalar ve bankacılık faaliyetler hakkında. Bunların dışında cumhuriyetin tarım ve köy ekonomisinde ileri geliştirmelerin çareleri hakkında bir kaç önemli karar kabul edildi.⁴⁹

Olağanüstü toplanan 6.oturumda (31 ağustos 1991) A. Akaev konuşmasında “Hükümet darbesi ve Kırgız Cumhuriyetinin Egemenliğini korumasında gerekli çareler ” konulu raporu sunuldu ve cumhuriyetin güvenliği ve egemenliğini sağlamak için gerekli önlemlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Bu konuya ilişkin olarak Cumhuriyet Yüksek Şurasında 33 kişiden oluşan Devlet Egemenlik Beyanatını hazırlayacak komisyon oluşturulmuştur ve aynı oturumda bu Beyanat kabul edilmiştir.

Bunun dışında “Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçimleri hakkında” kanun onaylanmış ve bu kanunun 7. maddesine göre seçimler 12 Ekim 1991 tarihinde gerçekleşeceği belirtilmiştir. Oturumda “Kırgız Cumhuriyeti Komünist Partisinin faaliyetleri ve mülkiyeti hakkında” konu ele alınmıştır. Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Şurası kararı ile komünist partisinin faaliyetlerine son verilip, onun mülkiyeti devlet mülkiyetine geçmiştir.

⁴⁹ A.A. Arabaev, **Parlamentarizim v Kırgızstane: Teoriya i Praktika Stanovleniya**, Uçebnik, Bişkek, KGUA, s. 35.

Olağanüstü 7. oturumda (21 Eylül 1991) Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının dünyadaki devletleri hükümet başkanlarına ve SSCB Başkanı M.S.Gorbaçev'a gönderilecek mesaj kabul edilmiştir.

Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Şurası'nın 8. oturumu iki aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşamada (11-21 Aralık 1991) Cumhuriyetin siyasi hayatı ve Devlet Egemenlik Beyanatına anayasal statü kazandırılması hakkında ve hükümet hakkında, yerel öz yönetim hakkındaki kanunda değişiklik ve ilavelerin yapılması hakkında kanunlar kabul edilmiştir.

Oturumun ikinci aşamasında Uyuşmazlık Mahkemesi hakkında, Kırgız Cumhuriyeti idari – hukuki ihlaller hakkındaki kanunda değişiklik ve ilavelerin yapılması hakkında; milletvekilli statüsünün geri alınması hakkında, devlet vergi sistemi hakkında kanunlar kabul edilmiştir. Devlet ekonomisine serbest piyasa mekanizmalarının uygulanması ve uluslararası kuruluşlara üye olabilmek amacıyla IMF, Yapılandırma ve Geliştirme Bankası, Kalkınma Birliği, Finans Korporasyonu ve Yatırım Sigortası Kurumu gibi uluslararası kuruluşlardaki üyelik kanunları kabul edilmiştir. Aynı oturumda 5 Mart 1992 tarihinde A. Akaev "Kırgızistan Cumhuriyetinin siyasetindeki temel yönler ve gündemi hakkında" konulu konuşma yapmıştır.

Yüksek Şura'nın 9. oturumu iki aşamada gerçekleşti. (29 Haziran 4 Temmuz 1992, 24-25 Haziran 1992). Bu oturumda kabul edilen kanunlar şunlardır: Devlet mülkiyet fonu hakkında, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin yurt dışındaki diplomatik temsilcilik yöneticilerinin dereceleri ve diplomatik unvanları hakkında. Oturumda milletvekillerin çoğunluğu anayasa projesinin görüşülmesine katılmışlardır. Onun her bir maddesi sırayla ve titizlikle incelenmiş ve 4 Temmuz 1992 tarihinde alınan kararla bu anayasa projesi üzerinde çalışmaların devam edilmesi kabul edilmiştir. Ekonomi alanında Kırgız Cumhuriyeti içinde ekonomik reformların programı ve cumhuriyetin parasal ve kredi siyasetinin ana yönleri hakkında karar alınmıştır.

9. oturumun ikinci aşamasında (24-25 Temmuz) daha önce görüşülmüş anayasa projesinde değişiklik ve eklemelerin yapılması ile proje tekrar incelenmiştir.

Anayasa komisyonu A. Akaev'in yönetimi altında proje üzerindeki çalışmalarına devam etmiş ve kısa sürede bir kaç oturum gerçekleştirilmiştir.⁵⁰

Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Şurası olağanüstü 10.Oturumu 14 Ekim 1992 tarihinde yapılmış ve bu oturumda bir kaç milletvekilinin görevinin süresinden önce sonlandırılmasına karar verilmiştir. 11.Oturumda (7-18 Aralık 1992) "Kırgız Cumhuriyetinde devlet mülkiyetini özelleştirme ve devlet mülkiyetinden çıkarılması hakkında" karar onaylanmıştır. Başbakan T.Çingişev'in girişimiyle ülkede üretilen altın miktarının arttırılmasına yönelik önlemlerin alınması hakkında kararı alınmıştır.

7-10 Aralık'ta geçen oturumda anayasa taslak maddeleri incelenmiş ve üzerinde çok tartışılan maddeler tekrar görüşülmesi için ileriki çalışmalar için bırakılmıştır. Tekrar görüşülmek üzere bırakılan maddeler üzerindeki çalışmalara 15 Aralıkta devam edilmiş ve yılbaşı öncesi bu anayasa tasarısı halk nezdinde tartışılması için yayınlanmıştır. Tasarının görüşülmesi sürecinde ortaya atılan öneri ve şikayetlerin değerlendirilmesi için milletvekili B.B. İsimov'un başkanlığı altında çalışacak ve meclisin yasama konularını görüşecek daimi komisyon grubu oluşturulmuştur. Yeni anayasa taslağının halk içinde görüşülmesine toplam 1 milyon kişi katılmış, yüzü aşkın kişi kendi görüşleriyle başvurup binden fazla teklif ve öneride bulunmuştur. Bunların değerlendirilmesi Cumhurbaşkanı A. Akaev'in yönetimi altındaki anayasa komisyonu tarafından bir ay içinde yapılmıştır.

12. oturumun birinci aşamasında (12-19 Nisan 1993) "Kırgızistan Cumhuriyeti Milletvekili statüsü hakkında kanun"un yürütülmesini ve altın rezervleri üzerinde denetim yapacak Yüksek Şura milletvekillerinden oluşan komisyonlar oluşturulmuştur. İkinci aşamada (3-8 Mayıs) A. Akaev yeni anayasa taslağının halk nezdinde görüşülmesinin sonuçlarını kapsayan detaylı raporu sunmuş, burada taslak üzerindeki çalışmaların üç seneyi kapsayan bir sürede yapıldığını belirtmiştir. Olağanüstü ikinci oturumda da (Ekim 1990) cumhurbaşkanının yönetimi altında yeni anayasa taslağı hazırlama komisyonu oluşturulmuştu. Komisyon anayasa ilkelerini 1991 yılın sonbaharında sundu ve 1992 yılın Haziran ayında anayasa

⁵⁰ S. S. Soodanbekov, M. K. Ukuşev, **Konstitusiyonnoe Pravo Kırgızskoy Respubliki**, Uçkun Yayınevi, 2005, ss. 86-87.

komisyonu oturumunda anayasa taslağı görüşülmüştür. Aynı yılın Haziran-Temmuz aylarında anayasa taslağı iki defa Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Şurası oturumlarında görüşülmüştür. Bu anayasa taslağıyla beraber oturumlarda akademik T. Koyçuev ile milletvekili O. Tekebaev'in sunduğu alternatif taslaklar da görüşülmüştür. Bu şahıslarla mutabakata varılarak anayasa komisyonu bu taslakları bir arada toplayarak Yüksek Şura'nın 2.oturumunda anayasa taslağının halkın görüşüne sunulması kararlaştırmışlardır. Bu süreç Mart 1993 tarihlerine kadar devam etmiş ve anayasa aynı yılın 5 Mayıs'ında kabul edilmiştir. Bu anayasa ile Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Şurası resmi olarak Cogorku Keneş(Büyük Meclis) diye değiştirilerek kabul edilmiş ve ad kırgız halkının tarihi kökenlerine uygun gelmiştir. Cogorku Keneş daimi yüksek temsil organı olarak yasama erkine ve denetim işlevlerine sahiptir. Meclisteki milletvekili sayısı en çok 105 kişi idi. Oturumun ikinci aşamasında milli para biriminin yürürlüğe girmesi de görüşülmüştür.⁵¹

12.dönem 14.oturum belgelerinin analizi Cogorku Keneş milletvekillerinin yoğun yasama faaliyetinde bulunduklarını göstermektedir. Bunlar tarafından binlerce çeşitli konular görüşülmüş ve Kırgız Cumhuriyetinin yeni 148 kanunu kabul edilmiştir, 105 eski ve yeni kanunda değişiklik ve eklemeler yapılmıştır. Ayrıca 964 karar onaylanmıştır. Anayasaya göre Cogorku Keneş devletin en üst organı olarak yasama, düzenleme ve denetim işlevlerini yerine getirme ile birlikte Kırgız Cumhuriyetini ilgilendiren herhangi bir konuda karar alma hakkına sahiptir.

12.dönem sürecinde yerel meclislerin başvuruları üzerine hükümetin ilgili teşkilatı tarafından Kırgız Cumhuriyeti'nin idari – toprağa bölünmesi ile ilgili sorunları kapsayan 127 belge hazırlanmıştır. 1990-1994 yılları arasında Cogorku Keneş bu konu üzerine 44 kararı kabul etmiş, bu kararların temelinde iki yeni ilin (Çuy ve Calal Abad) oluşturulmasına ve daha önce kaldırılan illerin (Narın ve Talas) yeniden kurulması, üç yeni ilçenin (Suusamır, Üçterek, Çonalay) kurulması, 23 köy yerel meclisinin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Ülkede 9 ilçenin, 4 şehrin, 29 yerel köy meclisi, 1 kasaba ve 49 köyün tarihi adları geri verilmiştir.

⁵¹ **Z.Kurmanov, G. Cakupova, Parlamentarizim v Kırgızstane: Perviy Obit. Y.** Uçkun Yayınevi, Bişkek, 2004, s. 77.

Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi'nin 12.dönem oturumlarının çalışmaları sürecinde milletvekillerinden gelen 1015 eleştiri içeren öneri ve teklifler ilgili daireler tarafından değerlendirilmiş ve bunların içinden 26'sı Cumhurbaşkanlığı Sekreterliği'ne gerek önlemlerin alınması için gönderilmiş, 394'ü hükümete ve diğer organlara iletilmiştir.

Bu süreçte alınan karar ve belgelerin incelenmesi ve o dönemde cereyan eden olaylar ışığında Kırgızistan'ın bağımsız bir devlet kurmakta olduğunu, bağımsızlık ilkelerini hayata geçirdiği ve totaliter sistemden uzaklaştığını görmekteyiz. Ekonomideki kriz belirtilerini aşmak amaçlı yoğun çalışma yapılmaktaydı. 1994 yılın sonunda kriz süreci azaltılmış ve gelecek yılın tahmini raporu belirlenmiştir. Pratikte ülke toplumsal-siyasi ve sosyal – ekonomik hayatındaki yeni bir sürece geçmiştir. Fakat ülkenin egemenliğinin oluşması ve içeriğinin doldurulması zor bir süreçten geçilerek olmuştur. BDT devletlerinin ilişkilerinde ekonomik ve siyasi sistemlerinin yıkılmasının etkileri görülmektedir.

Böylece, Kırgız meclisinin oluşmasında egemenliğe ulaşma süreci aşırılıklara meydan verilmeden gerçekleşmiş, totaliter rejimden uzaklaşarak muhafazakârların baskısı aşılmış, laik, üniter, demokratik devlette olan bütün özelliklere sahip anayasal kuruluş olarak işlemeye başlamıştır.⁵²

Kırgızistan'ın siyasi sisteminde Cogorku Keneş hakkında söylersek, Kırgız Cumhuriyeti Anayasasınca devlet organı olarak demokratik hukuk devletini temsil eden üç kuvvetten biri olarak ülkenin siyasi sistemindeki temel kuruluş olmuştur. Bunun başlıca önemi toplumdaki mevcut olan her yöndeki olanakları geliştirme çabasında olmasıdır. Hedef ve amaçların belirlenmesi ve gerçekleşmesi doğrultusunda meclis tolumun gelişmesinde önemli unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

2.1.5. Bağımsızlıktan Sonra Meclis ve Anayasal Reformu

Kırgız Cumhuriyeti'nin siyasi sisteminin temelleri 1993 yılının anayasasında atılmış ve Sovyet dönemindeki yapıdan farklı bir yapı oluşturmuştur. Bunun en

⁵²T. Koyçuev, *Nezavisimiy Kırgızstan: Tretiy Put*, Şam Yayınevi, Bişkek, 2002, s. 50.

önemli belirtileri – devlet egemenliğinin tanınması, insan temel haklarının tanınması, merkez ve yerel öz yönetimin birbirinden ayrılma ilkeleridir. Meclis demokrasinin gelişmesi için ülkeye hukuki temel kazandırmıştır. Ancak, buna ulaşmak için cumhuriyet egemenliğinin kurulması ve ekonomik, siyasi ve hukuki içerikle doldurma süreci eşlik etmiştir. Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Şurası 12.dönem oturumunda Devletin Egemenlik Beyanâtı kabul edilmiş ve ülkenin toplumsal-siyasi hayatının demokratikleşmesi için tarihi adım atılmıştır. Bu yasama belgesi Sovyetler Birliği'nin çerçevesinde yeni milli devletin kuruluş ilkelerini ve temel prensiplerini resmen beyan eden belgedir. Devlet iktidar organlar sistemini yeniden yapılandıran kanunlar ülkenin siyasi sisteminin yenilenmesinin başlangıcıydı. Kırgız SSC anayasasına değişiklik ve ilavelerin yapılması da buna dahildi.

Bununla birlikte, anayasada yönetim şeklinin ne olduğunun açıkça belirtilmemesi onun şekliyle ilgili incelemede bulunan araştırmacıların farklı düşüncelere yol açmasına sebep olmaktadır. Bunun nedeni Kırgızistan'ın karma yönetim şekline sahip olmasıdır. Buna işaret eden de cumhurbaşkanının güçlü iktidarındır, fakat parlamento cumhuriyetinin tipik belirtileri olan başbakanın olması, Cogorku Keneşin başbakana güven belirtmesi sonucunda hükümetin görevden alınması, bununla beraber cumhurbaşkanının meclisi veya onun bir bölümünü fesh etme yetkisine sahip olmasıdır. Burada söylenmesi gereken “cumhurbaşkanlığı mevkinin kabul edilmesi hakkında” kanunun kabul edilmesi ve Kırgız Cumhuriyeti Anayasasına değişiklik ve ilavelerin yapılması ile 24 Ekim 1990 tarihinde ülkedeki devlet iktidarının düzenleme sistemi de değişmektedir. Buna göre cumhurbaşkanı devlet reisi olmakta, vatandaşlarının temel hak ve hürriyetlerinin garantörü olarak ortaya çıkmaktadır. Kendisi devlet iktidarının yüksek organlarının ilişkilerini sağlar, meclise hükümet, anayasal denetim komisyonu, halk denetimi, yüksek mahkeme, devlet başhakemi başkanları ile diğerlerini önerir.

Fakat, cumhurbaşkanının yetkilerindeki hukuki norm çerçevesinde analizi ve onun devletin diğer yüksek organları ile olan ilişkilerinin incelenmesi sonucu “Kırgız SSC cumhurbaşkanı görevinin oluşturulması hakkında” kanunu ve ülkenin 1978 yılın anayasasına yapılan değişiklik ve ilaveler “güçsüz cumhurbaşkanı – güçlü meclis”

sistemini yerleştirmiş olduğu görülür, yani parlamentarizm şekli getirilmiştir.⁵³ Diğer taraftan “denge ve ölçü” sistemi ile bir taraftan cumhurbaşkanı kendi kararlarında gereken bağımsızlığa sahip olması ve yüksek yürütme organlarının faaliyetleri üzerinde formalite denetimini gerçekleştirmesi sağlanmış, diğer taraftan da Kırgız SSC’yi ilgilendiren herhangi bir konuda görüşmek ve karara bağlamak yetkisine sahip olan Yüksek şura’nın nasihatı ve rızası ile kendisi denetim altında olmuştur. (Anayasa 98. Madde)⁵⁴

Cumhurbaşkanlığı kuruluşunun yürürlüğe girmesi ile iktidarın her dalının yapılanması ve gelişmesi Kırgızistan’daki anayasal reformlar nedeniyle birkaç aşamadan geçmiştir. Birinci aşama 1993 Anayasası’nın kabul  ve 1994’de ise 1995 şeklindeki iki meclisli parlamentonun oluşturulması hakkında referandum kararının alınmasıyla sonuçlanmıştır.

Sonraki aşama 10 şubat 1996 yılında yer alan referandumla anayasaya yapılan değişiklik ve ilavelerle gerçekleşmiştir. Sonuç olarak yönetim şekline göre ülke başkanlıkla yönetilen,fakat iki meclisin yetkileri net olarak birbirinden ayrılmış parlamentarizm özelliklerini taşıyan bir yapıya kavuşmuştur.üçüncü aşama – Cogorku Keneş’in örgütlenmesi ve işlemesinin anayasal hukuki temellerinin geliştirilmesi 17 Ekim 1998 yılında yapılan referandum sonucu 21 Ekim 1998 tarihli “Kırgız Cumhuriyeti Anayasası’nda değişiklik ve eklemelerin yapılması hakkında”ki kanunla ilgiliydi.

Günümüz şartlarında Kırgızistan’ın tek kanatlı meclise geçmesi gerekiyor, çünkü bu karar 2 şubat 2003 yılındaki referandumla kabul edilmiştir, yani onların önüne toplumun demokratikleşmesi sürecindeki aktifleşme ve sağlıklı gelişme yoluna çıkma hedefleri belirlemiştir.⁵⁵

⁵³ Türkiyede Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçimi Buna İlişkin Tartışmalar, bkz.; Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersileri**, Ekin Yayınevi, 6. Baskı, Eylül, Bursa, 2008, s. 428.

⁵⁴ M. K. Ukuşev, C. A. Bokoev, **Prezident Kirgizskoy Respubliki**, Uçkun Yayınevi, Bişkek, 2005, s. 25.

⁵⁵ **Poslanie Prezidenta Kirgizskoy Respubliki**, Bişkek, 2003, s. 1.

Başkanlık kuruluşunun yürürlüğe girmesinden itibaren ülke durumunun incelenmesi sonucunda yukarıda belirtilen anayasal reform aşamalarından geçerek başkanlık iktidarına doğru güçlendiğini göstermektedir. Bu durum Kırgız Cumhuriyeti'nin siyasi sisteminin yapısına ve önem taşıyan toplumsal –siyasi ve sosyal alanlarında bir çok değişiklikler getirmiştir. Cogorku Keneş'in kurulması ve gelişmesindeki her aşama temelde iktidar dalları arasındaki çelişkilerle ilişkiliydi ve kuvvet yetkilerinin o veya bu kuvvetin çıkarına verilmesi yolu ile krizler atlatılmıştır. Örneğin; Ocak referandumundan sonra meydana çıkan iktidarın yürütme ve yasama dalları arasındaki olan çekişmeler ve cumhurbaşkanı ile Yüksek Şura aralarındaki çekişmelerin güçlenmesi yeni tipteki yasama ve temsili organların oluşturulması ihtiyacını doğurmuştur. Fakat kriz aşılamamış, iktidar dalları arasındaki çekişmeler daha da güçlenmiştir. Nihayetinde Eylül 1994 tarihinde hükümet istifa etmiş ve istifa eden hükümetin açıklamasına göre Yüksek Şura siyasi entrikaların yerine dönüştüğüyle ilgili suçlamalar yapılmıştır. Cumhurbaşkanı'na anayasa tarafından tanınan iki yetkiden birisini seçme hakkı tanınmıştı: hükümetin istifasını kabul etmek ya da meclisi dağıtmak. Seçim o günün şartlarına göre yapılmıştır. Yeni iki meclisli parlamentonun oluşturulması halkın desteği altında yürümüş ve cumhurbaşkanının yetkilerinin güçlendirilmesi ve etkinliğinin yükselmesi ile devam etmiştir. Bu, iktidarın parti mensuplarının elinden alınması ve devlet kuruluşlarına aktarılması, iktidarın anayasal devlet organlarına geçişiyle ispatlanmıştır.⁵⁶

Kırgız Cumhuriyeti Anayasasına uygun olarak yasama ve temsili organlarının kendi tabiatlarına zıt bir şekilde ve özünü değiştiren kuvvetler ayrılığı ilkelerine göre işlemleri gerekiyordu ki, bu onların finans ve diğer maddi nimetlerin iktidarın yürütme organlarına geçmesiyle yasama, çalışma üzerindeki tekellerinin kaybetmelerine sebep oluyordu.

Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin 12.dönem oturumundan açıkça farklı olarak yeni temsili ve yasama organları kendilerinde Cogorku Keneş'i cisimlendirmişlerdi. Anayasal düzeyde temsili ve yasama organı olarak kalmıştı, hâlbuki Kırgız SSC Halk Milletvekilleri Kurultayı en yüksek yasama organı idi.

⁵⁶ M. Şerimkulov, **Parlament Nezavisimogo Kirgizstana**, Bişkek, 2003, s. 10.

Cogorku Keneş Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Şurası fonksiyonlarına sahip değildi. Yüksek Şura ise Halk temsilcileri Kurultayının organı olarak devlet iktidarının daimi yasama, yürütme ve denetleme organıydı.⁵⁷

Böylece, iktidar yetkilerinin giderek cumhurbaşkanına ve yürütme iktidarına geçmesi belirli bir dengeyi meydana getirmiş, iktidar dalları arasındaki denge ülkenin meclis cumhuriyetinden başkanlık cumhuriyetine geçmesine zemin hazırlamıştır. Buna ilişkin 1993 yılında kabul edilmiş anayasada dört defa değişiklik yapılmıştır (1994, 1996, 1998, 2003).

Meclis yapısını oluştururken gelişmiş demokratik ülkelerin standartlarına dayanılması gerekiyordu, meclis kuruluşunun dünyadaki gelişme eğilimleri, milli özellikler ve yapılanmadaki mevcut aşamaları göz önünde bulundurmak gerekiyordu. 1993 yılında Yüksek Şura tarafından kabul edilen anayasa, reformcu ve muhafazakâr milletvekilleri gruplarının arasında ulaşılan uzlaşmanın sonucuydu. Bunun ifadesi, yetki paylaşımının birincinin yararına olmak üzere yapılan Cogorku Keneş ile Cumhurbaşkanı arasındaki yetki paylaşımının anayasal yansımasıydı. Meclis, devlet iktidarının en yüksek düzenleyici organı olmuştur, bununla birlikte cumhurbaşkanının da ciddi temsili temele sahip olduğunu unutarak. cumhurbaşkanının haklarının ve yönetiminin kısıtlanması yetki dengesinin bozulmasına neden olmuş ve bunun sonucunda 1994 yılında patlak veren krizin sürekli devam eden anayasal krizden kaynaklandığı aşıkardı.

21 Eylül 1994 tarihinde “Kırgız Cumhuriyeti Anayasası’nda değişiklik ve eklemelerin yapılması için referandumun gerçekleştirilmesi hakkında” kanun Cumhurbaşkanı A. Akaev tarafından kabul edilmiş ve Kırgız Cumhuriyetinde referandum 22 Ekim 1994 tarihinde yapılmıştır. Referandumla Anayasa değişiklikleri onaylanmış, bunun sonucunda iki meclisten oluşan Cogorku Keneş yasama erkini yürütmeye başlamış. Cogorku Keneş toplamda 105 milletvekillinden oluşuyordu ve bunlardan yasama meclisi 35 milletvekilinden oluşuyor ve ülkedeki bütün halkın menfaatlerini temsil ediyordu. Halk Temsilciler Meclisi ise 70

⁵⁷A. Erkebaev, **Zakonodateli: Vtoroy Start**, Slovo Kırgızstana Gazetesi, 2000, 7. Eylül, s. 4.

milletvekilinden oluşuyor ve çalışmalarını dönemsel ve bölgesel çıkarları temsil ederek sürdürüyordu.

Fakat, yürütmenin yetkilerinin zayıflatarak güçlü temsili organları yaratma modeli geçiş sürecinde iktidarın sorumluluğu ve çalışabilirliği konusunu çözmedi. Burada açıkça anlaşılan şey 1994 yılındaki referandum iktidar problemini sonuna kadar çözmemiş ortada ne başkanlık ne de parlamento devleti yaratılmıştı. Bu durumları dikkate alan cumhurbaşkanı milli menfaatleri korumak için acil şekilde anayasada yeni değişikliklerin yapılmasını gerekli görmüştür. 10 Şubat 1996 tarihinde referandum yapılmış ve bunun sonucunda iktidarın üç dalı için “denge ve ölçü” sistemi öngörülmüş bununla birlikte Cogorku Keneş’in fonksiyonları değişmemiştir. Cogorku Keneş bazı temel yönlerde cumhurbaşkanı ve hükümetin üzerinde meclis denetimini korumuştur. Birincisi, diğer iktidar dallarının çalışmalarının hukuki çerçevelerini belirliyordu. İkincisi, devlet bütçesinin oluşturulması ve bütçe üzerindeki denetimi kendisinin devlet organları ve toplum hayatının her yönünde etkin olabileceği bir araçtı. Üçüncüsü, herhangi bir devlet organından bilgi talep etme ve edinme hakkına sahipti. Dördüncüsü, araştırma komisyonlarını oluşturuyordu. Beşincisi, Kırgızistan Anayasası uygun olarak iktidarın diğer dallarının karar ve eylemlerinin geçerliliğinin denetlenmesi için Anayasa Mahkemesine başvurabiliyordu.⁵⁸

1 Eylül 1998 tarihinde “Kırgız Cumhuriyeti Anayasası’nda değişiklik ve ilavelerin yapılması hakkında” kanunun yeni tasarısının referanduma götürülmesi hakkında Cumhurbaşkanının kararı halka duyurulmuştur. Bu kanunun önemini dikkate alan A. Akaev Kırgızistan halkına hitaben konuşma yapmıştır. İki meclisli parlamentonun üç yıllık çalışma tecrübesini göz önünde tutarak hayati önem taşıyan konuların incelenmesinde yasama meclisine daha çok sayıda milletvekilin katılması gerektiği belirtilmiştir. Toplumun ve devletin işlevini sağlayacak basit çoğunluk oylaması ile (17-18 milletvekili oyu) kanunların onaylanması kabul edilemezdi. Bazen son derece önemli ve ertelenemez kanunların kabul edilmesi 1-2 milletvekilinin yerinde bulunmaması ile ertelenmek veya bloke edilmek zorunda

⁵⁸ G. A. Mukambaeva, *Gosudarstvo i Pravo Kırgızstana*, Uçkun Yayınevi, 2006, s. 23.

kalmıştır. Yasama çalışmalarında belirli kurumların, milletvekillerinin, işadamlarının tarafından kanun tasarılarının lobileme eğilimi izlenmekteydi, bir de yasama sürecinde yer alan milletvekillerin az sayıda olması bunun gibi olumsuz eğilimlerin gelişmesine sebep oluyordu.

17 Ekim 1998 tarihinde gerçekleşen 3.referandum beş konu üzerindeki oylama üzerine yapılmıştır. Yeni anayasa tasarısına göre iki meclisli parlamentonun milletvekilleri görevleri süresince “kendi milletvekili hakları olan fikir belirtme ve oy kullanma dolayısıyla kovuşturma ve soruşturmaya maruz kalmayacaklardı”.Halk Temsilcileri Meclisine milletvekili seçilme düzeninde de değişiklikler yapılmıştır. Milletvekili adayı olabilmek için “Kırgızistan vatandaşların seçim gününde 25 yaşını doldurmuş olmaları ve seçimlere katılma hakkına sahip olmaları ve seçim gününe kadar Kırgızistan topraklarında beş yıl sürekli ikamet etmeleri, bu süre içinde 3 senelik döneminde ilgili bölgenin sınırları içinde veya Bişkek şehrinde ikamet etmeleri” öngörülmüştür.

Kanun tasarısıyla Yasama Meclisi’nin 60 üyeye ve Halk Temsilciler Meclisi’nin de 45 üyeye çıkartılması öngörülmüş, bununla birlikte 15 sandalyenin de (toplam üye sayısının %25’i) %5’lik seçim barajını geçmiş siyasi partilere verilmesi kararlaştırılmıştır. Anayasanın 56. maddesinin (1,3 ve 6.fıkraları) yeni şekli önerilmiştir. Anayasa’nın 1.fıkrası Halk Temsilciler Meclisine seçilecek olan adaylar için devamlı ikamet etme şartının konulması öngörülmüştür, bunun gerekçesi milletvekillerin bölgelerin temsilcileri olarak seçildiklerinde bunların bölgelerindeki sorunları biliyor olmaları gerektiği idi.⁵⁹

Anayasanın yeni şeklinde genel kabul görülmüş olan kişilerin kanun ve yargı önünde eşitlik ilkelerini saptayan ayrı fıkralar arasındaki çelişkileri kaldırıyordu. Yürürlükteki bu normlarla beraber milletvekillerinin hukuk yasa ihlali sonucunda tam dokunulmazlık sağlıyordu. Dünyadaki uygulamalara göre bu dokunulmazlık sadece milletvekilliliği görevi dolayısıyla ilişkiliydi, yoksa diğer yasa ihlali için genel esaslara göre sorumlu oluyordu. Bu, süresinden erken ya da milletvekili

⁵⁹ T. Koyçuev, **Nezavisimiy Kırgızstan: Tretiy Put**, Şam Yayınevi, 2002, s. 55.

yetkilerinin kaybedilmesiyle ilişkili durumları düzenlemek için Merkezi Seçim ve Referandum Komisyonunun haklarını sağlamlaştırmak için yapılmıştı.

Tecrübelerin gösterdiği gibi böyle bir önlem güncelliğini ispatlamıştır, çünkü bazı milletvekilleri milletvekillik şartlarına aykırı şekilde başka resmi görevlerde de (iktidarın yürütme organlarında, resmi hizmetlerde) bulunabiliyordu.

Bütçe politikasında da olumlu gelişmeler öngörülmüştür. Örneğin; devlet bütçesinin gerçek giderler kısmı oluşturulurken devletin gelirlerinden yola çıkılmalıydı, çünkü 1997 yılında bütçenin bu kısmı iki meclisli parlamento tarafından 400 milyon somluk açıkla veya mali kaynaklardan desteklenmeyen fazlalıkla onaylanmıştır. Bu organın kendi fonksiyonlarına, çalışma içeriğine ve statüsüne göre devlet para kaynaklarını mantıklı, mevzuat çerçevesinde ve etkin bir şekilde harcanmasını kontrol etmesi gerekirken bunun gibi durum ortaya çıkmıştır.

Kırgız Cumhuriyeti Anayasasının 7. ve 54.maddeleri Cogorku Keneşi yasama alanında sınırsız yetkilere sahip tek iktidar organı olarak belirtmektedir. Aynı 54.maddeye göre parlamento halen iki meclisten oluşmaktaydı. 60 milletvekilinden oluşan Yasama Meclisi, sürekli faaliyette bulunan ve cumhuriyetin tüm halkının menfaatlerini temsil eden kanat, Halk Temsilcileri Meclisi ise dönemsel çalışan 45 milletvekilinden oluşan ve bölge menfaatlerini temsil eden seçilmiş kanattı. Fakat, 55.maddenin 3.fıkrasına göre meclisin her bir kanadı anayasa temelinde kendi yetkileri kapsamında bulunan konularda bağımsızca karar almakta serbestti. Halk Temsilcileri meclisi ve Yasama Meclisi farklı oturumlarda, sınırsız yetkileriyle Cogorku Keneşin faaliyetlerinde “denge ve ölçü” sistemini sağlayarak çalışırdı.

Kırgız Cumhuriyeti Anayasasının kabul edilişinin 5. yıl dönümüne itafen yapılan törende Cumhurbaşkanı A.Akayev’in Cogorku Keneş’in oturumunda yaptığı konuşmasında yasamanın ciddi olarak yenilenmesi şartlarında meclislerin kendi yasama fonksiyonlarında yoğunlaşması gerekli olduğunun önemini vurgulamıştır.

Gerçekte Meclis – toplumun ve devletin hayatını düzenleyen, mevzuat temellerini şekillendiren ve hukuki devletin temellerini oluşturan organdır.⁶⁰

Böylece, var olan iki kanatlı meclis 1993 yılında kabul edilmiş Anayasa temelinde şekillenmiştir. Yürürlükteki Kırgız Cumhuriyeti Anayasası dünyadaki anayasa tecrübesine dayanılarak kabul edilmiş ve demokratik ilkelere uymaktadır. Ülke reisinin seçilme düzeni cumhurbaşkanlık kuruluşunun oluşturulmasında uluslararası tecrübenin taleplerine cevap vermektedir. Kırgız Cumhuriyeti Anayasası yeni şeklinde Cogorku Keneşi, çalışmalarının önceliği ve mekanizmaları ile ülkenin siyasi sistemini tamamlayıcı bir parçası olduğunu belirtmektedir. Cumhurbaşkanı A. Akayev tarafından anayasa maddelerinin gerçek anlam ve içerikle doldurulma amacı güdülmüş, aynı hedef ileriki yıllar içinde Cogorku Keneşin temel hedefi olmuştur.

2.2 Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi'nin Faaliyetlerinin Organize Edilmesinde Ve Şekillenmesinde Anayasal Hukuksal Esaslar

2.2.1. Bağımsızlıktan Sonra İlk Meclis Seçimleri

Cogorku Keneş'in birinci dönem kadrosu, 22 Ekim 1994 tarihli Referandum ve "Kırgız Cumhuriyeti Milletvekilleri seçim kurallarında bazı değişiklik ve ilaveler yapılması ve iki meclisli Cogorku Keneşin oluşturulması" hakkında Cumhurbaşkanının kararnamesine göre oluşturuldu.⁶¹ Buna göre Kırgız Cumhuriyetinde yasama iktidarı iki meclisli Cogorku Keneş tarafından gerçekleştirilecekti. Sürekli faal olan ve ülke nüfusunun çıkarlarını temsil etme esasına göre seçilen Yasama Meclisi (35 milletvekilinden oluşur) ve dönemsel çalışan ve bölgelerin menfaatlerini temsil etme esasına göre seçilen Halk Temsilcileri

⁶⁰ A. A. Arabaev, **Parlamentarizm v Kırgızstane: Teoriya i Praktika Stanovleniya**, Uçebnik, Bişkek, KGUA, s. 37.

⁶¹ **A.g.e.**, s. 57.

Meclisi (milletvekillerin %70). 27 Ekim 1994 tarihli “Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşine seçimin amacı hakkında” Cumhurbaşkanının kararnamesine ve “Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşine milletvekili seçimi hakkında” yasaya göre parlamento seçimleri gerçekleştirildi. Seçimlerdeki temel prensip genel ve eşit doğrudan seçim hakkı ve gizli oylamaydı. Seçmen hakkı 18 yaşını doldurmuş Kırgız Cumhuriyeti vatandaşlarına tanındı, seçilme hakkına seçim tarihine kadar ülkede 5 sene sürekli ikamet eden ve 25 yaşına ulaşmış vatandaşlar sahip oldu. Seçimler hakkındaki kanunun 2. maddesine göre Cogorku Keneş’e milletvekili aday olma hakkından menedilen vatandaşların arasına mevzuatla belirtilen şekilde, mahkûmiyeti kaldırılmayan veya sona ermeyen şahıslar dâhil edildi. Kırgız Cumhuriyeti’nin vatandaşlarının uyruğu, siyasi görüşü, sosyal konum ve maddi durum, ulus ve milliyet, cinsiyet ve eğitim, dil ve din gibi seçmen hakkını doğrudan veya dolaylı sınırlandıran unsurlar kaldırıldı.⁶²

Yasa gereği Cogorku Keneş milletvekili seçiminin gerçekleştirilmesi siyasi parti, işçi grupları, ikamete göre seçmen topluluklarının temsilcilerinden oluşan seçim komisyonlarına aktarıldı. Milletvekili adayını gösterme hakkı siyasi partilere ve parti bloklarına, işçi gruplarına, ikamete göre seçmen topluluklarına tanındı.

Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşine milletvekili seçiminin hazırlanması ve gerçekleşmesi ile ilgili masraflar devlet bütçesinden karşılanırdı, aynı zamanda Seçim ve Referandum düzenleme Merkez ve Yerel Komisyonlarına bağlı kurulan özel gönüllü fonlara müesseselerden, kurumlardan, iş yerlerinden, toplumsal kuruluşlardan ve vatandaşlardan gelen bağışlardan karşılanırdı. Merkez Seçim Komisyonuna milletvekili adaylarından destek amaçlı finans akımı yasaklandı. Seçim evraklarında usulsüzlük yapan, oyları kasten yanlış sayan, oylama gizliliğini ihlal eden veya seçim yasasını başka bir şekilde ihlal eden Seçim Komisyon üyeleri ve halkın Cogorku Keneşe seçilme veya seçme hakkını kullanmasını engelleyen şahıslar kanunca öngörülen şekilde sorumlu tutulurlardı. Seçim kanunu çiğnenmesiyle ilgili dilekçeler, seçim öncesi hazırlık döneminde ve seçim sonrası

⁶² A. A. Arabaev, **Stanovlenie Konstitusionogo Zakonodatelstva Suverennoy Kırgızskoy Respubliki**, Aftoreferat, Bişkek, 2004, s. 12.

dönemde üç günlük sürede işleme alınırđı, seçim günü verilen dilekçeler ise derhal ele alınırđı.

Böylece, seçimlerin başarılı gerçekleştirilmesini sağlayan, uyaran ve geliştiren, tüm siyasi partilerin, toplumsal hareketlerin ve Kırgız Cumhuriyeti vatandaşlarının seçimlere katılmasını sağlayan hukuki temeller atılmıştır.

Seçimlerin gerçekleştirilmesi için Kırgızistan topraklarında Halk Temsilcileri Meclisinin milletvekili seçimi için eşit sayıda seçmen bulunduran 70 seçim bölgesi oluşturuldu ve Yasama Meclisi milletvekili seçimi için ülkenin idari bölgesel yapısına göre 35 seçim bölgesi oluşturuldu. Seçim bölgelerinin sınırlarını ve seçim komisyonlarının yerleşim adresini belirten seçim bölge listesi Merkez Seçim Komisyonu tarafından seçimlerden en az 90 gün önce yayınlanırdı.

Seçim bölgesi alanları seçim noktalarına bölünüyordu. Bu noktalar askeri bölüklerde, hastanelerde, senatoriyumlarda, tatil yerlerinde, hapishanelerde oluşturulup, ilgili kurumun bulunduğu adrese göre ilgili seçim bölgesine bağılıydılar. Her seçim bölgesinin seçim noktalarına bölünmesi ve bunların sayısı ve büyüklüğü, yerel öz yönetim makamlarını temsilen bölge seçim komisyonu tarafından seçimlerden iki ay öncesinden belirlenirdi. Seçim noktası asgari 100, azami 3000 den fazla seçmeni kapsayacak şekilde düzenlenirdi. Oy vermeyi zorlaştıran mesafe ve ulaşım güçlükleri gibi nedenlere bağılı istisnai durumlarda bölgesel seçim komisyonu 100 seçmenden az nüfus içeren seçim noktalarını oluşturabilmekteydi.

Yerel devlet idareleri ve Keneşler (yerel meclisler) seçmen sayımını gerçekleştirip, seçim noktalarındaki komisyonlara seçmen listelerinin oluşturulması için bilgi sağlamaktaydı. Seçimlere 15 gün kala seçim noktası komisyonu seçmen listesini hazırlar, incelenmesini sağlar ve liste düzenlenmesinin doğruluğunu kontrol ederdi.⁶³

“Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş’ine Milletvekilli seçimi” hakkındaki kanunda milletvekilli statüsü başka resmi görevle veya devlet makamında memuriyet

⁶³ S. S. Soodanbekov, M. K. Ukuşev, **Konstitusiyonnoe Pravo Kırgızskoy Respublike**, Sfetofof Yayinevi, 1999, s. 35.

bir arada icra edilemeyeceği belirtilmektedir. 31. maddenin 2. kısmına göre parlamento meclislerine kendi adaylığını koyan şahısların milletvekili seçilmesi halinde milletvekillik görevleri ile uyuşmayan faaliyetlerini durduracaklarını taahhüt eden yazılı belge düzenlenmesi gerekir.

Milletvekili adaylarının adaylığını koyma düzeni siyasi partilere ve işçi gruplarına her seçim bölgesinden birer aday gösterme imkanı tanımaktaydı. Siyasi partiler ve onların blokları tarafından gösterilen adayların seçilmesi, bu partilerin üst yönetim organlarının, bölge veya merkez seçim komisyonlarının üyelerinin zorunlu katılımı ile gerçekleşen toplantısında gerçekleştirilirdi. İşçi gruplarından adaylar en az 50 kişinin katıldığı grup toplantılarında gösterilirdi. Milletvekili adayları gösterildikleri bölgelerden kendilerini destekleyen en az 500 seçmenin imzasını ibraz etmek ve ayrıca Merkez Seçim Komisyonu'nun özel fonuna 5 asgari maaş tutarında depozito yatırmalıydılar. Seçimlerden sonra eğer bölgede kullanılan oyların % 10'unu aday kazandıysa yatırılan depozit tutarı kendisine iade edilirdi.

Cogorku Keneşe milletvekili adaylarının kaydı bölgesel seçim komisyonu tarafından, şu evrakların temin edilmesine istinaden yapılırdı: milletvekili adayının yazılı rıza beyanı, seçmen destek imza listesi, depozito makbuzu, parti üst organlarının kararları, seçmen toplantılarının aday atama protokolü, bağımsız adayların kendilerinin aday gösterme dilekçesi. Milletvekili adaylarına bazı dokunulmazlıklar sağlandı: Ceza muhakemesine tabii tutulamazlar, Merkez Seçim Komisyonunun bilgisi dışında yasal olarak idari sorumluluğa tabii tutulamazlar, idarenin kararı ile işten çıkartılamazdı. Birinci dönem Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi Milletvekillerinin seçimi 27 Ekim 1994 tarihli Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş Milletvekillerinin seçimlerinin amacı hakkında Cumhurbaşkanı kararnamesine göre 5 Şubat 1995 tarihinde gerçekleşti. Seçimlerin organizasyonu ve yürütülmesinden seçim noktaları, bölgesel ve Merkez Seçim komisyonları sorumluydu. Bölgesel seçim komisyonları seçim noktası komisyonlarının protokollerindeki ara sonuçları toplayarak seçimlerin genel sonucunu elde ederdi.⁶⁴

⁶⁴ A.e., s. 75.

Cogorku Keneş Milletvekillerinin seçimlerinin genel sonuçlarını toplama görevi Merkez Seçim Komisyonuna verildi, Komisyon seçimin yapılansından 10 gün sonra basında milletvekili listesini yayınlamak zorundaydı. Bundan sonra ilgili bölgesel seçim komisyonunda milletvekilinin kaydı yapılır ve milletvekili yetkileri geçerlilik kazanıp milletvekili kimliği ve rozeti verilene kadar onlara geçici belge verilirdi. İki meclisli parlamentonun yeni kadrosu 28 Mart 1995 tarihinde faaliyete başladı.

2.2.2. Cogorku Keneş'e Seçilen Milletvekillerinin Nitelikleri

Seçim bölgelerinden Cogorku Keneşe 105 milletvekili seçildi. Bunların içinden 1 kadın ve 69 erkek olarak 70 milletvekili Halk Temsilcileri Meclisine seçildi. Uyruklarına göre bu kadroda 59 Kırgız, 3 Rus, 5 Özbek, 2 Dungan (Çinli Müslüman), 1 Alman uyruklu şahıs vardı. Bir kişi hariç hepsi yüksek tahsilliydi, bunlardan 9'u bilim doktoru, 4 akademisyen ve 1 tanesi üye-korespondent olmak üzere 7 doktor adayı (doçent), 7 Milli (Devlet) İlim Akademisi üyeleri, 7 sektörel uluslararası ve milli akademi üyeleri ve 10 milletvekili ise iki üniversite mezunuydular.⁶⁵

Yasama Meclisine 4 kadın ve 31 erkek olmak üzere 35 milletvekilli seçildi. Uyruğuna göre 27 Kırgız, 2 Rus, 3 Özbek, 2 Karaçay, 1 Kazak uyruklu şahıs vardı. Hepsisi de yüksek tahsilliydi, 6 bilim doktoru, 5 bilim doktor adayı, 8 milletvekili iki ve ikiden fazla diploma sahibiydi. Bazı milletvekilleri Kırgız Cumhuriyeti Milli İlim Akademisinin ve uluslararası akademilerin akademisyeni ve üyesi ünvanını taşımaktaydılar, çeşitli sektörlerde emektar çalışan ünvanına sahip aynı zamanda Kırgız Cumhuriyeti, SSSC ve yabancı ülkelerin onur nişanları ve madalyaları ile ödüllendirilmiş bir grup milletvekili ayrı bir yere sahipti. Yasama Meclisinde bu milletvekillerinden 12 kişi ve Halk Temsilcileri Meclisinde 21 kişi mevcuttu.⁶⁶

Milletvekillerin çoğunluğu Cogorku Keneş Milletvekili seçilmeden önce iktidarın yasama ve temsil organlarında çalışma tecrübesine sahipti. Böylece,

⁶⁵ G. A. Mukabaeva, *Gosudarstvo i Pravo Kırgızstana*, Uçkun Yayınevi, Bişkek, 2006, s. 25.

⁶⁶ A.g., s. 26.

Yasama Meclisinde 11 ve 12. dönem toplantısında 10 milletvekili vardı, 2 milletvekili Vilayet Keneşlerinde (yerel yönetim), 5 milletvekili ise şehir, ilçe ve köy Keneşlerinde çalışma tecrübesine sahipti.⁶⁷

Yasama Meclisindeki 19 milletvekilinden 8'i resmi kayıtlı siyasi partilerden seçildi, bu partilerin adları: Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi, Erkin Kırgızistan Demokrat Partisi, Ata Meken Sosyalist Partisi, Kırgızistan Komünist Partisi, Kırgızistan Kadınları Demokrat Partisi, Kırgızistan Demokrat Harekât Partisi, Asaba Milli Kalkındırma Partisi, Kırgızistan Birlik Partisi. Halk Temsilcileri Meclisinde 4 milletvekili Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisinin üyeleri idi.⁶⁸

2.2.3. Halk Temsilciler Meclisi Tarafından Kabul Edilen Kanunlar ve Kararnameler

Halk Temsilcileri Meclisinin çalışma düzeni Kırgız Cumhuriyeti Anayasasında belirtilmiştir ve buna göre milletvekili olarak seçildikten 13 gün sonra milletvekilleri ilk meclis oturumuna toplanırlar.

1995 yılda bu meclisin 4 oturumunda 235 karar alındı ve 40 uluslararası anlaşma onaylandı. 1996 yılında 3 oturum, 29 olağan toplantıda 18 adet kanun olmak üzere 247 kararname tartışıldı ve alındı, 8 kanun kabul edildi ve 22 kanun tasdiklendi.

1997 yılında 4 oturum gerçekleşti, 51 günlük sürede 118 olağan toplantıda 236 karar kabul edildi, 58 kanun görüşüldü. Kanunlardan 45 onaylandı ve 36 uluslararası anlaşma, antlaşma ve sözleşme tasdiklendi.⁶⁹

Geçen zaman diliminde 17 oturum gerçekleştirildi. Bu sürede 186 olağan toplantı yapıldı. Halk Temsilcileri Meclis toplantılarının gündeminde ülkenin sosyal-ekonomik, toplumsal-siyasi alanları kapsayan ve hayati önem taşıyan konular vardı.

⁶⁷ A.g., s. 26.

⁶⁸ A.g., s. 28.

⁶⁹ T. Koyçuev, *Nezavisimiy Kırgızstan: Tretiy Put*, Şam, Yayınevi, 2002, s. 57.

Buna ispat olarak 987 karar ve 268 kanun kabul edildi, bunlardan 157 kanun onaylandı. Bu tasdik edilen kanunlar arasında devlet bütçesi ve yürütülmesi hakkında, bankalar ve bankacılık faaliyetler hakkında, vergi ve gümrük kanunları ve diğer kanunlarda mevcuttu. Ayrıca Kırgız Cumhuriyetine yakın ve uzak bulunan devletlerle 140 Anlaşma yapıldı ve onaylandı.⁷⁰

Halk Temsilcileri Meclisi tarafından kabul edilen en önemli kanunlardan biri bütçe kanunudur, bu kanunda devlet hazinesine gelen kaynakların ve toplumsal gelişme içinde bütçe giderlerinin miktarı ve düzeni belirlenmektedir. Bütçe kanunu – devletin temel mali kanunudur, bundan dolayı bu kanunun kabulü Cogorku Kenes’in çalışmasının temel alanlarından biridir ve özel bir prosedür ile gerçekleşir. Bu kanunun onaylanmasının özel prosedürü şöyledir: Bütçenin kabul edilişi Meclisin Reglamente (Jogorku Kenes’in iç tüzüğü) göre düzenlenmez, özel olarak kabul edilen “ yılı Devlet Bütçesi hakkında” kanun gereği detaylı tartışılır ve bir kaç kez okunduktan sonra, bu esnada milletvekilleri gelir ve gider maddelerinin haklı şekilde gerekçelendirilmiş olmasını incelerler ve kabul ederler. Devlet bütçesiyle alakalı bu tür kanunlar her yıl için yeniden kabul edilir ve gelecek yıldaki ülkedeki iktisadi ve mali durumun özellikleri göz önünde bulundurulur.⁷¹

Devlet bütçesi kanun taslağı, içinde bulunduğu yıl içerisinde sosyo-ekonomik gelişmenin ön neticelerini ve gelecek yıl için bu neticelerin tahminini, aynı zamanda bütçenin temel prensiplerini ve özelliklerini, bütçe ve vergilendirme siyasetinin hedeflerini içeren ek dokümanlarla desteklenmelidir. Bu tür kanun taslağını sunma süresi her yıl için ayrı açıklanır ve net bir tarih belirlenir.

Kırgızistan Cumhuriyeti Hükümeti tarafından sunulan devlet bütçesi kanun taslağı Danışma Meclisi tarafından Bütçe Komitesine, ibraz edilen belgelerin ve verilerin inceleme ve onaylama taleplerine uygunluk tasdiknamesinin alınması için aktarılır. Tasdiknameye göre Danışma Meclisi taslağı incelenmesi için komitelere dağıtır veya gözden geçirilmesi için Hükümete iade eder.

⁷⁰ A.g., s. 58.

⁷¹ A.g., s. 65.

İncelenmeye alınan kanun taslağı beş gün içinde Cumhurbaşkanına, Cogorku Keneşin Yasama Meclisine, yasama girişim hakkını kullanan birimlerine uyarı ve önerilerin sunulması için gönderilir, aynı zamanda Hazine Bakanlığına değerlendirme raporu almak için gönderilir. Kanun taslağından genel sorumluluk Bütçe, Vergi, Banka ve Finansman komitesine aittir.⁷²

İlk okumada devlet bütçesi hakkında kanunun ana konsepti görüşüldü: Onun temel özellikleri, ülkenin sosyo-ekonomik gelişiminin tahmini, bütçe ve vergi siyasetinin ana yönleri, aynı zamanda bütçenin genel göstergeleri onaylandı. Bu görüşmelerin sonuçlarına göre Cogorku Keneş Halk Temsilcileri Meclisi devlet bütçesi taslağını onaylar veya geri çevirir. Geri gönderilen kanun taslağı Temsilcileri Meclisi, ilaveler ve düzeltmelerin yapılması için hükümete gönderilir veya Meclislerin her ikisinin temsilcilerinin bulunduğu Uzlaştırma Komisyonuna havale edilir ve sonra kanun taslağı tekrar birinci okumada meclis tarafından görüşülür.

İkinci ve üçüncü okuma prosedürü bütçenin giderler bölümüne adanmıştır. Kanun taslağı ikinci ve üçüncü okunuşunda geri çevrilmesi durumunda aynı şekilde Uzlaştırma Komisyonuna gönderilir. Dördüncü okunuşta taslağa önerilen düzeltmeler görüşülür, bunlarla birlikte gelirlerin, giderlerin ve bütçe açığının yılın çeyreklerine göre paylaştırılması, bundan sonra bütçe kanunu projesi bir bütün şekilde oylamaya koyulur. Halk Temsilcileri Meclisi tarafından kabul edilen bütçe kanunu beş günlük süre içinde Cogorku Keneş Yasama Meclisine aktarılır. Her yıl senelik bütçenin kabul edilmesi yoğun fikir tartışmaları ile geçtiğinden kanun gecikmelerle kabul edilir.

Fakat, dokümanların analizi gösteriyor ki Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi Halk Temsilcileri Meclisi ve Hükümet aralarındaki bütçe maddelerinin içeriği ile ilgili tartışmalara rağmen ilk dönem Halk Temsilcileri Meclisinin çalışmalarının sonunda bütçe kanunu süreci tekniği başlangıçtaki dönemlere göre daha yapıcı niteliktedir.

⁷² D. A. Kerimov, **Zakonodatelnaya Tehnika**: Uçebnoe Posobiye, Moskova, Norma, 2004, s. 34.

2.2.4. Yasama Meclisi Tarafından Kabul Edilen Kanunlar ve Yasama Faaliyeti

Farklı gruplar Yasama Meclisinde temsil edilir – bilim adamları, eğitim, kültür ve sağlık sistemleri ve güvenlik teşkilatı çalışanları, siyasi parti liderleri ve başkaları. Onlar oluşum sürecindeki çelişkilerin üstesinden gelerek amacına uygun yasama faaliyetlerinde bulunabilirler.

Bu yıllar içerisinde Yasama Meclisinin milletvekilleri her zaman toplum ilgisinin merkezinde olmuşlardır. Onların faaliyetlerinin değerlendirilmesi çok çeşitli ve çelişkilidir.

Fikir dağınıklığının sebebi ülke tarihinde ilk defa böyle bir organın mesleki zeminde sürekli çalışmasıdır ve karşılaştırmalı bir analiz yapmak mümkün değildir. Fakat istatistiklere bakılırsa, egemen Kırgızistan'ın oluşumu ve gelişmesi için ve tüm Kırgız toplumu ve toplum yapısındaki dalların başarılı işlemesi için normatif-hukuki ve yasal temellerin ne kadar önemli olduğu anlaşılır.⁷³

Yasama Meclisi 1 Şubat 2000 tarihine kadar 556 kanun kabul etmiştir. Bunların içinde 13 yasa mevcuttur. Cumhurbaşkanı tarafından 543 kanun imzalanmıştır. Her şeyden önce, yeni yasaların hukuk devletinin temelini oluşturan, ülkenin hayati önemdeki faaliyet alanlarını düzenleyen yeni yasaları belirtmek gerekir.

Cogorku Keneşin Yasama Meclisinin çalışma tecrübesi yasa yapma sürecinin, her yasa yapma akitinin kaliteli şekilde hazırlanması için ilgili şartları ve gereken hazırlık verilerin toplanmasını, benzer kanunları incelenmesini talep eden ne kadar zor bir süreç olduğunu göstermektedir. Kanun – bu profesyonel meclisin ve dahil edilen bir kaç uzmanın kolektif çalışmasının sonucudur. Bu çalışma, çeşitli

⁷³A.A. Arabaev, **Parlamentarizm v Kırgızstane: Teoriya i Praktika Stanovleniya**, Uçebnik, KGUA, 2007, s. 39.

inceleme, danışma ve hazırlanmakta olan kararnamenin maddeleri üzerinde mutabakat sağlanmasını gerektiren bir çalışmadır.⁷⁴

Yasama süreci anayasal normlar ile düzenlenmiştir. Kanun taslağının Cogorku Keneşe sunulmasından itibaren bu kanunun Cumhurbaşkanı tarafından imzalanıp onaylanmasına kadar bir düzen mevcuttur. Anayasal normlarının dışında yasama faaliyetlerin aşamaları ayrıntılı olarak meclislerin iç tüzüklerinde düzenlenmektedir.

Yasama süreci bir kaç aşamaya bölünebilir. Her şeyden önce bu bir yasama girişimidir (teşebbüs), başka bir deyimle bu hakka sahip olan birim kanun veya normatif akit taslak metnini resmen Cogorku Keneşe sunar. Kırgız Cumhuriyeti Anayasasının 64. maddesine göre yasama girişim hakkı 30 000 seçmene (Halk girişimi), Cumhurbaşkanı, Cogorku Keneşinin her iki meclisinin milletvekillerine, Hükümete tanınmıştır, Yüksek ve Üst Mahkemelerine bunların yürütmesi ile ilgili sorunları inceleme yetkisi vardır.

Yasama sürecinin bu aşamasında Yasama Meclisinin içtüzüğüne göre belirli bir prosedür işler. Kanun taslağı Yasama Meclisi Aparatında (Kuruluşunda) kayıt edilerek bu kanundan sorumlu kılınan meclis komitesine sevk edilir. Belirtilmesi gerekir ki, Yasama Meclisi milletvekilleri tarafından yasama girişimi olarak sunulan kanun taslağı ilgili komitede ilk sırada incelenir, fakat Yasama Meclisi Töragası (Başkan) bu kanunun hazırlanışı için bir süre belirleyebilir. Komite görüşme neticelerine göre bir sonuç çıkarır ve kanun taslağı dökümanları ile beraber incelenmesi için meclislere gönderir. Bu arada ilk okumada Yasama Meclisi alınabilen iki karardan birini alır: madde bazında inceleme ve ilk okumada kabul etmek veya ortaya atılan teklif ve önerileri göz önünde bulundurarak taslak üzerinde çalışmaların devam edilmesini sağlamak veya taslağı reddetmek.⁷⁵

⁷⁴ Z. Kurmanov, G. Dackupova, **Parlanetrizim v Kırgızstane: Perviy Opıt**, Uçkun Yayınevi, Bişkek, 2004, s. 79.

⁷⁵ A. A. Arabaev, **Stanovlenie Konstitusionogo Zakonodatelstva Suverennoy Kırgızskoy Respubliki**, Aftoreferat, Bişkek, 2004, s. 25.

Yasama Meclisi yasama girişimi birimlerinin haklarının eşitliliğini gözettiği için kanun taslakları sunulma sırasına göre incelenmektedir. Bu arada, yürürlükteki iç tüzüğe göre her kanun taslağına, taslak metni ile beraber 7 (yedi) evrak eklenmelidir. Bu taslağı kabul etme gerekçesi, amacı ve temel hükümleri, kanunun sosyal-ekonomik sonuçlarının tahmini, ilgili alanda kanunların durumuna dair belge ve yürürlükteki mevzuatın içinde kanunun tutacağı yer; bu kanunun kabul edilmesi durumunda değişmesi gereken kanunların ve hukuki akitlerin listesi ve de finans-ekonomik dayanağıdır. Böylece her kanun taslağının, onun sadece beyanat olarak kalmasını engelleyen ve gerçekleştirilmesini sağlayan belli bir mekanizmaya sahip olmalıdır.

İçtüzük gereği kanun projesi üç okunuşta incelenir. Birinci okumada kanun taslağının ilkeleri açıklanır, ikinci okumada ek çalışmalar yapılmak üzere temel hükümleri belirtilir. Eğer milletvekili sayısının çoğunluğu oy verdiyse ilk okumada kanun taslağı ile ilgili alınan kararlar kabul edilmiş sayılır. Yasama Meclisinin sorumlu komitesi kanun taslağını, kabul edilmiş ve metne dahil edilmiş değişiklik tablosu ve reddedilmiş değişiklik tablosu ile beraber ikinci okumaya sevk eder; ilgili teklif ve önerilerden sonra kabul etmek amacıyla taslak üçüncü okumaya hazırlanır.⁷⁶ Bu versiyonda kanun üzerinde tartışılmaz, ya bir bütün olarak kabul edilir ya da yeniden ikinci okumaya geçer, başka bir deyimle üçüncü okuma için değişiklik ve ilaveler yapılır.

Yukarda belirtildiği gibi yürürlüğe giren kanunların yelpazesi çok geniştir, bunların sayesinde adli sistem ve devlet inşaatının birçok sorunları ayarlanmaya başlamıştır. 1995 yılında “Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçimi” hakkında kanuna değişiklik ve ilave yapılmıştır. 1996 yılında “Devlet nişanları hakkında”, “Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi Yasama Meclisi ve Halk Temsilcileri Meclisinin milletvekillerinin geri çağırma” hakkında kanun gibi kanunlar kabul edilmiştir.

⁷⁶ Esen Dereli, **Siyasal Yapım Sürecindeki Yetkinlikleri Yönünden Yasama Meclisi**, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s. 29.

1997 yılında “Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti hakkında kanun”, “Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi Yasama ve Halk Temsilcileri Meclisinin milletvekilinin statüsü hakkında”, “Arbitraj Mahkemeleri sistemi hakkında” kanunlar yürürlüğe girdi. 1998 yılında sıralanan kanunlar kabul edildi: “Kırgız Cumhuriyetinde seçim Kanunu”, “Siyasi partiler Kanunu”, “Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi Yasama ve Halk Temsilcileri Meclisinin milletvekilinin statüsü hakkında Kanuna Değişiklik”, “Resmi memuriyet hakkında Kanun”.

1995-1999 yıllarındaki en büyük başarı Medeni Kanunun (1.ve 2. bölüm), sivil mahkeme yasası, vergi, gümrük, suç, suç mahkemesi, emek, ceza, yasaları ve başka yasaların kabul edilmesidir, sektörel yasama da gelişmektedir. Meclis tarafından zamanında kabul edilen 15 kanun sayesinde Kırgız Cumhuriyeti, BDT ülkeleri içinde öncülerden olarak, 14 Ekim 1998 tarihinde Dünya Ticaret Kuruluşuna (WTO) üye oldu, böylece gelişmiş ülkelerin ileri düzeydeki teknolojik ürünleri Kırgızistan piyasasına girebildi.⁷⁷

Meclis tarafından tarım sektöründe radikal reformlar yapılabilmesi için hukuki alan oluşturuldu ve güçlendirildi. Bunun sayesinde özel mülk sahibi üretici kitlesinin oluşmasına imkân sağlandı, bu şahısların ekonomik faaliyetlerine devlet müdahalesinden muaf eden hukuki temel oluşturuldu. Belirtilmesi gerekir ki, sert iç ve dış rekabet ve halk ihtiyaçlarının yükselmesi ortamında devletin tarım endüstrisine müdahalesi artıyor, bu sebeple bu alanda zamanın taleplerine uygun kanunlar gerekiyordu.⁷⁸

Kırgızistan’da gerçekleşmekte olan devlet siyaseti ve reformların öncelikli alanlarından birisi efektif ikamete göre (adresli) sosyal siyasettir. Halk için büyük önem taşıyan bu alan için Yasama Meclisi iyi hazırlanmış hukuki temel oluşturulabildi.

⁷⁷ G. A. Mukambaeva, **Gosudarstvo i Pravo Kirgıstana**, Uçkun Yayınevi, 2006, s. 29.

⁷⁸ A.g., s. 31.

Cogorku Keneş'in Yasama Meclisi her yıl "Devlet bütçesi hakkında" kanunu inceler ve "Kırgız Cumhuriyeti _____ yılın bütçesi hakkında" kanunun yürürlüğe konulması hakkında kararnamesini kabul eder.

Örneğin, 1995 yılı için kabul edilen benzer bir kararnamede, Hükümetle beraber Cogorku Keneşin Yasama Meclisinin Ekonomi, Finans ve Sanayi Komitesine ispirotlu ve alkollü içeceklerin tekelleştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması görevi verildi. Bu konu titizlikle incelendikten sonra Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmış "Bazı girişimci faaliyetlerin lisanslandırılma düzeni hakkında" kararnamesinde değişiklik ve ilaveler yaptı. Bu kanuna göre alkollü içecek üretimi ile uğraşan şirketlerin ekonomik – finansal faaliyetleri hükümet tarafından incelendi. Bu amaç doğrultusunda "etil ispiertosu ve içkilerin üretimi, saklanması, pazarlanmasının resmi denetleme tedbirleri hakkında" kararname kabul edildi, bu kararda ilgili organların, Bakanlıkların ve idarelerin mevcut sorunların giderilmesine yönelik tedbirlerin gerçekleştirilmesinde sorumluluklarını arttırmayı talep edildi. Cogorku Keneş Yasama Meclisi her yıl "Kırgız Cumhuriyeti bütçesi hakkında" kanunun görüşülmesinde, yürütme aşamasında yer alan ciddi ihlallere dikkat çekmiştir.

Maliye Bakanlığı tarafından, Cogorku Keneşin Yasama Meclisinin onay alınmadan devlet bütçesine değişiklik yapıldığı görülmüştür, dolayısıyla Yasama Meclisi (15 Mayıs 1997 tarihli) kararı ile devlet dairelerini ve etkinliklerinin finanse edilmesi kanuna uygun şekilde yapılması gerektiği vurgulandı.⁷⁹

Yasama sürecinde gayri resmi danışmaların ve lobicilik faaliyetlerin rolü büyüktür. Uygulamada ne derece etkin olduklarına göre bunları herhangi bir kanunun kabul edilmesine dış etken olarak değerlendirebiliriz. Fakat bu faaliyet birinci dönem Yasama Meclisi çalışmasında olumsuz nitelik taşıdı ve ikinci dönem milletvekillerinin sayısının 60 kişiye çıkarılmasına neden oldu. Bu olayın önemi ve karmaşıklığı göz önünde bulundurularak bu problem ayrıca dikkate alınmalıdır.

⁷⁹S. S. Soodanbekov, M. K. Ukuşev, **Konstitusiyonnoe Pravo**, Svetofor Yayınevi, Bişkek, 1999, s. 37.

Bu bölümün sonuçlandırırken Kırgızistan Parlamento tarihinin önemli olaylarını belirlemek gerekir.

1925 yılından 1937 yılına kadar Kırgızistanda iktidarın üst organı niteliğinde RSFSC (Rus Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyet) Anayasasına (1918 ve 1925) göre formalite şeklinde Tüm Kırgız Sovyetlerin Syezdi (Kara–Kırgız Özerk Bölgesi – Kırgız ÖSSC) adlı bir kurum vardı.

Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti – Kırgızistan topraklarında Kırgız Özerk Bölge temelinde 1 Şubat 1926 tarihinde kurulan bir siyasi – idari bir birimdir.

30 Nisan 1929 tarihi Cumhuriyet’in gelişmesinde önemli bir aşamadır: Kırgız halkının milli egemenliği pekiştiren Cumhuriyet’in ilk anayasası kabul edildi. Fakat bu dönemde Moskova bu belgeyi onaylamamıştı. Ancak, 5 Aralık 1936 tarihinde Özerk Bölge Kırgız SSC’ya dönüştürüldü ve 1937 yılında Anayasa kabul edildi.

1938 – 1994 yıllarında 1936 tarihli Stalin’in Anayasasına göre SSSC’de iktidarın üst temsil organı doğrudan genel ve gizli oylamayla seçilen Yüksek Sovyet (Şūra) idi. 1938 yılında ilk seçimler gerçekleştirildi, Kırgız SSCnin mevcut olduğu sürede Yüksek Şūra üyeleri 12 kez seçildiler.

Ülkemizin son dönem Yüksek Şurası toplantısı, bu organ sonra Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi olarak adlandırıldı, 350 milletvekilinden oluşmaktaydı. Milletvekilleri, partiler için özel belirtilen sayı sınırlamasına göre (100 kişi) ve alternatif tek mandatlı bölgelere göre (250 kişi) seçilmişti. Bu dönem Yüksek Şurası toplantısı “EFSANE MECLİS” olarak da adlandırıldı.

Efsane Meclisi – 12. dönem Yüksek Şura toplantısı 22 Şubat 1990 tarihinde çalışmaya başladı. Onun kadrosu 1989’daki ilk alternatif seçimlerde oluşturuldu. Efsane Meclis Kırgızistan’ın bağımsızlığı ve serbest piyasa ve demokrat toplum siyasetini icra etmek için siyasi ve hukuki temelleri kuran meclis olarak tarihe geçti. Onun önemi Kırgızistan’daki otoriter Sovyet rejimini akıl almaz kısa zaman diliminde yıkılmasını sağlamasıydı. “Efsane Meclis” 1994 son baharında fiilen “dağıtıldı”, çünkü A. Akaevin görevinden alınmasına sebep olabilecek “Altın Dosyası” Mecliste incelenebilirdi.

Efsane meclisi tarafından kabul edilen tarihi akitler. (kararnameler)

- Egemenlik Beyannamesi, 15 Aralık 1990.
- Kırgız Cumhuriyeti Devletinin Bağımsızlık Beyannamesi, 31 Ağustos 1991 12. dönem Yüksek Şurası 6. olağan üstü oturumu.
- Bağımsız Kırgız Cumhuriyeti İlk Anayasası, 5 Mayıs 1993 tarihinde kabul edildi. Yüksek Şura 12. oturumu.

1995 – 2000 yıllarında Kırgızistan’da iki meclisli Cogorku Keneş, 1. dönem toplantısına katılan milletvekilleri tek mandatlı seçimlerle seçilmişlerdi. Bu parlamento iki meclisten oluşturuldu: Yasama Meclisi (YM) ve Halk Temsilcileri Meclisi (HTM)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KIRGIZ CUMHURİYETİ COGORKU KENEŞ'İN TOPLUMUN SİYASİ SİSTEMİNDEKİ YERİ VE ROLÜ

3.1. Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi ve Çağdaş Siyasi Süreçteki Onun Önemi

3.1.1. Cogorku Keneş'in İkinci Dönem Seçimi

Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'in ikinci dönem seçimleri iki aşamada gerçekleşti (20 Şubat ve 12 Mart 2000). Seçimler sonucunda 105 milletvekili seçildi, bunlardan 45 milletvekili Halk Temsilcileri Meclisine ve 60 milletvekili Yasama Meclisine seçildi. Yeni seçimlerin birinci özelliği Yasama Meclisine giren siyasi partilerin önerdiği 15 milletvekili tek genel seçim bölgesinden seçilmesidir, ikinci özelliği bunların seçim arifesinde kabul edilen “Kırgız Cumhuriyetindeki seçimler hakkında” yeni kanuna göre seçilmesidir. Kabul edilmeden önce cumhurbaşkanının 8 Temmuz 1997 tarihli kararnamesi ile onaylanan Kırgız Cumhuriyeti'nde seçim sisteminin geliştirilmesine yönelik devlet programının gerçekleştirilmesini kapsayan bir çalışma yapıldı. Bu kanun özgür ve adil seçim prensiplerini gerçekleştirme, seçim süreci öznelerine eşitlik ve rekabet temelinde seçim öncesi siyasi mücadelenin metotlarını kullanma mekanizmaları öngörüyordu. Adaylara, siyasi partilere ve seçim bloklarına seçim kampanyalarını finanse etmek için kendilerine ait seçim fonlarını oluşturulmasını zorunlu kılan maddeler eklendi. Ayrıca adaylara ve aile üyelerine ait olan menkul ve gayrimenkul hakkında yanlış veya eksik bilgi verilmesi durumunda sorumluluk taşıyacağı belirtildi.⁸⁰

Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'in seçim kampanyası arifesinde yapılan 17 Ekim 1998 tarihli referandum neticesine istinaden gerçekleşen anayasal-hukuksal reformların sonucunda Merkez Seçim ve her düzeydeki alt seçim komisyonları

⁸⁰ T. Koyçuev, *Nesavisimiy Kırgızstan*, Şam Yayınevi, Bişkek, 2002, s. 59.

evrenselleşmiş demokratik standartlara göre parlamento seçimlerini yapabilmek için yeni hukuki temel edindiler.

Bu kanunda seçim hukukunun ana ilkesi olan genel, eşit ve doğrudan seçme ve gizli oylama hakkı ilkeleri pekiştirildi ve tamamen kural haline geldi. Kabul edilen bu kanunun demokratik yönü serbest oy kullanımı, seçimlerin anayasanın belirlediği sürelerde mecburen gerçekleşmesinin zorunlu olmasında, seçimlerin periyodikliğinde, alternatifliğinde ifade edilmiştir ve böylece devlet organları ve yöneticilerin halkla sürekli irtibat halinde olması sağlanmıştır.

Seçimlerin organize edilmesi, vatandaşların seçme hakkının garantilenmesi ve gerçekleşmesinde, korunmasında önemli rol seçim komisyonlarına verilmiştir. Kanun seçim komisyonlarını sistemleştirmiştir ve referandum yürütme komisyonlarını bir sisteme toplamıştır. Onların bağımsızlığını ve özerkliliğini belirlemiş, statüsünü yükseltmiş ve yetkilerini genişletmiştir. Seçim komisyonlarının kuruluşu yerel keneşlerin (yerel devlet yönetimler) önerileri ve siyasi partilerin, toplumsal birliklerin, seçmen toplantılarının teklifleri de dikkate alınarak gerçekleşmekteydi. Bu kanunda, şekillendirme temelinde ülkenin idari-bölgesel yapısı dikkate alınarak rasyonellik ve eşitlik prensipleri olan seçim bölgeleri ve noktalarının eğitilme sorunları ayrıntılı açıklanmıştır. Dünya standartlarına göre aday çıkartma hakkına sahip olan öznel belirlendi. Bu öznel: siyasi partiler, seçim blokları, iş yerleri, askeri görevi, okulu ve ikametne göre toplanan seçmenler ve kendi adaylığını koyan bağımsız adaylardır. Hukuki konumlarını belirleyen adayların Yetkili Temsilciler Enstitüsü Kırgız Yasaması için bir yeniliktir.

Seçim sürecinin önemli aşaması adayların kaydedilmesidir. Çünkü bu andan itibaren adaylar aralarındaki çetin mücadele başlayacaktır. Seçim Yasası kayıt düzenini belirledi, seçim komisyonlarına sunulan belgelerin niteliğini açıkladı. Seçim sürecinin en mühim aşaması da oylama aşamasıdır. Bu aşamada seçim öncesi maratonunun sonucu elde edilir alınırdı ve özellikle burada seçim görevlilerinin ve diğer katılımcılarının tüm istismarları vuku bulabilir. Yasama mevzuatın ihlaline yol

verilmemesi için bu süreçle alakalı normlar Seçim Yasasında yer almış ve detaylı olarak açıklanmıştır.⁸¹

Seçim Yasasında yer alan en prensipli ve belirleyici konu seçimlerin finansmanıdır. Seçim kampanyalarının ilgili fonlardan finanse edilmesi amacıyla adayların, siyasi partilerin, seçim bloklarının kendi seçim fonlarını oluşturma zorunluluğu Seçim Yasasındaki köklü bir değişikliktir. Başka kaynakların kullanılması adaylar için olumsuz netice doğuruyordu, hatta adaylık kaydının iptali yapılabilirdi.

Seçim Yasasına göre Yasama Meclisi milletvekili seçimi çoğunluk-oransal seçim sistemine göre yapılır. Parlamentonun bu meclisi 60 milletvekilinden oluşur. Bunun içinden 45 milletvekili tek mandatl seçim bölgelerinden seçilirdi. Yasama Meclisinin diğer 15 milletvekili oransal sisteme göre siyasi partilerin listelerinden seçildi. Dolayısıyla siyasi partilerinin ülkedeki önemini arttı. Halk Temsilcileri Meclisindeki 45 milletvekili, Yasama Meclisine seçilen 45 milletvekili gibi genel çoğunluk sistemine göre seçilirler. Parlamento seçimlerin gerçekleştirme süresi 3 aya kadar indirildi, çünkü uygulamada görüldüğü gibi 4 aylık seçim yarışması adayların ve seçmenlerin yorulmasına sebep olup, bunların dikkatli ve rasyonel olmalarına engel olmaktadır.

13 Kasım 1999 tarihinde Cumhurbaşkanın Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşin Yasama Meclisine ve Halk Temsilcileri Meclisine seçimlerin amacı hakkında kararnamesi halka duyuruldu. Bu kararnamenin yayınlanmasından sonra bir hafta içinde iktidarın yürütme organları tarafından (Oblast keneşleri, Bişkek şehri ve yerel idareler) sunulan bilgilere göre seçim bölgeleri oluşturuldu. Siyasi partiler, seçim blokları, aday listesi tarafından önerilen Yasama Meclisi milletvekili adayların seçilmesinde Kırgız Cumhuriyeti'nin tüm alanı tek seçim bölgesi olarak kabul edildi.

Yasanın 70. maddesine göre Cogorku Keneş Yasama Meclisine ve Halk Temsilcileri Meclisine Kırgızistan topraklarında milletvekili seçimi için 45 tek mandatl seçim bölgesi oluşturuldu. Yasama Meclisine seçilecek 15 milletvekili tüm

⁸¹ A. A. Arabaev, **Parlamentarizim v Kırgızstane: Teoriya i Praktika Stanovleniya**, Uçebnik, Bişkek, KGUA, 2007, s. 41.

ülkeyi kapsayan tek seçim bölgesinden, aday listelerine verilen oyların oranına göre seçildiler. Böylece, parlamentonun her iki meclisi milletvekili seçimi için tek mandatlı seçim bölgelerinin sınırları eşitti.

Seçim ve Referandum Yürütme Merkez Komisyonunun 13 Eylül 1999 tarihli kararnameğine göre Cogorku Keneş Yasama Meclisi ve Halk Temsilcileri Meclisi milletvekillerinin seçimi için seçmenleri temsil etme orta normu, Kırgız Cumhuriyeti'ndeki 2485500 seçmen sayısı (Vilayet ve Bişkek şehri keneşlerinin verileri) 45 tek mandatlı seçim bölgelerine bölünerek belirlenmiştir, böylece bir mandata 55230 seçmen oyu düşmekteydi.⁸²

Seçim yasasına göre vatandaşın seçme hakkını koruma sorumluluğu seçim komisyonlarına aittir. Bundan dolayı Yasa, Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş Yasama Meclisi ve Halk Temsilcileri Meclisi milletvekillerinin seçimlerinin hazırlanması ve yürütülmesi için seçim komisyonlarının sistemini belirlerdi. Seçimlerin hazırlanışı ve yürütülmesi Merkez Seçim komisyonu ve 7 adet vilayete bağlı, Bişkek şehir, 45 bölgesel ve 2064 yerel seçim komisyonları yapmaktaydı.

Merkez Seçim Komisyonunun temel yetkileri ve statüsü 7 Mart 1997 tarihli “Seçim ve Referandum Yürütme Merkez Komisyonu hakkındaki kanunla, 19 Haziran 1997 tarihli Seçim ve Referandum Yürütme Merkez Komisyonu İktüzüğüyle ve Kırgızistan'da Seçim Yasasının 10. maddesi ile belirlenmektedir. Komisyon 5 yıllık yetkiye sahip bir tüzel kişilik kazanıyor ve sürekli çalışan, yerel Keneşler, Cogorku Keneş, Cumhurbaşkanı seçimleri, ülke referandumlarını hazırlayan ve yürüten sistemi yöneten bağımsız organ niteliğindedir.

Kırgızistan Cumhuriyeti Merkez Seçim Komisyonu oy hakkına sahip 13 üyeden oluşur, komisyon başkanı başka resmi görevinden uzaklaştırılmıştır ve Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilmiştir. Merkez Seçim Komisyon kadrosunun 1/3'i Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilir, Parlamentonun her Meclisi kendilerinden komisyon kadrosunun 1/3 oranını oluştururlar; seçilme düzeni de Parlamento tarafından belirlenir.

⁸² **Виборі Депутатів Законотворного Собрания і Собрания Народних Представителів КК КР**, Сіфрі і Факті, Учкун Видавництва, 2003, с. 437.

Vilayet ve Bişkek şehri Seçim Komisyonları Merkez Seçim Komisyonu tarafından 5 yıllık süre için oluşturulur, bu komisyon başkan, sekreter ve 7 kişilik üye kadrosundan oluşur. Ülkede toplam 6 vilayet (bölge) seçim bölgesi mevcut. (Batken vilayeti seçim komisyonu sonradan oluşturuldu.) Bişkek şehri seçim komisyonuna 63 kişi girdi: 41 erkek (%65) ve 22 kadın (%35). Bunların içinden 47 Kırgız (%75), 11 Rus (%18), diğer milliyetlerden -5 (%7); 4 kişi (%6) 20 ile 35 yaş arasında, 14 kişi (%22) - 45 yaşına kadar olanlar, 45 kişi (%72) - 45 ten 65 yaş arasındaydı.⁸³

2000 yılında bölgesel seçim komisyonların oluşturulması açık yapıldı. “Kırgız Cumhuriyetinde seçimler hakkında” kanun maddeleri uyarınca gerçekleşti. Sonuç olarak 45 komisyonların hepsi 30 Kasım tarihine kadar seçim bölgelerinin sınırların belirlenmesi ve aday listelerinin hazırlanıp onaylanmasından sonra derhal oluşturuldu. Ülke çapında komisyonlarda 476 erkek (%68) ve 222 kadın (%32) toplam 698 kişi mevcuttu.⁸⁴

Ülkenin toplumsal-siyasi hayatında yön değiştiren olaylardan birisi Seçim Yasasının kabul edilmesinden sonra Kırgızistan tarihinde ilk defa siyasi partiler ve seçim blokları devlet iktidarının temsil organlarına kendi adaylarını çıkartabilmesidir. Şubat 2000 tarihinde Parlamento seçimleri yapılırken ülkede 28 parti mevcuttu, bunların çoğunluğu Adalet Başkanlığındaki kayıt süreleri bir yıllık süreyi tamamlamadığından dolayı ülkeyi kapsayan tek seçim bölgesinden Cogorku Keneş Yasama Meclisi seçimlerine katılamadılar. Bu seçimlere 15 siyasi parti adaylarını gösterdi. Bunların Adalet Bakanlığındaki kayıt olma süreleri seçim anında bir yıllık süreyi tamamlamış veya aşmıştır ve içtüzüklerinde seçimlere katılma belirtilmiştir.

5 siyasi parti 2 seçim bloğunu oluşturuldu: Kırgızistan Birliği Partisini, Sosyal Demokrat Partisini, İktisadi Kalkınma Partisini birleştiren “Demokrat Güçlerinin Birliği” bloğu oluşturuldu, “Manas” bloğuna ise Cumhuriyet Halk Partisi

⁸³ Vedomosti Cogorku Keneş Kırgızskoy Respubliki, 1997, S: 8, s. 392.

⁸⁴ Z. Kurmanov, G. Cakupova, **Parlamentarizm v Kırgızstane: Perviy Obit**, Uçkun Yayınevi, Bişkek, 2004, s. 79.

ve Kırgız Cumhuriyet yoksul aileler, köy ekonomisi ve Sanayi Emekçilerinin Menfaatlerini Koruma Partisi katılmıştı. Seçimlerin hazırlık sürecinde “Kırgızistan Demokrat partisi” (Lideri C. Çekşeev) Kırgızistan Cumhuriyet Yüksek Mahkemesi ve Pervomay Rayonluk Mahkemesi kararlarıyla milletvekili adayı gösterirken seçim mevzuatının normlarını ihlal etmesinden dolayı seçim yarışmasından alıkonuldu. Böylece, seçim listelerinde 9 siyasi parti, 2 seçim bloğu, toplam parti listelerine ise 134 milletvekili adayı yazıldı.⁸⁵

“Kırgız Cumhuriyeti seçimleri hakkında” kanunun 72. maddesinde aday göstermenin nizamı ve süresi açıklanmıştır. Buna göre tek mandatlı seçim bölgelerinden milletvekili aday açıklama tarihi seçim bölgeleri listesinin resmen yayınlanma tarihidir. Tek mandatlı seçim bölgelerinde seçim çalışmaları esnasında 105 milletvekili mandatına (belgesine) 601 aday gösterildi. Bunların içinden 326 aday Yasama Meclisine, 275 aday – Cogorku Kenes Halk Temsilcileri Meclisine seçimlere katılmıştır. Seçmen toplantıları tarafından 547 aday gösterildi. Siyasi partiler - 54 aday. (Kırgızistan Komünistleri partisi, Adalet Partisi, Benim Ülkem Partisi, Milli Birlik ve Uzlaşma Partisi, Sosyal Demokrat Partisi, Tarım Partisi, Progresif Demokrat Partisi, Erkin Kırgızistan ve başka partiler.)⁸⁶

Yabancı gözlemcilerin değerlendirmelerine göre Cogorku Kenes milletvekili seçimleri (20 Şubat – 12 Mart 2000) Kırgızistan’da demokrasinin gelişmesinde yeni aşamaydı. Ülkenin seçim komisyonları mevzuat normlarının gerçekleştirilmesi için gereken her çalışmayı yaptıklarını belirttiler. Bununla beraber Kırgız vatandaşlarının yüksek katılımı gelişmiş siyasi kültüre sahip olduklarını ve vatandaşlık görevlerini anladıklarını ispatlamaktadır.

Çift meclisli parlamento milletvekili seçimlerine gözlemci sıfatıyla aktif katılan 400’ü aşkın yerel ve yabancı medya mensupları, seçim komisyonlarının

⁸⁵ A.g., s. 85.

⁸⁶ A.g., s. 86.

oturumlarına katılma imkânı buldular. Seçim günü ve seçim noktalarında bulunarak komisyonların tutanaklarını inceleye bildiler.⁸⁷

Seçimlerin gidişatı hakkında tüm veriler bölge seçim komisyonlarından anında bilgisayar aracılığı ile Merkez Seçim Komisyonuna aktararak seçimin açıklığı ve şeffaflığın temin edildi. Merkez Seçim Komisyonunda gösteri odasında yerleştirilen ekrandan gönderilen bilgiler yayınlandı, aynı bilgiler internete de gönderilmekteydi.

Parti listeleri de dâhil Yasama Meclisine 60 milletvekili seçildi; Halk Temsilcileri Meclisine 45 milletvekili seçildi. Cogorku Keneşe ülkeyi kapsayan tek seçim bölgesinden bir blok (4 milletvekili) (Demokrat Güçler Birliği) ve 5 parti girebildi. Bunlar Kırgızistan Komünistleri Partisi (5), Kırgızistan Kadınları Partisi (2), Afgan savaşı gazileri ve başka bölgesel askeri çatışmalarına katılanların Partisi 2, Ata Meken Partisi (1) ve Benim Ülkem Partisi (1). Yasama Meclisinin yeni kadrosu 54 erkek ve 6 kadından oluşmaktadır. Yaş durumuna bakılırsa, 40 yaşını doldurmamış 14 milletvekili, 50 yaşını doldurmamış 22 milletvekili, 60 yaşını doldurmamış 15 ve 60 yaşın üzerinde olan 9 milletvekili vardı yani bu kadroda nüfusun istihdam edilebilir, enerjik kitlesi temsil edildi. Bu kadronun milliyetlere göre dağılımı, demokratik değişim sürecinin oluşturduğu durumu yansıtıyordu: 48 Kırgız, 7 Rus, 2 Özbek, 2 Karaçay ve 1 Kazak vardı.⁸⁸

Mesleki açıdan mecliste bilim, ilim – teknik ve sanat aydınları vardı, bunlardan 5 kişi bilim doktoru, 6 kişi de bilim doktor adayıydı.

Halk Temsilcileri Meclisinde aynı durum mevcuttu, erkek sayısı burada da çoğunlukta olup (44 kişi), değişiklik için 1 kadın vardı. Yaş kategorisine göre 40 yaşını doldurmamış 7 kişi, 60 yaşını doldurmamış 16 kişi, 60 yaşın üzerinde olan 5 kişi mevcuttu.⁸⁹

⁸⁷ A. A. Arabaev, *Stanovlenie Konstitusiyonngo Zakonodatelstvo Suverennoy Kirgizskoy Respubliki*, Aftoreferat, Bişkek, 2004, s. 29.

⁸⁸ *Vedomosti Cogorku Keneşa Kirgizskoy Respubliki*, 1997, S: 8, s. 398.

⁸⁹ *Vedomosti Cogorku Keneşa Kirgizskoy Respubliki*, S: 9, s. 46.

Mesleki içerik aydınlardan oluşmaktaydı (44 milletvekili yüksek tahsilli, 2'si teknik lise mezunu), sosyalizm devrinde Yüksek Şuranın ana kısmını oluşturan emekçi ile köylü kesim mevcut değildi.⁹⁰

20 Nisan 2000 tarihinde Halk Temsilcileri Meclisi, ikinci dönem HTM'nin yapısının onaylanması hakkında kararı kabul etti. Belirtilmesi gerekir ki, HTM'in anayasal statüsü çerçevesinde bu Meclisin çalışmasındaki bazı prosedür ve kurallar yenilendi ve netleşti, onun reglamentine (İç tüzük) yapılan değişiklikler ve ilaveler buna işaret ediyor, meclisin bazı bölümleri iptal edildi ve bunların yerine yenileri oluşturuldu.

Halk Temsilcileri Meclisine Töraga (Meclis Başkanı) başkanlık eder. Töraga Meclis milletvekillerinin içinden gizli oylama ile seçilir. Töraganın yetki sınırları geniştir. İktidarın başka kolları, sivil kuruluşlarla, yabancı devletlerin meclisleriyle, uluslararası örgütlerle olan ilişkilerde ile ilişkilerde meclisi temsil etmek. Temsil yetkisi dışında bir çok idari fonksiyonlara sahiptir. Örneğin, oturum gündemi taslağını milletvekillerine sunmak, meclis oturumlarını düzenlemek, Halk Temsilcileri Meclisi çalışmalarını denetlemek. Töraga yasama girişimi şeklinde sunulması öngörülen kanun taslaklarını Yasama Meclisine sunmakla görevlidir.

Halk Temsilcileri Meclis toplantısı – kolejal (toplu), sürekli faaliyette olan organıdır. Kuruluş amacı Meclis faaliyet konularının önceden hazırlanması ve incelenmesidir. Toplantının kadrosuna Töraga, onun yardımcısı, komitelerin ve komisyonların başkanları girmektedir. Meclis toplantısının yetkileri, gelecek ayda görüşülecek konuların takvimini hazırlamak, sıradaki olağan oturumun çalışma düzenini belirtmek, uzun vadeli perspektif için tahmini çalışma planını oluşturmak v.s.

Halk Temsilcileri Meclisi Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçim tarihini belirlediler. Kırgız Cumhuriyeti Anayasası 44. maddesi 1. paragrafına göre ve seçim yasasının 58. maddesinin 4. kısmına göre Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın yeni

⁹⁰ M.M. Kuçukov, **Osnovnie Etapı Stanavleniya Cogorku Keneşa(Parlamenta) Kırgızskoy Respubliki 1990-2000-e Godı**, Bişkek, 2005, s. 105.

seçimi, onun görev yetkilerinin sona ermesine 2 ay kala yapılır; bu yetkiler de 30 Aralık 2000 tarihinde sona erer. Böylece seçimler 30 Ekimde yapılacaktı. Yerleşmiş geleneğe göre seçim günü olarak Cumhurbaşkanlık görevinin sonuna ermesinden önceki ilk Pazar günü sayılırdı. Bu nedenle milletvekililer seçimini Pazar günü – 29 Ekim 2000 tarihinde yapmayı kararlaştırdılar.⁹¹

Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi Halk Temsilcileri Meclisinin ikinci dönemin birinci oturumu 18 Nisan 2000 tarihinde yapıldı. Bu yıl içerisinde Meclis üç oturum gerçekleştirdi, üçüncüsü iki aşamada geçti. Bu oturumlarda 214 konu incelenip ilgili kararlar alınmıştır, bunların içinde 13 kanun kabul edildi, 21 kanun onaylandı. Oturumların dışında Yasama Meclisi ile birlikte dört ortak oturum gerçekleşti, bunların üçünde Cumhurbaşkanı A. Akaev katıldı, o Kırgızistan halkına ve Cogorku Keneş milletvekillerine konuşma yaptı. Bir oturum Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının göreve başlamasına (inaugurasyon) adanmıştı.⁹²

Birinci oturumun gündemini organizasyon konuları oluşturdu: Meclis idaresi seçildi, onun Keneşi (Danışması), komiteleri oluşturuldu, Halk Temsilcileri Meclisi'nin yeni basım iç tüzüğü onaylandı, Komiteler hakkında kanun onaylandı. Üçüncü oturumda yolsuzluk, kayıt dışı ekonomi, organize suç şebekeleri ile mücadele komisyonu oluşturuldu, onun yetki süresi Halk Temsilcileri Meclisinin yetkileri geçerli olduğu sürece geçerli sayıldı. Dördüncü oturumda bu komisyonla ilgili hükümler onaylandı.

Halk Temsilcileri Meclisinin devlet bütçesi ile ilgili toplantısında üç kanun kabul edildi, bunlar devlet bütçesinin 1999 yılındaki yürütme raporunun onayı hakkında kanun, 2000 yılı bütçe kanununa değişiklik ve ilavelerin yapılması hakkında ve 2001 yılın bütçe kanunudur. Kırgız Cumhuriyeti Hakemler statüsü hakkında Kanuna değişiklik ve ilavelerin yapılması hakkında kanun kabul edildi.

Kırgız Cumhuriyetinin idari – bölgesel yapısı ile ilgili konularda 7 kanun kabul edildi. Bu kanunlar genel olarak bir kaç yerleşim birim noktaların ve statü

⁹¹ T. Koyçuev, **Nezavisimiy Kırgızstan: Tretiy Put**, Şam Yayınevi, Bişkek, 2002, s. 59.

⁹² A.g., s. 92.

değişikliği, şehir ve köylerin sınır değişikliklerini kapsamıştır. Bununla birlikte Yasama Meclisine onaylanmaya gönderilen 23 kanun görüşüldü, sonra bunlar hakkında ilgili kararlar alındı. Genel olarak bunlar Kırgız Cumhuriyeti ve yabancı devletlerle imzalanan ikili ve çok taraflı anlaşmaların tasdiklenmesiyle ilgilidir.

Meclis faaliyetlerinde denetim amacıyla meclis çalışmalarının tüm çeşitleri kullanılmaktadır. Oturumda konuları inceleme, rapor vermekle yükümlü olan yetkili kişilerin raporlarını dinleme, milletvekilli sorularını dinleme ve inceleme v.s. Kırgız Cumhuriyeti'nin "Eğitim hakkında", "Devlet emeklilik sosyal sigortası fonu hakkında" kanunlarının yürütülmesi ilgili sorunlar dinlendi ve bu kurumların yöneticilerinden veriler dinlendi.

Milletvekillerin girişimleri ile Meclis oturumlarında, komitelerde ilgili bakanlıkların ve kurumların yetkililerinin katılımı ile görüşülen güncel konular ele alındı. Bu sorunların içinde: elektrik ve ısı enerjisi tarifelerinin yükseltilmesi, ülkenin bazı bölgelerinde buğday kültürlerinin gecikerek toplanması, ceviz ormanlarının kaçak kesilmesi ve yurt dışına çıkartılması, tarım sektörünü kredilendirme durumu, okulların ders kitabı ve okul malzemeleri ile desteklenmesinin iyileştirilmesi gibi konular mevcuttu. Bu kanunlar üzerinde kararlar alınmış ve icra organlarına talimat verilmiştir.⁹³

Meclis tarafından ülkenin bölgelerinde sosyal-ekonomik sorunları yerinde inceleme amaçlı iş gezileri düzenlendi. Bu iş gezilerde bölgelerdeki hayati öneme sahip konular incelenmiş ve gerek görülen tedbirlerin uygulama planları hazırlanmıştır, bu tedbirlerin gerçekleştirilmesi ise hükümet ve meclisin ilgili komiteleri tarafından yürütülmektedir. Yukarıda belirtilen tedbirlerin gerçekleştirilmesi yerel çapta son derece zor olan konuların çözüme ulaşmasına yardım etti.

Yukarıda belirtilen gezilerin dışında milletvekilleri sürekli olarak seçmenleriyle görüştü. Temasta bulunmanın bir başka etkin yolu da vatandaşları kabul etmek ve seçmenlerin dilekçeleri ve mektuplarıyla çalışmaktır. 2000 yılı içinde

⁹³ Z. Kurmanov, G. Dzakupova, **Parlamentarizm v Kırgızstane: Perviy Put**, Uçkun Yayınevi, Bişkek, 2004, s. 84.

milletvekillerini 1054 vatandaş ziyaret etmiş, Meclis adresine 1049 mektup gönderilmiş, 52 mektup oturuma yönlendirilmiş olup, bunlardan 827 si görüşülmüş ve sonuçlandırmıştır, diğer konular kontrol altında tutulmuştur. Bu süre içinde 47 medya kuruluşundan 160 temsilci resmi olarak yetkilendirilmiş, Meclis faaliyetleri hakkında yazılan 262 dosya basında yer almıştır. Oturumların televizyon kanallarında yayınlanma süresi 40 saate ve radyoda yayınlanması ise 80 saate ulaşmıştır. Meclis faaliyetleri ile ilgili basında yer alan makalelerin temelinde 2 adet ekspres bülten yayınlandı.⁹⁴

2000 yılında Halk Temsilcileri Meclisi aktif şekilde meclis dışı toplumsal – siyasi faaliyetlere katıldı. Bu özellikle “Kırgız Cumhuriyeti’nin 2010 yılına kadar “Gelişiminin Genel Temeli” olarak adlandırılan stratejisinin ulus genelinde tartışılırken görüldü. Bu programı konu eden üç toplantı–seminere milletvekilleri tebliğleriyle katıldılar. Meclisin içinde “Kırgızistan devlet iktidarı ve yerel öz yönetim sistemindeki yönetimin optimizasyonundaki problemler” konulu, birkaç kurum ve kuruluşun katılımıyla sempozyum düzenledi. Sempozyumun çalışması sonucunda, sempozyumun sürekli faal kalacağına dair karar alındı ve “GGT Haberleri” dergisinin matbaa baskısı başlatıldı ve ilk sayısı yayınlandı. Halk Temsilciler Meclisi üyeleri Hükümetin iktidar kolları ile olan temasları dışında başka sivil toplum birlikleri ve kuruluşları ile yakın temasta olmasını desteklemekteydiler.⁹⁵

Meclis iç tüzüğüne göre komiteler Meclisin alt bölümleridir, sürekli faaliyette bulunurlar ve Halk Temsilcileri Meclisine tanınmış yetkilerin gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla kurulmuşlardır. Bunlar sıralanan sorunları gidermek için çalışmaktadırlar: Yasama Meclisine gidecek kanun taslağı hakkında değerlendirme hazırlamak, meclis dinlemelerini düzenlemek, kendi yetkileri çerçevesinde Halk Temsilcileri Meclisinin ilgi alanında giren konularda inceleme yapmak.

Komiteler Meclis üyelerinden oluşur, Töraga ve onun yardımcıları Komiteye katılamazlar. Komitelerin kadrosu Halk Temsilcileri Meclisi milletvekillerinin

⁹⁴ A.g., s. 85.

⁹⁵ Otçet Töraga SNP Cogorku Keneşa Kırgızskoy Respubliki A.Borubaeva o Rabote SNP KR 2000 Goda(sessiya), Bişkek 2001, s. 18.

toplam sayısının salt çoğunluk oyu ile kesinleşir. Bu karar HTM kararnamesi ile onaylanır, komiteler içinde başkanlar ve onların yardımcıları seçilir.⁹⁶

İkinci dönem Meclis toplantısından alınan 20 Nisan 2000 tarihli ‘HTM komitelerinin oluşturulması hakkında kararnamesine göre 7 komite oluşturuldu, 25 Nisan’da ise komite ve HTM idaresi personel kadrosu onaylandı. Bunların faaliyet alanları, yetki sınırları, çalışma düzeni Meclis içtüzüğünde belirtildi.

3.1.2. Cogorku Keneş’in Halk Temsilciler Meclisinin Komiteleri ve Geçici Komisyonları

Geçici komisyonlar Halk Temsilcileri Meclisi’nin iç çalışma organlarıdır. Bu komisyonlar belirli bir süre için ve belirli bir konuyu işlemek için kurulurlar. Bunların hedefleri, faaliyet süresi, yetkileri, kadrosu Halk Temsilcileri Meclisinin kararı ile belirlenir. Geçici olarak faaliyette bulunan organlar arasında bunlar komite ve komisyonların tarafından belirli konuları çözümlmek için ve Meclis dinlemelerini düzenlemek için oluşturulan çalışma grupları da vardır. Halk Temsilcileri Meclisinin İçtüzüğüne göre komitelere kamusal temelde bağımsız expertiz(araştırma) yapılması için exper danışma toplantısı düzenlenebilir. Komiteler faaliyetleri gereği devlet makamlarından, sivil toplum birliklerinden, resmi görevdeki yöneticilerden gerekli evrak talebinde bulunabilirler ve ilgili organ talep edilen belgeleri sağlamakla yükümlüdür. Komitenin faaliyeti hakkında rapor vermekle yükümlüdür, bu raporlar Halk Temsilcileri Meclis oturumlarında dinlenir.

Halk Temsilcileri Meclis komitelerin çalışmalarının temel şekli olağan ve olağanüstü oturumlarıdır, bunlardan birincisi sıra bazında yapılan oturumlardır; ikincisi komite başkanı takdirine göre toplanabilir veya Töraga, onun yardımcısının talimatı üzerine veya komite üyelerinin teklifi ile yapılır. Meclis dinlemeleri sunuşların yapılmasının önemli faaliyet şeklidir. Komiteler de ortak toplantı yapma yetkisine sahiptir. Onların çalışmalarının önemli şekli parlamento dinletisidir. Komitelerin esas faaliyet alanlarıyla ilgili sorunlar hakkında dinleti yapılır.

⁹⁶ D.A. Kerimov, **Zakonadatelnaya Tehnik**, Ders Kitabı, Norma, Moskova, Norma, 2004, s. 37.

Dinletilere Cogorku Keneş milletvekilleri, resmi görevliler, bilirkişiler, devlet organları ve sivil toplum birliklerinin ve bilim kurumlarının temsilcileri davet edilir.

Yasama Meclisi, onun komite ve komisyonları 14 Nisan 2000 tarihinde Cogorku Keneşin Yasama Meclisi yeni kadrosuyla çalışmaya başladı. Egemen Kırgızistan'ın tarihinde ilk defa bu meclisteki koltuklar için sadece tek mandatlı seçim bölgelerinden değil, dokuz siyasi parti ve iki siyasi bloktan adaylar yarıştı. Yasama Meclisinde ülkeyi kapsayan ortak seçim bölgesinden 15 milletvekili katıldı. Bu Yasama Meclisinde önceki dönemlerden 14 milletvekilli katıldı.⁹⁷

Çok partililik ilkesi ülkedeki temsil organı şekillenirken kalite yönünden yeni bir olgudur. Çok partili sistem – temsili demokrasi unsurlarından birisidir. Temsili demokrasi enstitüsü olarak Parlamento, milletvekili belgesi için partilerin siyasi rekabeti olmadan, demokratik şekilde seçilmiş sayılmaz.

3.1.3. Cogorku Keneş'in Başkanı ve Görevleri

Cogorku Keneş Yasama Meclisi'nde de Töraga (Meclis Başkanı) başkanlık yapmaktadır. O, yardımcısı gibi, meclis üyelerinden gizli oylamalı seçimlerde salt çoğunlukla seçilir. Töraga fonksiyonları şartlı olarak ikiye bölünebilir: organizasyon ve temsil işlemleri. Töraganın temsil fonksiyonları ona Cumhurbaşkanı, Halk Temsilcileri Meclisi, Kırgız Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Yüksek ve Üst Hakemlik Mahkemeleri, Genel Savcılık, Merkez seçim komiteleri, Merkez Bankası, sivil toplum birlikleri ve diğer kuruluşlar ve resmi yöneticiler nezdinde şahıslarla, yabancı ülkelerin ve uluslararası kuruluşların yüksek yöneticileri ile olan temaslarda Meclisi temsil etme hakkı sağlar.

Töraganın organizasyon fonksiyonlarını çerçevesinde yetkileri: oturumların gündemini sunmak ve gerçekleştirmek, odanın iç düzenini kontrol etmek, Meclisi idare etmek ve personeli işe almak ve çıkarmaktır. Töraganın fonksiyonlarına ilaveten Yasama Meclisinde kabul edilen anayasal kanun taslaklarını Halk Temsilcileri Meclisine incelenmesi ve onaylanması için sunmak, kendi Meclisinde

⁹⁷ A.A Arabaev, **Cogorku Keneş Kırgızskoy Respubliki: Problemy Stanovleniya**, KC Cumhurbaşkanlık Bünyesinde Yönetim Akademisi Haber Bülteni, 2007, S: 2, s. 33.

kabul edilen kanunları cumhurbaşkanının imzasına sunmak ve halka açıklanmasını sağlamak.

Töraga onun yetki kapsamına giren konularda talimat verme hakkına sahiptir. Töraga Yasama Meclis toplantısına, sona eren dönem içerisinde Meclisin faaliyetleri hakkında rapor sunmakla yükümlüdür. Halk Temsilcileri Meclisi ile olan anlaşmazlıklarda Töraga uzlaşma prosedürüne katılır. Töraga yardımcısının yetkileri: Töraganın yokluğunda onun görevini üstlenmek, Töraganın talimatı ile oturumları yönetmek, komitelerin ve komisyonların faaliyet koordinasyonunu yapmak, Yasama Meclisi içtüzüğüne göre Meclis iç düzenini kapsayan diğer konuları çözmektir.

3.1.4. Cogorku Keneş'in Yasama Meclisi Milletvekil Grupları ve Birlikleri

Cogorku Keneşin Yasama Meclisinin milletvekili grupları ve birlikleri eşit haklara sahiptir. Milletvekili gurupları ve birliklerin yöneticileri partilerin ve siyasi hareketlerin liderleri ve aktif milletvekilleridir; onlar çalışmalarının koordinatörleridir. Bu milletvekili teşekküllerin rolü hakkında değerlendirme yetkilerine bakarak yapılabilir. Yetki kapasitesini birkaç gruba bölebiliriz: Meclisin yönetim organlarını teşkil etmek, yetki alanlarına giren ve prosedüre dahil olan konuları hazırlamak ve çözmek, yasama süreci alanındaki başka konularda çalışmak;⁹⁸

Milletvekili grupları ve birlikleri yetkilerini gerçekleştirmek için Meclis oturumlarında konuşma ve oy kullanma gibi faaliyetler dışında, seçmenlerle çalışma, çeşitli sorunları çözümlmek için geniş ortak oturum düzenlemek, meclis dinletilerini, konferans, seminer, 'yuvarlak masa' toplantılarını hazırlamak, yürütmek gibi faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Yasama işleminde, yasa ile çözümlenecek somut özel bölgesel problemleri giderme amacıyla bu tür faaliyetlere başvurulur. Belirli sorunla ilgili bu tür birliğin özel düşüncesini beyan etmek amacıyla milletvekillerine hitap yazısı veya dilekçe gönderirler ve medya kuruluşlarıyla temasta bulunurlar.

⁹⁸ A.A Arabaev, **Parlamentarizim v Kırğızstane: Teoriya i Praktika Stanovleniya**, Uçebnik, KGUA, s. 47.

Meclis çalışmalarına 14 Nisan 2000 tarihinde başlandı ve organizasyon aşamasını hızlıca atlattı. İdarenin seçilmesi, içtüzükte değişiklik yapılması, komite, komisyon ve idari yapılarının onaylanması, milletvekili birlikleri ve gruplarının oluşturulması bunlardan bazılarıdır. Aynı yılda meclis tarafından 135 olağan oturum gerçekleştirildi, 87 kanun kabul edildi, bunlardan 73 kanun Cumhurbaşkanı tarafından imzalandı ve medyada yayınlandı, 7 kanun Cumhurbaşkanının imzasına gönderildi, 4 kanun onaylanması için Halk Temsilcileri Meclisine gönderildi (3 kanun Cumhurbaşkanının eleştirileri ile geri gönderildi), 308 sosyo-ekonomik, siyasi ve diğer konularda kararlar alındı. Komitelerin 220 kez toplantısı yapıldı, 8 kez “hükümet saati”, 3 kez “Meclis dinletisi”, 87 “yuvarlak masa”, basın toplantıları, brifingler, seminerler düzenlendi; 24 uluslararası Anlaşma ve Antlaşmalar tasdiklendi; 87 (kabul edilen) kanundan 28 kanun milletvekilleri tarafından sunuldu, 52 kanun Hükümet tarafından sunuldu.⁹⁹

Devlet siyasetinin birçok kilit konularında: devlet yönetim sistemi, vergi sistemi veya yasamanın diğer sosyal ve ekonomi yanları olsun, en önemli sosyal–toplumsal kararların alınmasında Yasama Meclisi genel merkez konumundadır. Bunun tasdiği kabul edilen kanuni akitlerdir: “Kırgız Cumhuriyeti Hakimleri hakkında”, “Kırgız Cumhuriyeti resmi dili hakkında”, “Dış göç hakkında”, “Tarım ekonomisinde düzenlemeler hakkında”, “Özel ticari girişimcilerin haklarını koruma hakkında”, “Okul öğretmeni statüsü hakkında”, “Halka onkolojik yardım hakkında” v.b. Bu kanunların kabul edilişinin toplumsal-siyasi öneminin yanında sosyo–ekonomik etkisi var, nüfusun sosyal güvenliği güçlendirildi. Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı A.Akaev’in şahsi katılımı ile onun tarafından teklif edilen Cumhuriyet Toprak Yasasında değişiklik yapılmasını içeren kanunun taslağı görüşüldü. Cumhurbaşkanı Meclisin olağan oturumlarına katıldı, milletvekilleriyle yapıcı diyalogda bulundu, bunun sonucu kabul edilen değişikliklerle tarım amaçlı kullanılan toprakların satılmasına uygulanan yasaklar kaldırıldı ve arazi piyasasının gelişmesi sağlandı.¹⁰⁰

⁹⁹ A.g., s. 48.

¹⁰⁰ U.K Çinaliev, *Stanovleniya Kırgızskoy Gosudarstvennosti v Perehodny Periyod*, Moskova , Bek, 2005, s. 288.

Burada belirtilmesi gerekir ki hükümet tarafından teklif edilen “Kırgız Cumhuriyeti Vergi Yasasına değişiklik ve ilavelerin yapılması” hakkında kanunun görüşülmesinde Yasama Meclisi üyelerinin sayesinde uzlaşmaya varıldı. Hayati önem taşıyan konularda bu kanunların kabul edilişi Meclis üyelerinin profesyonelliğini, siyasi yapıcılığını, sorumluluğunu toplumun önüne sergiledi.¹⁰¹

Kırgızistan’da milliyetler arası uzlaşma resmi politikası ön planda tutulmaktadır. Buna bağlı olarak “Kırgız Cumhuriyetinin Resmi Dili hakkında” kanunun ve Anayasa’da Rus dilinin resmi dil olarak kabul edilmesini sağlayan değişikliklerin yapılması çok uluslu ülke için elbette büyük önem taşımaktadır. Bu hukuki kararname ülkenin dış siyasi konumunu güçlendirmekte olumlu rol oynamıştır, Rusya Federasyonu ile stratejik ortaklığın gelişmesi ve güçlendirilmesine ve aynı şekilde ülkede yaşayan milliyetler arası dengeyi korumakta belirgin katkıda bulunmuştur.

Yasama Meclisi vatandaşların sosyal güvenliğinin hukuki temelini oluşturulmasına büyük önem verdi. Kırgız Cumhuriyeti’nin “2000 yılında işsizlik maaşının temeli” hakkında kanununda vatandaşların işsiz sayılmasının ilkeleri yeniden gözden geçirildi ve yardımların adrese yapılması genişletildi. Bu önlem gerekli hesaplamaların yapılmasından sonra aylık yardım tutarının 150 somdan 250 soma yükselmesini ve işsizlere sosyal yardımın güçlenmesini sağladı. Bir de sosyal sigorta fonuna ödedikleri prime göre işsizler İstihdam Fonundan 600 som aylık yardım alabilirlerdi.

Serbest piyasaya geçiş sürecinde öğretmenlerin sosyal güvenliği ve hukuki konumlarını garantileme ihtiyacı doğdu. Okul ve onun kilit öznesi – öğretmen büyümekte olan yeni neslin ahlaki ve fiziki gelişmesinden sorumludurlar. Ancak, öğretmenlerin gerçek sosyal hukuki durumu onların mesleğine olan talebe uygun değildi. Bununla ilgili Meclis ‘Öğretmen statüsü hakkında’ Kırgız Cumhuriyeti kanunu kabul etti. Bu kanun okulların istikrarlı gelişmesi için hukuki temel oluşturdu.

¹⁰¹ A.A. Arabaev, **Konstitusiyonya Razvitya Kırgızstana**, Uçkun Yayınevi, 2007, s. 107.

Ülke topraklarında bir dizi sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı onkolojik hastalıklar da dahil çeşitli hastalıklar yaygınlaştı. Kamu sağlığını korumaya yönelik alınan önemli tedbirlerden biri ‘Nüfusa onkolojik yardım hakkında’ kanunun kabul edilmesidir. Bu kanun hastaların haklarını resmi olarak pekiştirdi, hükümeti devletin onkolojik hizmeti için yeterli finansman ve bu hizmetlerin gelişmesi için gereken şartları sağlamakla yükümlü kıldı.

Yasama Meclisi tarafından Hükümet Başkanı ve Cumhurbaşkanının imzaladıkları 24 uluslararası ve hükümetler arası anlaşma ve antlaşmalar tasdiklendi. Bunların içinde Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan arasında olağanüstü durumların önlenmesi ve kaldırılması için işbirliği anlaşması imzalandı. Bu dokümanın tasdiklenmesinin önemini anlamamak mümkün değildir, çünkü bu bölgede meydana gelen olağanüstü durumları önlemek ve kaldırmak için taraflar mutlaka birleşerek çaba sarf etmeleri gerekir.¹⁰²

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra birçok vatandaş kendi milli – yerleşim biriminin dışında kaldı, birçok zorluklarla karşılaştı. Vatandaşların seçim yapma hakkını kullanabilmesi için uygun şartların oluşturulması Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya Federasyonu arasında imzalanan ve tasdiklenen anlaşmada öngörüldü, buna göre vatandaşlık statüsünü kazanma prosedürü kolaylaştırılmıştır. Kırgız Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında imzalanan “Kırgızistan’da sürekli ikamet eden Rus vatandaşları ve Rusya’da sürekli ikamet eden Kırgız vatandaşlarının statüleri hakkında” anlaşma çifte vergilendirme ve gelir vergisi kaçakçılığını önlemek için yapılan anlaşma tasdik edildi.

Yasama Meclisince kabul edilen kanunların tahlil edilmesi gösteriyor ki; yakın ve uzak mesafede bulunan yabancı devletler ile entegre olmak için hukuki temellerinin oluşturulması normatif hukuki akit mekanizmalarının gelişmemişliğinden ve model niteliğindeki yasama akitlerin kullanılmasına genel yaklaşımın eksikliğinden yavaşlamaktadır. Mevzuatın Kırgızistan’ın uluslararası hak ve yükümlülüklerine uygun seviyeye çıkartılması için büyük bir çalışma yapılmalıdır.

¹⁰² Cogorku Keneş Kırgızskoy Respubliki, Parlamentskiy Vestnik, 2001, S: 1, s. 74.

Yasama erkinin faaliyetinin gelişmesindeki önemli unsur, kabul edilen kanunların yürütülmesi üzerindeki kontrol fonksiyonlarının güçlendirilmesidir. Kabul edilen kanunların çalışmaması veya beklenen sonucu vermemesindeki neden burada saklıdır.

Meclisin şu anki yapısının amacına uygunluk sorunu bir kaç sefer milletvekilleri tarafından öne sürüldü, onlar Meclis yapısını ‘Kırgız Cumhuriyeti Yasama Meclisi ve Halk Temsilcileri Meclisi milletvekillerinin statüsü hakkında’ kanuna uygun şekle getirilmesini talep etmekteydiler. Bunun sebebi farklı komitelerdeki iş hacminin karşılaştırılmaz olmasıydı. Kabul edilen kanunların ve kararnamelerin analizine göre 6-7 komite çalışmalarının büyük kısmını yapmaktaydı, toplam komite sayısı 28 idi. Komitelerin yapısının optimize edilmesi Meclisin ve onun idaresi yapısının iyileştirilmesi ile ilgilidir.

Yasama Meclisinin, komiteleri ve idaresinin çalışmalarındaki ana kriter Meclise görüşülmesi veya onaylanması için her bakımdan iyi hazırlanmış kanun taslaklarının teklif edilmesidir. Bu amaç için gerekenler:

İlk olarak, yasama faaliyetinin ve yasama sürecinin iyileştirilmesi için Kırgız Cumhuriyetinde toplumun geçiş döneminde mevzuatın gelişmesiyle ilgili ilmi araştırma temelinde konseptin (kavram) işlenip çıkarılması gereklidir. Bu konsept geleceğe dair (perspektifte) imtiyazlı kanunları, vatandaşların ve devletin çıkarlarını dikkate alarak bu kanunların kabul etme önceliğini belirlemelidir. Bu da toplumun ihtiyaçlarına cevap veren, mantıklı yapıda devlet hukuk sistemini kurmaya yardım eder.

İkinci olarak yasama çalışmaları için sürekli faaliyette bulunacak Merkez veya Enstitü gibi profesyonel teşkilatın kurulması gerek; yasama problemleri ve genel planlar üzerinde çalışacak yasama girişim öznelerinden birleşik komisyon oluşturulmalıdır.

Üçüncü olarak yasama çalışmalarını sistemleştirmek, onun yapısını düzenlemek ve yenilemek, gelişme yönlerini belirlemek, kanunları hazırlama ve

kabul etme sürecini iyileştirmek, etkin yürütme mekanizması oluşturmak gibi meseleleri detaylı incelenmelidir.

Dördüncü olarak Yasama Meclisinin komite ve komisyonları sektörel kanunların gelişme konseptini işleme ve analiz etmeyi ele almaları gerekir.

Beşinci olarak kaliteli kanun taslaklarını hazırlama mekanizması gereklidir. Bunun amacı ileride çelişkili hukuk kararnamelerin ortaya çıkmasını engellemek, kanun kabul edilişinde populist belirtileri sınırlamak ve finansal desteği sağlamaktır.

3.1.5. Cogorku Keneş'in Yasama Meclisinin Komiteleri ve Geçici Komisyonları

Cogorku Keneşin Yasama Meclisinin içyapısındaki bölümler arasında komite ve komisyonlar özel yere sahiptir. Çünkü onlara yasama ile ilgili günlük, titiz çalışmalar yüklenmiştir. Yasama Meclisinin içtüzüğüne göre komitelerin yetkileri iki gruba bölünebilir. Birinci grupta yasama çalışmaları ile doğrudan ilişkisi olan konuların kararlaştırılması, yani kanun projelerinin önceden incelenmesi ve Yasama Meclisinde görüşülmesi için hazırlanması, kanun ve kararname taslakları, bütçenin bazı bölümleri hakkında değerlendirme raporların düzenlenmesi, Meclis kararına göre Kırgız Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesine müracaatlardır. İkinci gruba ise organizasyon konuları, meclis dinletileri, komitelerin iç faaliyetlerini kapsayan problemlerin çözülmesi dâhildir.

Komiteler Yasama Meclisinin “Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşin Yasama Meclisinde komisyon ve komitelerin oluşturulması hakkında” kararnamesine göre kurulur. Bu kanuna istinaden 26 komite ve 2 komisyon kuruldu. Sayısı ve uğraştıkları faaliyet alanları meclisin yasamadaki temel yetkilerinin yelpazesini aynı zamanda yasayla çözülmesi gereken birikmiş problemlere işaret etmektedir.¹⁰³

¹⁰³ Z. Kurmanov, G. Cakupova, *Parlamentarizim v Kırgızstane: Perviy Opıt*, Uçkun Yayınevi, Bişkek, 2004, s. 87.

Cogorku Keneşin Yasama Meclisinin komiteleri, kurucu Yasama Meclisinin dönem yetki süresini aşmayacak süre için oluşturulur. Komitelerin kesin amaçları, hedefleri ve yetkileri, Yasama Meclisi tarafından onaylanan komitelerin içtüzüğünde ve komiteler hakkında kanunda belirlenir. İçtüzüğe göre komite ve komisyon başkanlarına yükümlülükleri şunlardır: Oturumlar için gereken döküman ile bilgileri hazırlamak, oturumları düzenlemek, oturumların faaliyetlerine göre çalışma planlarını hazırlamak ve gündem oluşturmak, talimat vermek ve onların yapılmasını kontrol etmek, oturumlara yetkili yöneticilerini davet etmek, oturumlarda başkanlık yapmak, kararları, raporları, protokol ve müracaatları imzalamak, sürekli olarak sunulmakta olan yeni kanun taslağı ve talimatlar hakkında düzenli bilgi sağlamak, komisyon ve komitelerin kararlarının gerçekleştirilmesi hakkında ve bunlardan gelen önerilerin incelenmesi hakkında bilgi vermek, kendilerine aktarılmış başka görevlerini gerçekleştirmek zorundadır.¹⁰⁴

İçtüzükte komite ve komisyon üyelerinin hakları da belirtilmiştir.

- Kendi oturumlarında görüşülmesi için konu teklifinde bulunmak, bunların hazırlanmasında ve görüşülmesine katılmak;
- Gündeme, görüşülmekte olan kanunların içeriği ve görüşülme sırası ile ilgili öneri ve teklif sunmak;
- Yetki alanlarına giren problemlerle ilgili memurları dinlemek;
- Kanun, kararname taslakları ve hazırlanmakta olan başka akitlere düzeltmeler yapmak;
- Tekliflerinin gerekçelerini beyan etmek, belge vermek, konuşmacılara, oturum başkanına soru sormak, bilgi vermek, vatandaşların ve sivil toplum birliklerinin müracaatlarını komite ve komisyon üyelerine ulaştırmak ve tanıtmak;
- Milletvekillerin konuşmalarını protokollerden ve stenografiden okumak;
- Gerekli olan bilgilere ulaşmak;

¹⁰⁴ A.g., ss. 88-89.

- İ t z  e uygun şekilde yazılı veya sözlü olarak, görüşme esnasında komite ve komisyon tarafından desteklenmeyen teklifleri meclise sunmak veya başkanlık eden şahsa iletmek;
- K rg zistan Cumhuriyeti mevzuatı uyarınca başka yetkilerini gerçekleştirmektedir.

K rg z Cumhuriyeti Cogorku Kene in Yasama Meclisinin Reglamenti tarafından komite ve komisyonlar için genel olan i  düzen kuralları belirtilir. Komite ve komisyonlar Yasama Meclisi milletvekillerinden oluşturulur. Milletvekilleri Töraga ve onun yardımcısı dışında hepsi komitelerin birinde  ye olmalıdır. Bunların çalışmalarının temel  ekli Başkan ve Başkan yardımcısı ile birlikte konu üzerinde toplantı gerçekleştirmek şeklinde geçer ve komite yöneticileri kendi kararına ba lı olağanüstü toplantıları da düzenleyebilir. Toplantılara davetli experler (bilir kişiler), ilgili olan devlet organlarının temsilcileri, sivil toplum birlikleri, medya mensupları katılabilir. Komite ve komisyonlar birleşen toplantıları düzenleyebilir. Birlikte meclis dinlemelerini, konferansları, oturumları, ‘yuvarlak masaları’, yasama faaliyetlerindeki gerçek durumu ve toplumdaki fikri öğrenmek için seminerleri ve başka konuların üzerinde toplantıları yetkilerinin çerçevesinde yapabilirler.

Tabii ki, odanın çalışmalarında bazı eksiklikler de mevcuttur. K rg zistan’ın bulunduğu geçiş döneminde devlet gerçekte olan süreçleri toplumun faydasına çevirmelidir. Yasama faaliyetinde planlama olmadığından yeni toplum içindeki ilişkiler gerekli yasal temellerine ula mamı tır, hukuki temeli olmayan reformlar ise gerekli tempoyu yakalayamamı lardır.

Yasama faaliyetinde ileriye yöneltilen gelişme planının olmamasından, kanun altı yasama alanı dahil, bazı kanunların  ncelli i ve ekonomik gerekçeleri belli olmuyor. Böylece, K rg z Cumhuriyetinin yasama yapısında bu sistemin dayanıklılığını mümkün kılan başlıca unsurlar mevcut değildir.

Genel olarak yasamada ve bazı alanlarında belirli bir konseptin yokluğu Yasama Meclisi faaliyetinde ciddi zorluklar meydana getirmektedir. Faaliyetlerinde kar ıla tı ı zorlukların bazıları:

- Efektif (etkili) yasama faaliyeti için yetersiz hukuki temel;

- Stratejik ve öncelikli önem taşıyan kanunların hazırlanmasında ve kabul edilmesinde bazı milletvekillerin faydalı faaliyet endeksinin düşüklüğü,
- Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı hüküm ve normların, yetki paylaşımı, etkin işbirliği, mutabakatın gelişmişlikten uzak olması; hükümetin yasama, yürütme ve yargı dallarının ve yerel idarenin dengesiz olması,
- Kabul edilen kanun ve kararnamelerin yürütülmesi üzerinde etkili kontrol ve gözetimin olmaması;

Yasama Meclisi bazı fonksiyonlarını yerine getirirken zorlanmaktadır. En yaygın problemlerden biri - milletvekillerin enstitüel anlayıştan ve siyasi iradede yoksun olmalarıdır. Siyasi partilere ve parti liderlerine toleranslı olmalarıdır. Meclis üyeleri yasama erkine ve onun organına bir kurum gözü ile bakmazlarsa, mevcut yaklaşımlarını devam ettirirlerse, durumun iyileşeceği mümkün olmaz.

Sivil toplumun Yasama Meclisine güven duymadığı ve yakın irtibatla olmadıklarına dikkat çekmek gerekir. Bazı şahıslar ve toplumsal gruplar Yasama Meclisinin çalışma şeklini anlamadıklarından kendi taleplerini beyan edemiyorlar. Yasama Meclisi üyeleri ve seçmenler nadiren işbirliği içindeler. Enstitüel yetersizlik Yasama Meclisi üyelerinin vatandaşların ihtiyaçlarına karşı esnek olmalarını zorlaştırmaktadır. Belirli bir oybirliğine varsalar bile, bu sebeplerden dolayı yasama organı zaman içinde seçmenlerin güvenini kaybedebilir.¹⁰⁵

Bazı durumlarda Yasama Meclisinin önemli yasama veya denetim rolünü gerçekleştirmesi için anayasal ve hukuki yetkileri yetersiz olmaktadır. Çoğu zamanda gerek faaliyette bulunmak için yeterli insan gücü ve maddi yetersizlik yaşamaktadır. Örneğin, Yasama Meclisi yasama ve bütçe konularında analiz, ilave, yorum yapma yetkileri konularında hükümeti kontrol etme yetkisi vardır. Fakat ihtiyaç duyulan bilgilerin çoğu yürütme organlarından kaynaklanmaktadır. Bazı bilgiler ise başka kaynaklardan alınmaktadır. Meclis hükümetin önerilerini yeterli derecede analiz etmek için en basit, gereken bilgilere ulaşımı zordur.

¹⁰⁵G.A. Mukambaeva, **Gosudarstvo i Pravo Kirgıztana**, Uçkun Yayınevi, 2006, s. 37.

Diğer bir ciddi eksiklik yasama üyelerinin profesyonelliğinin zayıf olmasıdır. Buna rağmen sadece bazı yasama organlarında yeni meclis üyeleri veya sonraki dönem için seçilen üyelere gerekli eğitimi alma imkanı sağlanmaktadır. Yasama Meclisi üyeleri bazen kendi yetkilerini bilmedikleri için vatandaşlar ve medya ile efektif (etkili) çalışması engellenmektedir. Her yıl uygulanan reformlar yasamadaki sorumluluğu arttırmaktadır. Bu nedenle yüksek profesyonel idareye ihtiyaç duyulmaktadır. Maalesef, profesyonel yasama personelinin gelenekleri henüz yeterince gelişmiş değildir. Çünkü sürekli değişiyor, gelenek mesleki beceri kazanmak için yeterince zaman kalmıyor.

Böylece, Meclisin bugünkü gelişme aşamasında çalışmaların gidişatı olumluysa da, halen çözülmeyen sorun çoktur. Bununla birlikte, emin olarak söyleyebiliriz ki Yasama Meclisinin yapısı ve milletvekillerin profesyonelliği sürekli gelişmektedir. Kanunlar daha kaliteli olmaktadır ve meclis idaresi aşamalı olarak geliştirilmektedir.

Genel gelişmeyle beraber genç milletvekillerine özgü ve yavaş çözülen birçok problem vardır. Örneğin, bilgi işlem ortamında bilgi paylaşımını sağlayan çağdaş teknik cihazları kullanma eğitimi zayıftır. Bu alanda çalışacak Yasama Meclisi İdaresine bağlı bir alt birim oluşturmak amaca uygundur. Yasama Meclisi faaliyetlerinde olumsuz eğilimlerin aşılması için Töraga liste başı olan sıralanan kanunları vurguladı: yasama sürecinin konseptini işlemek; onu genel çapta tartışmak ve sonra stratejik öneme sahip ve gündemde olan plan-programları kabul etmek; yasama bazını güçlendirmek ve geliştirmek; kanunlarda çelişkileri önlemek için kanun taslaklarının hazırlanmasında kaliteli mekanizma oluşturmak; yasamada populist ve çıkarıcı eğilimleri sınırlamak;¹⁰⁶

Bu bağlamda Kırgız Cumhuriyetinin yasama sürecini sistemleştirme çalışmaları devam edilmelidir, Kanunlar, Cumhurbaşkanı ve Hükümet kararnamele ve başka normatif aktitlerini kaydetmek ve kronolojik sırayla yürürlükteki kanunları toplamak, yasama alanlarının sınıflandırma çalışmasını yapmak gerekir. Yasama Meclisinin faaliyetlerinin etkinliğini ve kabul ettiği kanunların kalitesini yükseltmek

¹⁰⁶ A.A. Arabaev, **Konstituzionoe Razvitiye Kırgızistana**, Uçkun Yayınevi, 2007, s. 109.

gerekir. Toplumun progresif büyümesini sağlamak için önemli siyasi, ekonomik ve kültürel süreçleri başlatmak gerekir. Fakat Yasama Meclisine lazım olan kaliteli bilgiler temin edilmeden risk oranı ve rastgele alınan kararların sayısı önlenemez.

Meclis faaliyetini geliştirme amacıyla kanun taslak çalışmalarının planlaması problemi çözülmesi gerekir. Şu anki uygulamaya göre Hükümet kendi kanun taslak hazırlama çizelgesini onaylamaktadır. Sonra bunun görüşülmesi ve kabul edilmesi için Meclise sunmaktadır. Bunu yaparken öncelikler, hangi kanunların acil şekilde görüşüleceği, hangilerinin ertelenebeceği, beklemede olan ve uzak dönemlerde görüşülebilen kanunlar vurgulamıyor. Bazen Hükümetin açık ilgisi olan konular ‘kar topu’ gibi Meclisin üzerine düşmektedir. Yani Hükümet Mecliste pasif lobcilik yapmaktadır. Bu durumdan çıkış yolu kanunun öncelik sırasını tartışabilmemiz için taslak bilgilerini bir veri tabanında toplamak.

Yasama Meclisi faaliyet geliştirilmesindeki bir sonraki adım Parlamento ve Hükümet arasında uyuşmazlığın giderilmesidir. Bunun en yaygın sebebi Hükümetin kanun taslak hazırlama çizelgesini hazırlarken güncel ve perspektifli konularda kendi fikri olan Yasama Meclisinin görüşlerini almamasıdır. Burada hatalı uygulama doğuyor. Hükümet, Yasama Meclisi onun kanun taslaklarını kabul edeceğini düşünüyor. Yasama Meclisi üyeleri ise Hükümetin kanun taslakları, onun çıkarlarına göre yapıldığını düşünerek kendi kanun taslaklarını üretmektedir. Sonuçta, ülke çıkarına yönelik kullanılabilecek zaman ziyan edilmektedir.¹⁰⁷

Yürütme erkinin ve sivil toplum enstitülerin Yasama Meclisine karşı, devletin varlığındaki onun rolünü ve önemini idrak etmediklerinden doğan yaklaşımını incelemek gerekir. Yasama Meclisi sadece resmi iktidarın bir enstitüsü değil; aynı zamanda halkın çıkarını korumaya adanan en önemli sivil toplum enstitüsüdür. Yasama erkinin ve tüm devlet iktidarının etkinliğini düşüren bu eğilim tamamen devre dışı bırakılmalıdır. Tecrübe gösteriyor ki Meclisin verimli çalışması için eğitimli, kalifiyeli, ülkedeki hukuki, sosyo-ekonomik ve kamu-siyasi sorunları bilen milletvekiller gerekmektedir.

¹⁰⁷ V.İ. Çeharina, **Zakonodatelnıy Prosses**, İlmi Pratik Konferansın Belgeleri, 2. Baskı, 2005, ss. 57-58.

Yasama Meclisi yürürlüğe giren kanunların denetimi için etkin kontrol mekanizması geliştirmelidir. Cumhurbaşkanı'nın ve Hükümet'in idaresi de dahil İcra Organları bu önemli problemin dışında durmaktadır. Bu nedenle onlar tarafından kabul edilen kanunlar etkin değil; sosyo–ekonomik alanlar krizdedir. Bunun sonucu olarak yolsuzluk, rüşvetçilik yaygınlaşmaktadır. Suç oranı yükselmekte, devlet memurlarının sorumlulukları ise artmamaktadır. Bu bağlamda kanunların yürütülmesinin kontrolüyle ilgili kanun taslağı kabul edilmelidir.¹⁰⁸

Yasama Meclisinin faaliyetleri hakkında geniş veri malzemelerinin analizi sonucunda, onun gelişimindeki temel stratejik amaçların şunlar olduğu anlaşılır:

- Yasama Meclisi milletvekillerinin yasama ve denetleme fonksiyonlarını kaliteli icra etmelerini sağlamak;
- Yasama, İcra ve Yargı iktidar dalları, Cumhurbaşkanlık idaresi, yerel öz yönetim arasında işbirliğini, uyumluluk ve dengeyi sağlayacak sistem oluşturmak;
- Sivil Enstitülerin demokrasinin güçlendirilmesinde, ülkedeki sosyo–ekonomik değişimlerin hızlandırılmasındaki rolünü arttırmak;
- Cogorku Keneşin Yasama Meclisinin faaliyet alanındaki objektif bilgilere halkın ulaşmasını sağlamak;

Bu amaçlar için aşağıdaki meseleleri gerçekleştirmek gerekir:

- Etkin işbirliği gerektiği dikkate alınıp devlet iktidar organlarının yetkilerini net ayırarak Cogorku Keneş Yasama Meclisinin “KOR 2010” çerçevesinde hazırlanan strateji ve gelişim programını aşamalı olarak realize etmek;
- Milletvekillerin icra disiplinini yükseltmek;
- Millettekilerle tematik toplantılar düzenleyerek, özel girişimciler ve sivil toplum ile açık ve yapıcı temasları gerçekleştirmek;

¹⁰⁸ A.A Arabaev, **Cogorku Keneş Kırgızskoy Respubliki: Problemi Stanovleniya**, KC Cumhurbaşkanlık Bünyesinde Yönetim Akademisi Haber Bülteni, 2007, S: 2, s. 35.

- Yasama faaliyetini yoksulluğu gidermeye, istihdamı sağlamaya, hayat kalitesini yükseltmeye, özellikle az gelirli kitlenin sosyal güvenliği sağlamaya yönlendirmek;
- Milli güvenlik ve savunmanın temin edilmesi ve bunu yasamanın önemli faaliyet alanlarından biri haline getirmek;
- Daha etkin ve ciddi şekilde rüşvetçilik, bürokrasi, suçlar, uyuşturucu ticaretiyle mücadele etmek;
- Devlet idare sisteminde bilişim alanında tek resmi politikanın gerçekleşmesi için bilgi kaynaklarının ve veri tabanlarını entegre olmasını sağlayarak gereken norm-hukuk bazını oluşturmak;
- Devlet memurların kalifiyesini sistemli şekilde yükselmesini sağlamak;
- Yasama organlarının faaliyetlerini ve siyasetini değerlendirmek için vatandaşlar arasında sürekli anket yapmak;
- Rekabet esaslı eleme ve yaptığı işe, gereken programı hazırlayarak puanlama sistemine ve yedek kadroya göre yükselmek;
- Meclis, hükümet, bakanlık, kurumların etkin işbirliği gerçekleşmesi için yasama ve normatif hukuki temeli oluşturmak, bu konularda milletvekillerin sürekli eğitilmesini sağlamak;
- Cogorku Keneşin medya kuruluşlarıyla olan ilişkilerini genişletmek;

Yukarıda açıklandığı gibi kanun taslakları üzerinde yapılan ön çalışmalar Komite ve Komisyonlarda gerçekleşir. Bunlar tarafından 2000 yılında 200’den fazla oturum gerçekleştirildi, 648 konu görüşüldü, 420 kanun taslağı ve 200’den fazla başka evrak incelendi. Yasama Meclisine toplam 266 kanun taslağı sunuldu ve 92 adet basın konferansı, brifing ve görüşmeler gerçekleştirildi.¹⁰⁹

3.1.6. Cogorku Keneş’in Düzeni ve Yetkileri

Kırgız Cumhuriyeti’nin bugünkü meclisi tek odalı meclistir. Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi Kırgız Cumhuriyetinin yasama ve temsil organıdır.

2003 Anayasasına göre Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş’i 90 Milletvekilinden ibarettir, seçimleri de 5 yıl da bir yapılır. Cogorku Keneş genel, eşit

¹⁰⁹ Cogorku Keneş Kırgızskoy Respubliki, Parlamentskiy Vestnik, 2001, S: 1, s. 16.

ve oğlan seçimi esas alarak gizli oylama ile seçilir. Cogorku Keneş ilk dönem toplantısını onun Anayasal yapısını en az üçte ikisi seçildikten sonra seçim sonuçları açıklandıktan 30 günden itibaren çağırır. Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i'nin ilk toplantısını Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i'nin yaşı itibarıyla en büyük olan milletvekili açar. Milletvekililer Cogorku Keneş'in önünde şu şekilde yemin eder:

"Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i'nin Milletvekilinin görevine başlarken, Kırgız Cumhuriyeti'ne olan sadakatini bildirerek, Kırgız Cumhuriyeti Anayasa'sını ve kanunlarını korumaya, kendi görevlerimi tüm halkın çıkarları için yerine getirmeye, Kırgız devletinin bağımsızlığını korumaya yemin ediyorum".

Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i'nin milletvekillerinin özel yetkileri yemin ettiği günden itibaren başlar. Yeni seçilen Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i'nin ilk toplantısının gerçekleştiği günden itibaren daha önce seçilmiş Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i'nin özel yetkileri durdurulur.

Seçim gününe göre 25 yaşını tamamlanmış, seçime katılmaya hakkı olan ve milletvekilliğe aday gösterilmeden evvel ülkede en az 5 sene oturmuş olan Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i'nin Milletvekili olarak seçilebilir. Bilerek suç işlediği için yargılanan vatandaş, eğer ona beraat verilmezse ve belirlenen düzende kaldırılmazsa, Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'ine milletvekili olarak seçilemez. Kırgız Cogorku Keneş'i'nin milletvekili Kırgızistan'ın halk temsilcisi sayılır, Kırgız Cumhuriyeti Anayasa'sına ve kanunlarına bağlıdır. Millettekiler dokunulmazlık yetkilerine sahiptir. O milletvekillik işi ile alakalı söyledikleri veya Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'indeki oylama sonucundan dolayı yargıanamaz. Milletvekili suç üstü yakalanması hariç tutuklanması veya hapsedilmesi, aranması veya şahsi teftişten geçirilmesi mümkün değildir. Milletvekilini ceza sorumluluğuna, mahkemede yargılanmasına sadece Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i'nin onayı ile izin verilir. Cogorku Keneş'in milletvekili aynı zamanda Kırgız Cumhuriyeti Hükümetinin hizmet makamına sahip olamaz veya yerel kurulun milletvekili olamaz. Cogorku Keneş'in milletvekili mahkeme başkanının, başsavcının hizmet yerine geçemez, ve diğer devlet işinde çalışamaz. İşadamı olamaz, ticari kurumların yönetim organlarının veya gözlemci kurullarının yapısına dahil olamaz. Eğer

bilimsel-pedagojik ve diğerk faal işleri Cogorku Keneş'inin Milletvekilinin milletvekillik görevlerini yerine getirmesine zarar vermezse, yürütebilir.

Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i Milletvekilinin özel yetkileri Cogorku Keneş'in özel yetkilerinin durdurulmasıyla aynı zamanda durdurulur. Milletvekillerin özel yetkileri o yazılı şekilde kendi milletvekillik özel yetkilerini durdurma konusunda dilekçe verdiğinde, Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i dağıtıldığında, o mahkeme tarafından milletvekili hukuksal harekete yeteneksiz olarak nitelendirildiğinde, kayıplara karışmış veya vefat etmiş diye ilan etme konusunda mahkeme kararı yürürlüğe girdiğinde durdurulur.

Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i Milletvekili ona yönelik mahkemenin suçlama hükmü kanunen yürürlüğe girdiğinde, başka işe tayin edildiğinde veya milletvekillik özel yetkileri yerine getirmekle bağdaşmayan işini bırakmadığında, seçim geçersiz bulunduğunda, Kırgız Cumhuriyetinden dışarı daimi ikamet etmek için taşındığında, Kırgız Cumhuriyeti vatandaşlığından çıktığında ve Kırgız Cumhuriyetinin vatandaşlığını kaybettiğinde özel yetkilerinden çıkarılır.

Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i Milletvekilinin özel yetkilerini durdurmak, hem onu özel yetkilerinden çıkarmak Kırgız Cumhuriyeti Seçim ve Refarandum düzenlemesinde Merkez Teftiş Kurulunun kararnamemsiyle gerçekleştirilir.

Cogorku Keneş Milletvekili bir dönem toplantısı zamanında Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'inin toplantılarına önemli sebepleri olmaksızın devamlı katılmadığında Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i milletvekillerinin toplam sayısının fazla oyu ile alınan kararıyla milletvekillik özel yetkilerinden çıkarılır. Milletvekilin özel yetkilerini müddetinde evvel durdurma sonucuyla hasıl olan milletvekilin boş yerine sahip olma düzeni kanunen tespit edilir.

Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i Milletvekili icra kuvveti, yerel özyönetim organlarına ve onların görev insanlarına gensoru ile başvurmaya hakkı vardır, onlar gensoruya bir aydan fazla geciktirmeden cevap vermekle mükelleflerdir.

Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'i aşağıdaki yetkilere sahiptir:

- Anayasada belirlenen düzende Kırgız Cumhuriyeti Anayasa'sında değişmeleri ve ilaveleri eklemek;
- Kırgız Cumhuriyeti yasalarını kabul etmek;
- Anayasayı kendi kabul ettiği yasaları yorumlamak;
- Kırgız Cumhuriyeti sınırlarını değiştirmek;
- Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti tarafından sunulan devlet bütçesin ve onun işi konusundaki raporu, sosyo-ekonomik gelişmenin genel devlet programlarını onaylamak;
- Kırgız Cumhuriyeti'nin yönetsel – toprak yapısının problemini çözmek;
- Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanını seçimini tayin etmek;
- Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın teklifiyle Kırgız Cumhuriyeti Hükümetinin üyelerini tayin etmeyi onaylamak;
- Kırgız Cumhuriyeti Başbakanı'nı, Kırgız Cumhuriyeti Hükümetinin üyelerini tayin etmeyi onaylamak;
- Milletvekillerin toplam sayısını en az üçte ikisinden fazla oyu ile Kırgız Cumhuriyeti Hükümetine itimatsızlık bildirmek;
- Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın teklifiyle Kırgız Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesinin Başkanı'nı, onun yardımcısını ve Anayasa Mahkeme başkanlarını seçmek görevden menetmek;
- Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın teklifiyle Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Mahkeme Başkanını, onun yardımcılarını ve Yüksek Mahkeme'nin seçmek görevden menetmek;
- Yerel mahkemelerin hâkimlerini tayin etmeyi onaylamak;

- Kırğız Cumhuriyeti Başsavcısını tayin etmeyi onaylamak;
- Kırğız Cumhuriyeti Milli Bankasının Başkanını tayin etmeyi onaylamak;
- Kırğız Cumhuriyeti'nin seçimler ve referandumunu yapma konusunda Merkez Teftiş Kurulu'nun Başkanını tayin etmeyi onaylamak;
- Kırğız Cumhuriyeti seçimler ve referandumunu yapmak konusunda Merkez Teftiş Kurulu'nun yapısının yarısını seçmek;
- Kırğız Cumhuriyeti Hesap Meclisi Başkanını tayin etmeyi onaylamak;
- Kırğız Cumhuriyeti Hesap Meclisinin denetçiler yapısının yarısını tayin etmek;
- Kırğız Cumhuriyeti Adaletçi'sini (OMBUDSMEN) ve onun yardımcılarını seçmek görevden ilga etmek;
- Kırğız Cumhuriyeti'nin bu Anayasa'sının 48. maddesinde geçen durumlar hariç başka zamanlarda uluslar arası anlaşmaları onaylamak ve feshini bildirmek;
- Olağanüstü durum ilan etmek, bu konuda Kırğız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın kararnamelerini onaylamak veya reddetmek;
- Savaş ve barış problemlerini çözmek, askeri durum ilan etmek; savaş durumunu ilan etmek, bu konuda Kırğız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın kararnamelerini onaylamak veya iptal etmek;
- Barışı ve güvenliği desteklemek konusunda devletler arası anlaşma görevlerini yerine getirmek zaruri yeti doğduğunda Kırğız Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerini onun sınırlarının dışında kullanma imkanlarının meselelerini çözmek;
- Kırğız Cumhuriyeti'nin askeri rütbelerini, diplomasi rütbelerini, klas rütbelerini ve diğer özel rütbeleri belirlemek;

- Kırgız Cumhuriyeti'nin devlet ödülleri ve şerefli ünvaları düzenlemek;
- Af hakkında yasa çıkartmak;
- Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın yönelme ve bilgilerini, dış ülkelerin, uluslararası kurumların deneticilerinin ve diğer temsilcilerini dinlemek;
- Kırgız Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesinin ülkedeki Anayasa yasallığın durumu hakkında her senelik bildirimlerini, hem Kırgız Cumhuriyeti Adaletçi'sinin insan ve vatandaş hakları ve özgürlüklerini korumakla alakalı ülkedeki işlerin durumu hakkındaki her senelik raporunu dinlemek;
- Kırgız Cumhuriyeti Başbakanı'nın, Kırgız Cumhuriyeti Başsavcısı'nın Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası Başkanının, Kırgız Cumhuriyeti Hesap Meclisi Başkanının senelik raporunu dinlemek;

3.2. Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşinin Diğer İktidar Dalları İle Olan İlişkileri (Cumhurbaşkan, Yürütme, Yargı)

3.2.1. Cumhurbaşkanı ve Cogorku Keneş

Ülkenin başında olan Cumhurbaşkanı iç ve dış siyasetin ana yönlerini belirler ve Anayasa, insan hakları ve vatandaşların hürriyetlerinin garantörü olarak Cogorku Keneş'in her iki Meclisindeki çalışmaları etkileyebilir. Devlet siyasetinin ana yönleri Cumhurbaşkanı tarafından çeşitli şekillerde belirlenir.

İlk olarak, iki meclisin ortak oturumlarında beyan edilen Cumhurbaşkanının halka ve Cogorku Keneş'e yıllık hitabesinde ülkenin geleceğe dair işleri ve planları değerlendirilir. Yıllık hitabeler Cumhurbaşkanının Yasama Meclisinin değerlendirilmesini içerir. Cumhurbaşkanı mevcut dönemdeki hedeflerin güncelliğine, siyasi şartlara ve gelecekteki gelişim perspektiflerine göre hitabenin konusunu belirler. Hitabelerden ülkenin iç ve dış siyasetindeki ana hedefler belirtilir. Hitabede siyasetin kilit konularına yönelme (iç ve dış) şartların değişmesine göre ciddi düzeltmelere maruz kalabilir. Örneğin, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

Cogorku Keneş'e yönelik yaptığı bir hitabenin konusu "Sosyal ekonomik siyaset ve devlet bütçesinin oluşturulma prensipleriydi" Burada devletin sosyal ve ekonomik siyaset prensipleri ve hedefleri belirlendi. İç ve dış siyasetin kilit konularını Cumhurbaşkanı 'Yeniçağa girmenin engel dolu yolu' konulu hitabesinde açıklamıştır.

Hitabelerde sosyo-ekonomik reformlar genel olarak değerlendirilir. Yapılan hitabelerin birinde A. Akaev "Seçmenlerin bugünkü seçimi – yeni meclis üyelerinin seçimi değil, yeniçağın seçimidir" diyerek egemenlik yıllarındaki sosyo-ekonomik reformlara aşağıdaki değerlendirmeyi yaptı:

"Geçen on yıllık dönemde sosyal yönlü serbest piyasa ekonomisini kurabildik. Fakat yenilikler ekonomide ve sosyal alanda henüz durumun kesin değişmesi sağlamadı. Maalesef, onlarca üretici firmalar çalışmamaktadırlar, işsizlik oranı azalmıyor, toplum zengin ve yoksul tabakalara bölünmeye devam ediyor".

Dünya Bankasının desteğiyle hazırlanan, 2001–2002 yıllarında Kırgızistan'ın genel kalkındırılma temellerine Cumhurbaşkanı büyük umut bağladı ve şunların altını çizerek belirtmekteydi: "Yaklaşımlarda geniş olmamız gerek, gelişmenin tüm taraflarını ve tüm yönlerini kapsamamız gerek, özellikle çok yönlülük bize dengeli ve istikrarlı toplumun, devletin sosyal ekonomik yapısını kurmamızı sağlar."

Bu hitabede Kırgız Cumhuriyeti'nin 2000-2010 yılları için iç siyasetindeki öncelikler belirlendi. 'Çalışmamızın özel yönü, kendi gücü ile geçimini sağlamayan halk tabakasına adresli şahıslara yönlendirilen sosyal yardımlardır. Biz adresli yardım ilkelerini ve devletin maddi yardımına olan ihtiyacın derecesini belirleme prensiplerini geliştirmekteyiz'.

Bundan başka Cumhurbaşkanı aşağıdaki işlerin önemini vurguluyor:

* 'Ekonomideki öznelerin faaliyetlerinin idari yönden düzenlenmesi belirgin derecede sınırlanmalıdır ve fazla denetim kaldırılmalı, bunların yapılması ile devlet yönetimindeki reformları mantıklı sonucuna ulaştırmak gereklidir.'

* Toprak reformlarını devam ettirmek; özel tarım üreticilerini etkin şekilde destekleme mekanizmalarını ve kıymetlerin düzenli kayda alınma sistemini oluşturmak;

* Reformlarımızın yasama ve yargı temelini, adli sistemini aktif şekilde güçlendirmek;

Cumhurbaşkanı belirtmektedir ki: “Önceki dönemin Cogorku Keneşinin 5 yıllık çalışması belirgin ve verimli bir çalışma oldu, 500’den fazla kanun kabul edildi. Bu kanunlar toplumun değişme sürecini derinleştirmek için hukuki temeli oluşturdu, vatandaşların haklarını ve hürriyetini korumadaki garantileri pekiştirdi.”¹¹⁰

Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş’in çalışmasında vurgulanan önceliklerde resmi organların yasama faaliyetlerini denetleyecek devlet koordinasyon komisyonunun oluşturulması gerektiğinin altı çizilmektedir. Bu organların hedefi kanunların taslaklarının, pratik önerilerin hazırlanmasında ve kabul edilmesinde, önceliğin ortak bir kararla belirlenmesidir.

İkinci olarak, hitabelerin dışında siyasetin farklı yönlerini Cumhurbaşkanı’nın kararnamelerinde ve halk içinde konuşmalarında belirlenir. Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı devletin başı olarak entegrasyon fonksiyonunu gerçekleştirir, yasama ve icra organlarının önüne demokratik reformların ilerlemesini sağlamak, ekonomide reform uygulamak, devleti güçlendirmek gibi genel hedefleri onların önüne koymaktadır.

Üçüncü olarak Cumhurbaşkanı yasama girişiminde bulunma yetkisine sahiptir. Her sene Cogorku Keneş’in kanun taslak hazırlama tahmini çizelgesine Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın kanun teklifleri dahil edilir. Cumhurbaşkanı ve Cogorku Keneş arasındaki işbirliğin düzenlenmesi ve yapılandırılmasında Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın Cogorku Keneş’in Meclislerinde var olan resmi temsilciler enstitüsü önemli role sahiptir.

¹¹⁰T. Koyçuev, **Nezavisimiy Kırgızstan: Tretiy Put**, Şam Yayınevi, Bişkek 2002, s. 55.

Temsilcilerin fonksyonları şunlardır:

- 1) Cumhurbaşkanı adına ilgili Meclise sunulan normatif akit taslaklarını onaylamak;
- 2) Cumhurbaşkanı için görüşülen kanunların imzalanması veya red edilmesini içeren önerilerin hazırlanmasına iştirak etmek;
- 3) Cumhurbaşkanlık idaresinin alt bölümlerinden gerekli evrak, bilgi ve değerlendirme sonuçlarını almak;
- 4) Kabul edilen kanunların gerçekleşmesi için yürütme mekanizmalarını sağlamak, Cogorku Keneş'in ve Cumhurbaşkanı'nın uyumlu ve tam kapasiteli çalışmasını sağlamak.

Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ile Cogorku Keneş arasındaki ilişkiyi yürütme görevi Cumhurbaşkanlık idaresine verilmiştir. Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı idaresinin temel görevlerinden biri milletvekili birlikleri, grupları ve Cogorku Keneş üyeleriyle Cumhurbaşkanı'nın yasama girişimlerini ve iç ve dış siyaseti destekleme amaçlı işbirliğini sağlamaktır.

Cumhurbaşkanı ile Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşin işbirliği yasama sürecinin farklı aşamalarında görülür ve farklı prosedürlerin kullanılması ile gerçekleşir.¹¹¹

Kırgız Cumhuriyeti Anayasası Cogorku Keneş'e Cumhurbaşkanı'nın faaliyetini denetlemek için yasal imkânlar tanımıştır:

- Resmi iktidar makamı sistemine Cumhurbaşkanı tarafından önerilen Başbakan ve üst makam memur adayların atanmasını onaylamak;
- Cogorku Keneş bütçeyi onaylayarak yürütme organlarının ve Cumhurbaşkanı'nın mali giderleri denetlenmektedir;

¹¹¹A.A. Arabaev, **Parlamentarizim v Kırgızstane: Teoriya i Praktika Stanovleniya**, Uçebnik, KGUA, s. 37.

- Cogorku Keneş Yasama Meclisi Cumhurbaşkanı'nın savaş haline geçilmesi, savaşın başlatılması, olağanüstü durum ilan edilmesiyle ilgili kararlarını onaylama veya ret etme yetkisine sahiptir;
- Cogorku Keneşin Meclislerinde Cumhurbaşkanı'nın görev süresi sona ermeden görevden ayrılması için tahkikat başlatma hakkına sahiptir.
- Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kırgız Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesinin onayladığı kararla vatana ihanet veya başka bir ağır suçtan dolayı görevinden alınabilir.¹¹²

3.2.2. Cogorku Keneş ve Hükümet

Yasama faaliyetinin etkinliği ve kalitesi Cogorku Keneş ve Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti arasındaki ilişkilerinin rasyonelliğine bağlıdır.

Kırgız Cumhuriyeti Anayasasına göre Hükümet kanun taslak hazırlama çalışmalarını aşağıdaki işlemleri gerçekleştirerek yürütür:

- 1) Yasama girişim hakkı;
- 2) Hükümet onayını talep eden kanun taslaklarını onaylama hakkı;

Yasama girişimi hakkı Hükümet'ten Cogorku Keneşin ilgili Meclisine kanun taslağının sunulması ile gerçekleşir.

Bütçe kanunu taslağına değişiklikler Hükümetin onayından sonra yapılır.

Bütçe kanununa, vergilerin uygulanması veya kaldırılması hakkında kanun taslaklarına, vergi muafiyeti, devletin mali yükümlüklerinin değişmesi, devlet bütçesinden karşılanacak masrafların artmasını veya bütçenin gelir maddelerinin azalmasını içeren başka kanun taslaklarına değişiklik sadece Hükümetin tasdiğıyle gerçekleşir.

¹¹² A.A. Arabaev, **Stanovleniya Konstitusiyonnogo Zakonodatelstva Suverennoy Kırgızskoy Respubliki**, Referat, Bişkek, 2004, s. 22.

Hükümet tarafından önerilen kanun taslakları “Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti hakkında” kanunun 40. maddesine göre sunulmaktadır. Bu kanunun 37.maddesinde belirtilen ve Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş üyeleri, Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi, Kırgız Cumhuriyeti Üst Hakemlik Mahkemesinin ilgi alanlarındaki konularda hazırlanan kanun taslakları onaylanması için hükümete iletilir.

Hükümet, onayı beklenen kanun taslağını belirtilen düzende ve başka bir süre belirtilmediyse kanun taslağını önerildiği günden itibaren 30 gün içinde inceler.

Hükümet oturumunda alınan karar, yazılı değerlendirme sonuçları ile birlikte, bu kanun taslağını ileten tarafa, oturumdan sonra 3 günlük sürede geri gönderilir.

Kanun taslağını incelenme süresi eğer değerlendirme sonucu için ek bilgilerin, verilerin temin edilmesi gerekirse 45 güne uzatılabilir. Hükümet bu durumu kanun taslağını sunan tarafa bildirmekle yükümlüdür.

Hükümete bağlı olmayan şartlardan dolayı değerlendirme sonuçları verilemiyorsa (bilgi eksikliği) yazılı değerlendirme raporunun hazırlanış süresi Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş’in ilgili Meclisi ile Hükümet arasında görüşülür.

Hükümet tarafından yasama girişimi yetkisine istinaden sunulan kanun taslakları hükümetin oturumlarında belirtilen düzene göre görüşülür ve hükümetin kararı ile Cogorku Keneş’in ilgili Meclisinde Hükümetin resmi temsilcisinin belirlenmesiyle gönderilir.¹¹³

Hükümet temsilcisinin yetkileri talimatta belirlen bu yetki tam ya da sınırlı olabilir. Tam yetki kapsamında hükümet temsilcisinin oturumlardaki konuşmaları stenografi kayıtlarına yansıtılır ve onun sözleri incelemedeki konu hakkında Hükümetin resmi görüşü olarak kabul edilir. Sınırlı yetki kapsamında oturumda kanun taslağı görüşülürken önerilen değişiklikler hakkında temsilci hükümete danışır.

¹¹³ S.S. Soodanbekov, M.K. Ukuşev, **Konstitusiyonnoe Pravo Kirgizskoy Respubliki**, Sfetofofor, Bişkek, 1999, s. 35.

Hükümetin resmi temsilcisi belirtilen düzende Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'in ilgili Meclis ve onun Komitesinin oturumuna Hükümetin sunduğu kanun taslaklarını veya başka normatif aktlerin görüşülmesine katılır.

Önerilen kanun taslağını veya başka normatif akti Cogorku Keneşin ilgili meclisin oturumunda görüşülmeden önce hükümet geri alabilir. Bu kararı Başbakan yazılı şekilde Cogorku Keneşin ilgili meclisine bildirir.

Sunulan kanun taslağının şekli kanun taslağını sunma şekil taleplerine uygun değilse veya onun içeriği ciddi ek çalışmaları gerektiriyorsa, Cogorku Keneş'in ilgili Meclisi, ilgili Komitenin (Komisyonun) teklifi üzerine taslağın tamamlanması için hükümete geri gönderebilir.

Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'in her meclisinde daimi temsilcisini bulundurmakta böylece Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti ile Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi arasında sürekli temas ve etkileşim sağlanmaktadır.

Hükümetin sürekli temsilcisi Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'in ilgili meclis oturumlarına katılır, davet edilen hükümet üyelerini ve diğer yöneticilerin oturumlarda, Komite ve Komisyon toplantılarında bulunmasını sağlar, teklif sunar ve incelenen konularda açıklama yapar.

Hükümetin sürekli temsilcisi Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'in Meclislerinin Komite (komisyon) çalışmalarına, hükümetin yasama girişimi niteliğinde sunduğu kanun taslaklarının görüşülmesine katılır.

Cogorku Keneş ve Hükümet'in ilişkilerinin rasyonelleştirilmesinin birçok hususu yasamada teamülleşmesi gerekmektedir.

Yasama girişimi alanında Bakanlıkların ve kurumların çalışmalarını düzenlemek için 77 adet kanun taslağının hazırlanması ve Cogorku Keneş'e sunulması gerekmektedir.

Eski Cumhurbaşkanı A. Akaev şunu belirtmişti: “Bazı bakanlık ve kurumlardan yeni piyasa şartlarında düzgün çalışmaları için gereken normatif

mevzuat temellerinin oluşturma hızını yükseltme konusunda hissedilir girişim görülmüyor.” Örneğın, kaçakçılıkla mücadele, özel girişimcilere devlet desteğı ve güvencesi, çevre koruma, konut inşaat piyasası, mimari – inşaat alanlarının problemlerini düzenleyen önemli kanun taslakların Cogorku Keneşte görüşülmesi diğerk alanlara nazaran geride kalmaktadır.

3.2.3. Cogorku Keneş ve Mahkeme Organları

Mahkemeler – Cogorku Keneş tarafından kabul edilen kanunları uygulayan temel öznelerden biridir. Yasamadaki boşlukları ilk onlar hisseder. Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi ve Üst Hakemlik Mahkemesi yetki alanlarındaki konularda yasama girişim hakkına sahiplerdir. Cogorku Keneş için Kırgız Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesinin faaliyetlerinin çok büyük önemi vardır, Kırgız Cumhuriyeti Anayasasının 82. maddesine göre aşağıdaki yetkilere sahiptir:

- Anayasaya aykırı olan kanun ve diğerk norm akitlerini gayrimeşru olarak ilan etmek;
- Anayasanın faaliyeti, uygulanması ve yorumuyla ilgili anlaşmazlıkları çözmek;
- Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nı, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Üst Hakemlik Mahkeme hakimlerini görevden alınması hakkında netice çıkarmak;
- Kırgız Cumhuriyeti Anayasasına değışiklik ve ilavelerin yapılması konularında son kararı vermek;

Alt mahkemeleri de Kırgız Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesine kanunların veya diğerk kararnamelerin anayasaya uygunluğı hakkında müracaatlarda bulunabilir. Kanunların veya kararnamelerin Anayasa Mahkemesi tarafından kanuna aykırı olarak tanımlaması bunların Kırgızistan topraklarında geçerliliğini kaldırır, bununla birlikte bu kanunun esasında kabul edilen diğerk normatif akitlerin geçerliliğı de kalkar.

Gereken kanunları kabul ederek faaliyetlerinin hukuki çerçevelerini sınırlayarak ve Cumhurbaşkanı'nın tavsiyesiyle Anayasa, Yüksek ve Üst Hakemlik mahkemelerin başkanlarını ve hakemlerini, yardımcılarını tayin ederek Cogorku Keneş mahkemeler üzerindeki yetkilerini gerçekleştirir.¹¹⁴

Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş'in milletvekillerinin denetleme yetkileri

Cogorku Keneş'in hükümetin faaliyetlerini her yönlü denetlemesi önemlidir. Bu yetkilerin birçoğu komite sistemi üzerinden gerçekleşmektedir. Bu komiteler hükümetin, bakanlıkların, kurumların faaliyetlerini denetler. Fakat, bu fonksiyonlar belirgin derecede Yasama Meclisinin oturumlarında gerçekleşmektedir. Milletvekiller Bakanlara soru iletir ve onların kararlarını tartışır.

Milletvekili Talebi – Milletvekiller tarafından sıkça kullanılan çalışma şeklidir

1. Yasama Meclisi ve Halk Temsilcileri Meclisinin ortak veya ayrı oturumlarında devlet makamlarının yetkili temsilcilerinden, bu makamın veya şahsın yetkilerinde olan konular hakkında gerekçeli görüşlerini veya bir sorunla ilgili açıklamalarını talep etmesi resmi milletvekili talebidir.
2. Talepler yazılı veya sözlü olarak Meclislerin oturumlarında ve toplantılarında sunulabilir.
3. Talebe cevap süresine göre verilir, milletvekili talebine verilen cevap hakkında kendi görüşlerini açıklama hakkına sahiptir;

¹¹⁴G.A. Mukambaeva, *Gosudarstvoi Pravo Kırgızstana*, Uçkun Yayınevi, 2006, s. 25.

İncelenmekte olan denetleme şeklinin etkinliği öne sürülen talepler üzerinde alınan çarelere bağlıdır. Fakat milletvekillerinin fikrine göre taleplerin incelenmesine formalite yaklaşım gösterilmektedir. Taleplere verilen cevaplar net değildir.

Milletvekilleri mektuplarında taleplerle olan çalışmalarda mevcut eksikliklere işaret ediyor, buna rağmen durum hala değişmedi. Milletvekili taleplerine karşı böyle bir yaklaşım incelendiğinde denetlemenin etkinliği azalmaktadır.

Çünkü talep her şeyden önce probleme dikkat çekmeye, problemin incelenmesini ve çözülmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını hedeflemiştir.

“Hükümet hakkında” kanunda, Hükümet üyeleri Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş’in Yasama Meclisine ve Halk Temsilcileri Meclisine davet edildiklerinde bu Meclislerin oturumlarına katılma zorunluluğu öngörülmüştür. Her iki Meclisin içtüzüğünde milletvekillerin soruları belirtilen düzende cevaplandırılmalıdır.

Aynı zamanda, “Kırgız Cumhuriyeti Yasama Meclisi ve Halk Temsilcileri Meclisi milletvekili statüsü hakkında” kanunda, Cogorku Keneş’in her iki Meclisi üyeleri milletvekillerinin faaliyet şekli olan milletvekili talebi ile birlikte, Kırgız Cumhuriyeti Yasama Meclisi ve Halk Temsilcileri Meclisi oturumlarında Hükümet üyelerine soru sormak gibi faaliyet şekli de öngörülmüştür. Genel olarak milletvekilin hükümet üyesine soru sormasında onun bir olay ile ilgili bilgi veya açıklama vermesini istemesidir ve milletvekili icap eden herhangi bir soruyu sorabilir, icra kurumların yöneticilerinden açıklama veya bilgi almak için başvurabilir. Hükümet üyesine “A” bir hafta kala resmi davetiye ve sorular iletilir. Hükümet üyesi konuşmasını yaptıktan sonra, soru sahibi milletvekilinin 5 dakika süreyle oturumda konuşabilir. Eğer milletvekilleri hükümet üyesinin cevabından tatmin olmadıysa, Meclislerin kararı ile aynı hükümet üyesi tekrar davet edilir ve Meclis oturumunda sorulan sorular üzerinde açıklama yapar.

Hükümet üyesinin milletvekilinin sorularına verdiği cevapların sonucunda milletvekiller aşağıdaki kararları kabul edebilir,

1. Kırgız Cumhuriyeti Hükümetine başvurmak;

2. Kırgız Cumhuriyeti Hükümetin'ne öneride bulunmak;
3. Kırgız Cumhuriyeti Hesap Dairesine (Haznedarlığına) talimat vermek;
4. Kırgız Cumhuriyeti Meclis komitelerine talimat vermek;
5. Hükümet üyesinin bilgilerini dikkate almak;

Kırgız Cumhuriyeti Anayasasında Cogorku Keneş'in aşağıdaki gibi özel denetim şekilleri mevcuttur. Kırgız Cumhuriyeti Hükümetine güvensizlik oyu vermek, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'ını görevden almak.

Yasama Meclisi milletvekilleri tarafından 1995 – 2000 yıllarındaki oturumlarda 366 eleştiri yapıldı ve öneri açıklandı.¹¹⁵

Milletvekillerden gelen tüm tekliflerden;

- Kırgız Cumhuriyeti Hükümetine 255 teklif sunuldu.
- Bakanlıklara, idari kurumlara, vilayet ve ilçe idarelerine 71 teklif gönderildi.
- Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşin Yasama Meclisinin bölümlerine ve komitelerine 4 öneri iletili.

Milletvekillerin eleştirileri ve önerileri 1996, 1997, 1998, 1999 ve 2000 yıllarında devlet bütçelerinin oluşturulmasında dikkate alınmıştı, hisse ve vergi siyasetinin uygulanmasında, toplum düzeninin korunmasında, devlet memurlarının sorumluluklarını yükseltilmesinde de dikkate alındı.

Birçok milletvekili önerileri ile tarım ve sanayi dallarının iyileştirilmesine yönelik ilk sıradaki tedbirler ve tarım alanlarının ve toprakların kullanılma vergisi konularında önemli kararlar kabul edildi.¹¹⁶

Milletvekillerin teklifi ile Kırgız Cumhuriyeti Maliye Bakanlığının bünyesinde Ekonomi Geliştirme Devlet Fonu oluşturuldu, bu fonun ana hedefleri; üretim sektörünün geliştirilmesine yönelik çareleri gerçekleştirmek, kuruluşları

¹¹⁵ **Kırgız Cogorku Keneşinin Parlamentinin gündölüğü**, Bişkek, 2000, S: 1, s. 85.

¹¹⁶ **A.g.**, s. 87.

özelleştirme dönemi sonrası desteklenmek, verimli ticari projelerin gerçekleşmesini sağlamaktır.

İ.D.KADIRBEKOV, C.CEKŞEEV, C.BOKOŞEV, İ.İDINOV adlı millettekilerin idari – toprak reformların yapılmasında, devlet yönetim personel sayısını azaltılmasında, yüksek dağlı bölgelerde ikamet eden ve çalışan vatandaşlara resmi sigortaların ve tazminatların görüşülmesinde, doğal afetlerden zarar görmüş kazazedelere ilk yardımın gösterilmesinde önerileri dikkate alınmıştır.

Milletvekillerin, devletin yürütme organlarına gönderdikleri talep ve başvuruları her zaman hükümetin kontrolündedir.

Nisan 1995, Haziran 1999 arası dönemde toplam 1484 adet yazılı talep ve başvuru milletvekillerin kontrolündeydi. Cumhuriyetin Hükümeti, Bakanlıklar, Kurumlar, yürütme erkinin yerel yönetim organları tarafından 1459 soru incelenmiş ve bunlar cevaplanmıştır.

SONUÇ

Kırgız Cumhuriyeti Anayasasının yeni şekli ve ilkelerinin uygulanmasında ilk olarak yasama kuvveti olarak Cogorku Keneş'in faaliyetlerinde yoğunlaştırılması gerekmektedir. Böyle bir hedefe bilindiği gibi iki yoldan ulaşılabilir. Yeni kanunları kabul etmek ve yürürlükteki yasamada değişiklikler ve ilaveler yapmak. Bununla birlikte yeni kabul edilen bir kanunun, yasama faaliyetinin temel ilkesine ilişkin olarak öncelikle – anayasanın üstünlüğü ilkesine ve Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nın yazılı emirleri ile anayasal-hukuki normlarla öngörölmüş kabul etmeyle ilgili özel prosedürlere katı bir şekilde uygun olması gerekir.

Bununla birlikte, yürürlükteki yasama sistemini bozmamak için kabul edilmekte olan kanun sadece hukuki güce sahip normatif akıtlere değil aynı zamanda toplumsal ilişkiler alanına ilişkin düzenleyici eşit hukuki güçteki kanunlara da uygun olması gerekir. Yeni kabul edilen kanun beraberinde yürürlükteki ve aynı seviyedeki kanunlarda da değişiklik ve ilaveler getirdiği takdirde yürürlükteki hukuki akıtlarla de uyuşması gerekmektedir.

Kırgız Cumhuriyeti eski Cumhurbaşkanı Akayev'in parlamentonun yasama faaliyetinde özgün rehber konumundaki 'bize sadece güzel kanunlar değil, bize dengeli ve uyumlu yasama sistemi lazım'sözlerini bu manada anlamamız gerekiyor.

Demek ki, Cogorku Keneş'in başlıca görevlerinden birisi sadece etkin yasama sistemi değil, anayasaya dayalı toplumsal ilişkilerin gelişmesi eğilimi doğrultusunda optimal hukuk sistemini oluşturmaktır. Buna rağmen, Kırgız Cumhuriyeti parlamentosunun sayıca çok kanun yapasının yanında, yürürlükteki yasamada sistemsizlik ve istikrarsızlık gibi özellikler mevcuttur.

1993 yılında temeli atılan Kırgız Cumhuriyeti Anayasasının potansiyeli periyodik olarak ulusal yasamada olan durumu belirgin bir şekilde değiştirmiştir, fakat söz konusu problemleri çözmemiştir. Herşeye rağmen hukuki sistemin temeli olan Kırgız Anayasası ülkedeki medeni kanunun, toprak, vergi, gümrük, ceza ve ceza mahkemeleri, cezai icra, iş kanunu, idari ceza, seçim, ekonomik,sosyal ve diğer

toplumsal alandaki kanunların oluşturulması ve geliştirmesinde büyük etki göstermiştir.

Yürürlükte olan yasamada anayasal madde ve ilkelerin uygulanması ve yürürlükteki normatif hukuki akitlerin Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nın yeni şekline uygun hale getirilmesi, Kırgız Cumhuriyeti'nin hukuki sisteminde gerekli istikrarı sağlayacaktır.

Bu durum daha çok ülkenin 'kendi kendini ayakta tutan istikrarlı gelişim' yoluna girmesiyle günceldir.

Çözümü gerektiren bir başka sorun da yasama sürecinin genel anlamda iyileştirilmesidir, çünkü yürürlükteki mevzuatın istikrarlı olması hazırlanmakta olan kanun tasarılarının niteliğine ve onların toplum taleplerine uygunluğuna bağıdır. Bugün de tasarıların hazırlanması ve kabul edilmesindeki tecrübe eksikliği ve hukuki temelin zayıflığı görülmektedir, çözümsel belgelerin ve tahminlerin eksikliği, yasama girişimi özneleri ile kanun tasarısını hazırlayanlar, yasama organın temsilcileri ve kanun uygulayıcılar arasındaki uyuşmazlıklar, kanunların acele kabul edilmesi ve çoğu zaman lobileme yöntemi ile kabul edilmeler kanunların kalitesine yansımaktadır.

Böylece, kendi şahsi fikrime göre yürürlükteki Kırgız Cumhuriyeti Anayasasına cevap verecek yeterli yeni ulusal hukuk sisteminin oluşturulması düşünölmeli, bu bilimsel temele dayandırılmalı, bilimsel analiz ve tahmine dayalı kanunlarla toplumun temel ihtiyaçlarının tatmini sağlanmalıdır.

Buradan yola çıkarak söylemek istediğimiz şey, yerli hukuk bilimlerinin önünde Kırgız Cumhuriyeti'nin ulusal mevzuatının gelişme konseptinin hazırlanması ve kabul edilmesi hedefi durmaktadır. Bu mevzuat Kırgızistan'ın çağdaş dönemdeki hedefleri ve stratejik amaçlarına cevap verebilecek nitelikte olması yanında ülkenin yakın geleceği için kanunlara öncelik verilerek bilimsel yönden desteklenmesi, vatandaşların ihtiyaçları, toplumun talepleri ve devletin menfaatlerine uygun olarak kabul edilmelerde tutarlılık göstermelidir. Bu şekilde toplumsal ilişkilerde hukukun etki etkenliğinin yükseltilmesine yardımcı olur. Böyle bir konseptin hazırlanması ve

kabul edilmesi sadece bilimsel bir hedef değil aynı zamanda devletin ve onun organlarının da hedefi olmalıdır.

Cogorku Keneş'in yasama faaliyetini incelerken ve mevzuat sisteminin iyileştirme sorununa eğilirken Cogorku Keneşin Yasama Meclisi Başkanı A.Erkebaev'in kendi döneminde ilk öncelikli yapılması gerekli olan hedeflerin arasında cumhuriyetin mevzuat faaliyetinin konseptinin hazırlanması olarak belirtilmişti. Bu konseptin temelinde yasama çalışmalarında stratejik plan programlarının kabul edilmesi öngörölmüşü.

Yasama akitlerinin hazırlanması sisteminin güçlendirilmesine yönelik dikkatleri çeken Kırgız Cumhuriyeti'nin eski Cumhurbaşkanı A.Akayev, kendi döneminde cumhuriyetin devlet organlarının kanun tasarılarının faaliyetlerinin koordine edilmesi için devlet komisyonunu oluşturmayı teklif etmişti. Bu komisyon, Cogorku Keneş'in her iki kanadının temsilcileri, Cumhurbaşkanlığı, Hükümet ve Yargı organlarının temsilcilerinden oluşacaktı.

Burada önemli olan yasama çalışmasındaki esas anayasal katılımcıların arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi amacı taşımaktadır. Bu işbirliğinin sonucu olarak devlet organlarının devletin iç ve dış politikasındaki öncelikleri yansıtan ortak yasa tasarılarının önerilmesi olacaktı.

Yasama faaliyetlerinin iyileştirilmesi – yasama organı olan Cogorku Keneşin öncelikli hedefidir.

Bu nedenle Devlet Başkanı kendi konuşmasında meclisin ilk hedefi etkin bir şekilde işleyen yasama mekanizmasının oluşturulması ve bu mekanizma ile mevzuat sürecinin etkinliğinin ve sürekliliğinin sağlanması gerektiğini belirtmiştir.

BİBLİYOGRAFYA / KAYNAKÇA

- ABDRAHMANOV, C.: 1992 **1916 Jıldagı Kırgızstandın Kötörülüşı**, Frunze.
- ATTOKUROV C.U.: 2001 **Kırgızskoy Nasionalnoy Gosudarstvennosti** , Şam Yayınevi, Bişkek,
- AVAKYAN C.A.: 2004 **Konstitusiya: Priroda , Evolusiya, Sovremennost**, Moskova
- ARABAEV A.A.: 2004 **Stanovlenie Konstitusionnogo Zakonodatelstva Suberennoy Kırgızskoy Respubliki**, Aftoreferat, Dis... Kand. Urd. Nauk, Bişkek.
- ARABAEV A.A.: 2007 **Konstitusiyonnoe Razvitie Kırgızstana**, Uçkun Yayınevi, Bişkek.
- ABRAMZON S.M.: 1997 **Kırgızı i ih Etnogeneticeskie i İstoriko-Kulturnie Svyazi**. Petersburg.
- ARABAEV A.A.: 2007 **Parlamentarizim v Kırgızstane: Teoriya i Praktika Stanovleniya**. Uçevnik, KGUA, Bişkek.
- ABALKİN L.İ.: 2004 **Perestroyaka: Puti i Problemi**, Nauka, Moskva.
- ALEKSEEV S.S.: 2002 **Pravo : Azbuka-Teoriya-Filosofiya: Opit Kompleksnogo İssledovaniya**, Statut, Moskova.
- AVAKYAN A.G.: 2002 **Sovremenniy Zakonadatelniy Proses: Osnovnie Ponyatiya i İnstituti**, Norma, Moskva.
- BAHAR B.E.: 1991 **Bağımsızlığın İlk Yılları**, T.c. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara.
- BUKİN, A. M.: 2001 **Razvitie Konstitusiyonnogo Zakonodatelstva Respubilk v Sostave RF**,

- Bek, Moskova.
- SUHRAEV, A.Y.: 2005 **Bolşoy Yuridicheskiy Slovar**, 2.nci Baskı, İnfra, Moskova.
- CAMANALİEV, A. A.: 2001 **Politiceskoe Razbitie Kırgızstana, (20-30 yy)**, Bişkek
- DERELİ. E.: 1996 **Siyasal yapım Süreçindeki Etkinlikleri Yönünden Yasama Meclisi**, Der Yayınları, İstanbul.
- DCUMALİEV, A.: 2001 **Politiceskoe Razvitie Kırgızstana v Sovetskiy Period**, KGNU Yayınları, Bişkek.
- DMITRIVTSEV, K. N.: 2004 **Protsess Pravotvorçestva**, Ders Kitabı. Filin, Moskova.
- DOURUNBAEV, A. R, **Kırgızstan jana Kırgız Tarihi(Sovet Dooruna Çeyin)**, KSXİ Yayını, Bişkek.
- MOKRİNİN, V.: 1993 **Kırgız Türkleri**, ASAM Yayınları, Ankara.
- ERDEM, M.: 2000 **Anatüzüye Giriş ‘Anayasa Hukukuna Giriş’**, 5. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara
- EROĞUL, C.: 1997 **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 6. Baskı Ekin Yayınevi, Eylül, Bursa.
- GÖZLER, K.: 2008 **İstoriya Kırgiskoy SSR**, 3.Cilt, Frunze
- 1986 **İstoriya Kırgızov i Kırgızstana**, Şam Yayınevi. Bişkek.
- 2002 **Anayasa Yargısı**, 2. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara.
- KABAOĞLU, İ. Ö.: 1997 **Kırgız Halkının Ortaya Çıkışı**, Bilig, Bilim ve Kültür, Bişkek.
- KABILBEKOVA, T.: 1997 **Kırgızlar Yenisey Kıyılarında**, Da Dergisi, İstanbul.
- KOCOBKOV, M. : 2004 **Parlamentarizm v Kırgızstane: Perviy**
- KURMANOV, Z.

- CAKUPOVA, G.: 2004
1999
Opıt, Uçkun Yayınevi, Bişkek.
Kırgızı i Kırgızstan: Opıt Novogo İstoariçeskogo Osmisleniya, Odisei, Bişkek.
- KERİMOV, D.A.: 2004
1974
Zakonadatelnaya Tehnika, Ders Kitabı, Norma, Moskova.
K Voprosu Gosudarstenogo Stroitelstva Sovetskogo Kırgızstana, Sbornik Dokumentov, Frunze
- KUÇUKOV, M.M.: 2005
Cogorku Keneş (Parlament) Kırgızskoy Respubliki, Uçkun Yayın evi, Bişkek.
- KOYÇUEV, T.: 2002
Nezavisimiy Kırgızstan: Tretiy Put, Şam Yayın evi, Bişkek.
- KUÇUKOV, M.M.: 2007
Osnovnie Etapı Stanovleniya Cogorku Keneşa (Parlament) Kırgızskoy Respubliki, Uçkun Yayın evi, Bişkek.
- MALABAEV, D.M.: 1999
Revolutsiyonie Komiteti Kırgızii, Şam Yayın evi, Bişkek.
- MALABAEV, D.M. : 2002
İstoriya Gosudarstvennosti Kırgızstana, Şam Yayın evi, Bişkek.
- MİTSKEVİÇ, A.B.: 2004
Aktı Vısşih Organov Gosudarstva, Nauka, Moskova.
- MOROZOVA, L.A.: 2002
Konstitusiyonoe Regulirovanie, Yurist, Moskova.
- MUKAMBAEVA, G.A.: 2006
Gosudarstvo i Pravo Kırgızstana, Uçkun Yayın evi, Bişkek.
- NURBEKOV, K.: 1999
İstoriya Gosudarstva i Prava Kirgizkoy SSR, Uçkun Yayın evi, Bişkek.
- OCUKEEVA, T.S.: 2004
XX Vek: Vozrojdenie Natsiyonalnoy Gosudarstvennosti v Kırgızstane, Uçkun Yayın evi, Bişkek.

PETROV, K.I.: 1997

PLOSKİH, V,

KURMANOV, Z.: 2002

SARAY, M.: 1999

SOLTONOV, B.: 1993

SOODANBEKOV, S. S,

UKUŞEV, M.K.:1999

1957

TIHOMİROV. Y.A.:1999

ŞERİMKULOV, M. Ş.: 1998

ŞERİMKULOV. M. Ş.: 2002

ŞOHİN, A.N.: 2006

ÇİNALİEV, U.K.: 2005

TİKA.: 1996

ÇOROTEGİN,T.K,

MOLDOKASIMOV K.S .: 2000.

Oçerk Proizhojdeniya Kırgızstana, Slovo, Frunze.

U İstokov Kırgızskoy Natsiyonalnoy Gosudarstvennosti, Bişkek 2002.

Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, TTK Yayınları, Ankara.

Kızıl Kırgız Tarihi, 1,2. Cilt, Uçkun Yayın evi, Bişkek.

Konstitusiyonnoe Pravo Kırgızskoy Respubliki, Svetofor Yayın evi, Bişkek.

Turkestanskıe Vedomosti, 13 Dekabr 1917 No: 193 ili Velıkaya Oktyabrskaya Sosiyalistıçeskaya Revolısıya i Grajdanskaya Voyna v Kırgızii (1917-1920), Frunze

Teoriya Zakona, Ders Kitabı, Nauka, Moskva.

Parlament Nezavisimogo Kırgızstana, Uçkun Yayın evi, Bişkek.

Parlament Nezavisimogo Kırgızstana, KGNU, Bişkek.

Vzaimodeystvie Vlastey v Zakonodatelnom Prossesi, Progress Yayınevi, Moskova.

Stanovlenie Kırgızskoy Gosudarstvennosti v Perehodnyy Periyod, Bek, Moskova.

TİKA, Kırgızista Ülke Raporu, Ankara.

Kırgızların ve Kırgızstandın Kısaça Tarihi, Mektep Yayınları, Bişkek.

NORMATİF –HUKUKİ DÜZENLEMELER

2007	K.C. Anayasası, 5 Mayıs 1993 Tarihli Kanunun Tarihli Şekli.
1999	Kırgız Cumhuriyetinde ‘Seçimler Hakkında’ K.C. Yasası. 29 Mayıs, S: 39.
1997	Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneş’in ‘Reglamenti Hakkında’ K.C. Kanunu 30 Ocak.
1997	‘Kırgız Cumhuriyeti Kanunlarının Yayınlanması Hakkında’ K.C. Kanunu 3 Şubat
2006	‘K.C. Cogorku Keneşin Onur Belgesi Hakkında’ K.C. Kanunu 8 Ağustos. S: 165.
2005	‘K.C. Cogorku Keneşin Apparatu Hakkında’ Karar 24 Mayıs S: 266.
1998	K.C. Cumhurbaşkanı K.C. Cogorku Keneşindeki Yetkili Temsilcileri Hakkında Karar. 10 Temmuz.
1998	‘K.C. Cumhurbaşkanı İdaresindeki Hukuk Bölümü Hakkında’ Karar 10 Haziran S: 232.
2005	‘K.C. Cogorku Keneşin Oturum Çalışmasının Tanıtılması Hakkında’ K.C. Cogorku Keneşin Kararı 27 Mart S: 2.

SÜRELİ YAYINLAR

AKAEV, A.: 2002	Halkın Adına ve Halk için: Kırgız Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı'nın Televizyon ve Radyo Yayınında 26 Ağustos 2002 Tarihli Konuşması, Slovo Kırgızistana gazetesi , 27 Ağustos.
ARABAEV, A.A.: 2007	Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşi: Yapılanmadaki Sorunlar. K.C. Cumhurbaşkanlık Bünyesindeki Yönetim Akademisinin Dergisi, S: 2
2007	Kırgız Cumhuriyeti'nin Cogorku Keneşin Haberleri S: 7.
VASİLİİV, R.F.: 2004	Normatif Hukuki Akit Kavramı Hakkında Moskova Üniversitesinin Habercisi Seri 11 Hukuk S: 5
2003	Kırgız Cumhuriyeti Cogorku Keneşin Haberleri, S: 7
KOTELEVSKAYA I.V.: 2005	Bilgi ve Yasama Süreci, Devlet ve Hukuk, S: 9
MARGOLİS, Y.D.: 2004	Anayasa Egemenliği Yıllarında, Meclis Arası Assamble Dergisi St. Petersburg.
2003	Kırgız Cumhuriyeti Anayasasının Yeni Şekli – Ülkenin İstikrarı İçin Temeldir: Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Askar Akaev'in Kırgızistan Halkına ve Cogorku Keneşe gönderisi, Slovo Kırgızstana,Mart.
ÇEHARİNA V.İ.: 2005	Yasama Süreci, İlim Pratik Konferansın Belgeleri. 2. Baskı.